

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
MEVLÂNA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

MESNEVÎ ŞERHLERİNDE HADİS İKTİBASİ
(AHMET AVNİ KONUK ÖRNEĞİ)

RABİA KÜÇÜKYILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
DR. ÖĞR. ÜYESİ FURKAN ÇAKIR

Konya 2025

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tezin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Rabia Küçükyıldırım

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZ KABUL FORMU

Adı Soyadı	Rabia Küçükıyıldırım
Numarası	237201001002
Ana Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
Programı	Tezli Yüksek Lisans [X]
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Furkan Çakır
Tezin Adı	Mesnevî Şerhlerinde Hadis İktibas (Ahmet Avni Konuk Örneği)
Tezin İngilizce Adı	Quoting Hadiths in Mathnawi Commentaries (Ahmet Avni Konuk Example)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Günümüz Mesnevî Şerhlerinde Hadis İktibasları (Ahmet Avni Konuk Örneği)” başlıklı bu çalışma 16/07/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı	Adı Soyadı	Jüri	İmza
Dr. Öğr. Üyesi	Furkan Çakır	Danışman	
Dr. Öğr. Üyesi	Olca Kocatürk	Asıl	
Dr. Öğr. Üyesi	Mustafa Yüceer	Asıl	
Dr. Öğr. Üyesi	Süleyman Şahin	Yedek	
Dr. Öğr. Üyesi	Taha Çelik	Yedek	

ÖN SÖZ

Bu tez çalışması, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sini şerh eden önemli isimlerden biri olan Ahmet Avni Konuk'un eserinde yer alan hadis kullanımını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Hadislerin tasavvufî metinlerde nasıl iktibas edildiği ve yorumlandığı meselesi hem hadis ilminin sınırlarını hem de sûfî tefekkürün metinle kurduğu ilişkiyi anlamak açısından dikkate değerdir. Bu bağlamda çalışma, Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'ndeki hadis rivayetlerini sistematik bir yaklaşımla ele alarak, şerh metodolojisini çözümlemeye gayret etmiştir.

Akademik bir çalışmayı şekillendirmek yalnızca bireysel bir çabanın ürünü değil; aynı zamanda ilmî destek ve rehberliğin sonucu olarak tezahür eder. Bu sürecin her aşamasında kıymetli katkılarıyla beni yönlendiren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Furkan Çakır'a şükranlarımı sunarım. Tezimin gelişimine katkı sağlayan, değerli önerileri ve yapıcı eleştirileriyle çalışmamın ilmî niteliğini artıran Dr. Öğr. Üyesi Olcay Kocatürk ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yüceer hocalarıma da en içten teşekkürlerimi sunarım.

Yine, ilim yolculuğum boyunca bana daima inanan, sabır ve dualarıyla güç veren aileme gönülden teşekkür ederim. Özellikle, her daim yanımda olan anneme ve babama minnet borçluyum. Çalışmam boyunca bana kaynak ve fikir desteği sunan tüm hocalarıma, dostlarıma ve katkıda bulunan herkese teşekkür ederim. Bu tez, yalnızca bir akademik zorunluluğun değil; aynı zamanda ilim, irfan ve hizmet arzusunun bir ürünü olarak kaleme alınmıştır. Sonuçlarının bu alanda yapılacak diğer araştırmalara mütevazı bir katkı sunması en büyük temennimdir.

Rabia Küçükyıldırım

[Temmuz 2025]

Konya

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rabia Küçükyıldırım
	Numarası	237201001002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları / Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
	Tez Danışmanı	Dr.Öğr. Üyesi Furkan Çakır
Tezin Adı		Mesnevî Şerhlerinde Hadis İktibas (Ahmet Avni Konuk Örneği)

ÖZET

Bu tez çalışmasında, Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerif Şerhi*'nde hadisleri kullanma yöntemi incelenmiştir. Araştırmanın amacı, Konuk'un hadislerle kurduğu ilişkiyi ortaya koymak ve *Mesnevî-i Şerif Şerhi*'nde hadislerin nasıl anlamlandırıldığını belirlemektir.

Çalışmada öncelikle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ile hadis metinleri arasındaki ilişki ele alınmış, ardından tasavvufî şerh geleneğinde hadisin yeri tartışılmıştır. Akabinde Ahmet Avni Konuk'un hayatı, ilmî şahsiyeti ve *Mesnevî* şerhindeki yaklaşımı değerlendirilmiştir. Tezin esas bölümünde ise, hadislerin *Mesnevî* şerhine dâhil edilme yöntemleri, kaynak gösterme biçimleri, zâhirî ve işârî yorumlar ile delillendirme stratejileri bağlamında ele alınmış ayrıca rivayetlerin şârih tarafından sezgi ve manevî keşif yoluyla değerlendirilmesine dair örnek analizlere yer verilmiştir.

Sonuç olarak, Konuk’un hadisleri sadece aktarmakla kalmayıp onları tasavvufi bir bakış açısıyla yorumladığı ve bu yorumları Mesnevî ile ilişkilendirdiğı görölmüştür. Bu durum, onun şerhini yalnızca edebî değıl aynı zamanda irfânî bir yorum örneğı haline getirmektedir. Çalışma, hadislerin tasavvufi yorumlarla ne şekilde ilişkilendirildiğıne dair önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, *Mesnevî*, Ahmet Avni Konuk, şerh, Tasavvuf, İşârî Yorum

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rabia Küçükyıldırım
	Numarası	237201001002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları / Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
	Tez Danışmanı	Dr.Öğr. Üyesi Furkan Çakır
	Tezin İngilizce Adı	Quoting Hadiths in Mathnawi Commentaries (Ahmet Avni Konuk Example)

ABSTRACT

This thesis examines the method of using hadiths in Ahmet Avni Konuk's commentary on the *Mathnawi*. The main objective of the study is to reveal Konuk's approach to hadiths and to determine how these hadiths are interpreted within the context of his *Mathnawi* commentary.

The study first addresses the relationship between Rumi's *Mathnawi* and hadith literature, followed by a discussion on the significance of hadiths within the tradition of Sufi exegesis. The life and scholarly identity of Ahmet Avni Konuk are also examined. The main part of the study explores how hadiths are incorporated into the commentary, the use of sources, literal and allegorical interpretations, methods of reasoning, and the use of hadiths transmitted through *kashf* (spiritual unveiling).

The findings demonstrate that Konuk does not merely cite hadiths, but rather interprets them through a Sufi lens and integrates them into the multi-layered meanings of the *Mathnawi*. This makes his commentary not only a literary work but also a spiritual exegesis. Thus, the study contributes to understanding how hadiths are contextualized within Sufi thought and commentary traditions.

Keywords: Hadith *Mathnawi*, Ahmet Avni Konuk, Commentary, Sufism, Allegorical Interpretation

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. Konunun Önemi ve Amacı.....	1
2. Konunun Kapsamı, Kaynakları ve Metodu	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
MESNEVÎ'DE HADİS VE TASAVVUFÎ ŞERH GELENEĞİ ÇERÇEVESİNDE AHMET AVNİ KONUK	5
1. Mesnevî'nin Hadislerle İlişkisi	5
2. Tasavvufî Şerhlerde Hadis Kullanımının Önemi	9
3. Ahmet Avni Konuk ve Mesnevî Şerhi.....	12
3.1. Ahmet Avni Konuk'un Hayatı.....	12
3.2. Ahmet Avni Konuk'un Hocaları ve Talebeleri	13
3.2.1. Hocaları.....	13
3.2.2. Talebeleri	13
3.3. Ahmet Avni Konuk'un Eserleri.....	14
3.4. Ahmet Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerif Şerhi	15
İKİNCİ BÖLÜM	19
AVNİ KONUK'UN MESNEVÎ-i ŞERİF ŞERHİNDE HADİSLERİN KULLANIMI ve ŞERH METODOLOJİSİ	19
1. Mesnevî'de Hadis Formundaki Başlıklar.....	19
2. Mesnevî'de Hadis İktibasları.....	24

2.1.	Mevlânâ'nın Hadis Formunda Naklettiği Rivayetlerin Şârih Tarafından Varyantlarına Yer Verilmesi	24
2.1.1.	Hadis Formunda Nakledilen Rivayetin Farsça ve Türkçe Tercümesi ile Şerhi	25
2.2.	Mevlânâ'nın Hadis Formunda Naklettiği Rivayetlerin Şârih Tarafından Teyidi ve Yorumu	28
2.2.1.	Hadis Formunda Nakledilen Rivayetin Farsça ve Türkçe Metni ile Şerhi	28
2.3.	Mevlânâ'nın Hadis Formunda Nakletmediği Ancak Şârih Tarafından Hadis Olduğu İddia Edilen Rivayetlerin İncelenmesi	30
2.3.1.	Şârihin Hadis Olduğunu İddia Ettiği Rivayetin Farsça ve Türkçe Tercümesi ile Şerhi	30
2.4.	Mevlânâ'nın Şiir Formundaki İfadelerinin Şârih Tarafından Hadislerle Desteklenmesi	33
2.4.1.	Şârih Tarafından Hadisle Desteklenen Beytin Farsça ve Türkçe Tercümesi ile Şerhi	33
3.	Mesnevî Şerhi'nde Ayet ve Hadisle İstidlal Etme	35
3.1.	Ayet ve Hadisle Delillendirme	35
3.2.	Sadece Ayetle Delillendirme	39
3.3.	Sadece Hadisle Delillendirme	40
3.4.	Avni Konuk'un Mesnevî Şerhi'nde Hadis Rivayetlerinin Diğer Mesnevî Şerhleri ile Mukayesesi	44
4.	Mesnevî Şerhi'nde Kaynaklı Hadis Aktarımı	48
4.1.	Râvî Kaynaklı Hadis Aktarımı	48
4.2.	Eser Kaynaklı Hadis Aktarımı	55
5.	Mesnevî Şerhi'nde Mevkuf Rivayetlerin Kullanımı	62
6.	Mesnevî Şerhi'nde Keşf Yoluyla Hadis Rivayeti	66

7. Mesnevî Şerhi’nde Üçleme Sünnetinin Yorumu	69
8. Mesnevî Şerhi’nde Hadislerin Zâhirî ve İşârî Yorumu.....	71
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA	82
EK-1 Avni Konuk’un Mesnevî Şerhi’nde Geçen Hadisler: Ciltlere Göre Dağılım Tablosu	92

KISALTMALAR

b. : bin, ibn

b.y. : basım yeri yok

bs.: basım

bk.: bakınız

c. : cilt

çev.: çeviren

ed.: editör

Hz.: Hazreti

ö. : ölüm tarihi

r.a: radiyallahu anh

r.anhâ : radiyallahu anhâ

s.a.v.: sallallâhü aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : tahkik

v.dğr. : ve diğerleri

y.y. : yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Konunun Önemi ve Amacı

Mesnevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin insanlığa bıraktığı tasavvufî ve ahlâkî miraslardan biridir. Altı ciltlik bu eser, sadece edebî bir metin olmanın ötesinde, Kur'ân ve hadis merkezli anlam dünyasıyla İslâm düşüncesinin temel yapı taşlarından biri hâline gelmiştir. Mevlânâ'nın şiir diliyle yoğrulmuş beyanları, asırlardır bireylerin mânevî terbiyesinde ve toplumların değer dünyasında etkiler uyandırmıştır. Bu etkinin merkezinde ise *Mesnevî*'nin başta hadisler olmak üzere Kur'an ayetleri, tasavvufî rivayetler ve dinî-hikmetli kaynaklarla kurduğu irtibat yer almaktadır. Hadis unsurlarına yapılan göndermeler, eserin yalnızca tasavvufî bir metin değil aynı zamanda sünnet eksenli bir irfan kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte *Mesnevî*'de yer alan hadislerin nasıl aktarıldığı, bu rivayetlerin sahih kaynaklarla ne derece örtüştüğü ve nasıl yorumlandığı gibi konular üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da bu meseleler şerh literatürü bağlamında metodolojik bir yaklaşımla sistemli olarak incelenmemiştir. Ancak *Mesnevî* özelinde bugüne kadar yapılan bazı çalışmalarda doğrudan hadis olarak aktarılan rivayetler incelenmiş, Mevlânâ'nın dolaylı yoldan atıfta bulunduğu veya işaret ettiği hadislerle ilgili bazı araştırmalar yapılmış olsa da bu alan daha kapsamlı ve sistematik incelemelere açık durumdadır. Bu çalışmanın, hadis ilmine vâkıf, metin ve bağlam analizine yetkin âlimler tarafından yürütülmesi gerektiği açıktır. Yüksek lisans düzeyinde hazırlanan bu çalışmada *Mesnevî*'deki dolaylı hadis unsurlarının tespitinde, klasik şerhlerin sunduğu yorum ve yaklaşımlardan istifade etmeyi yöntem açısından isabetli bulmuştur.

Mesnevî'yi anlamaya yönelik kaleme alınan şerhler, eserin doğru anlaşılması ve içerdiği hikmetlerin günümüz okuyucusuna sağlıklı bir şekilde aktarılması açısından önemli bir işleve sahiptir. Her bir şârih, sahip olduğu ilmî ve irfânî birikimle *Mesnevî*'yi yorumlayarak ona yeni anlam boyutları kazandırmaktadır. Bu tez çalışması, söz konusu şerhler arasında özgün bir konumda bulunan Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'ni merkeze almaktadır. Konuk, *Mesnevî*'yi yalnızca lafzî düzlemde açıklamakla yetinmemiş; eseri işârî ve tasavvufî yönleriyle de derinlemesine yorumlamıştır. Özellikle hadislerle kurduğu irtibat, şerhini sadece

Mevlânâ'nın düşünce dünyasını aktaran bir metin olmaktan çıkararak, hadis ilmî açısından da kıymetli bir kaynak hâline getirmiştir. Onun rivayetleri ele alış biçimi, hadislerin sıhhatine yaklaşımı ve bu rivayetlerden çıkardığı mânevî yorumlar, tasavvuf ve hadis ilimleri arasındaki ilişkinin tespitinde dikkate değerdir. Nitekim klasik tasavvufî metinlere yazılan şerhler, geçmiş ile bugün arasında ilmî ve kültürel bir köprü kurmakta; her bir şârih, metinle kurduğu ilişkiyi ait olduğu ilmî disiplinin imkânları çerçevesinde inşa etmektedir. Bu çerçevede Konuk'un şerhi, sadece edebî ve tasavvufî değil, aynı zamanda ilm-i hadîs yönüyle de tahlil edilmesi gereken bir metin olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı; Ahmet Avni Konuk'un şerhinde hadislerin nasıl kullanıldığını, hangi yöntemsel yaklaşımlara başvurduğunu, hadisleri hangi bağlamlarda değerlendirdiğini ve bu rivayetleri nasıl yorumladığını bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymaktır. Bu sayede hem Konuk'un ilmî yaklaşımı hem de hadis anlayışı hakkında genel bir çerçeve sunulması hedeflenmektedir. Ayrıca, hadislerin *Mesnevî*'deki işlevi ile Avni Konuk'un bu işlevi nasıl değerlendirdiği analiz edilerek, hadislerin *Mesnevî*'nin yorumlanmasındaki rolüne dair daha somut çıkarımlarda bulunulması amaçlanmaktadır.

Bu yönüyle çalışma, yalnızca Ahmet Avni Konuk'un şerhine dair bir inceleme olmanın ötesinde, hadis-tasavvuf sentezinin nasıl bir ilmî miras oluşturduğunu ortaya koyan bir katkı niteliği taşımaktadır. *Mesnevî*'deki hadis varlığının sistematik bir analizine dayanan araştırma, klasik kaynaklarla olan irtibatı güçlendirmek ve çağdaş okuyucuya anlamlı bir bakış açısı kazandırmak suretiyle literatüre özgün bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

2. Konunun Kapsamı, Kaynakları ve Metodu

Çalışmanın temelini Ahmet Avni Konuk'un on üç ciltten oluşan *Mesnevî-i Şerif Şerhi* oluşturmaktadır. Ancak çalışma, söz konusu şerhin tamamını değil, özellikle hadis kullanımı ve hadis yorumu çerçevesinde öne çıkan bölümlerini kapsamaktadır. Bu doğrultuda, şerhin tamamı hadisler açısından taranmış; mükerrer rivayetler elenerek toplamda 584 hadisin tespiti yapılmıştır. Hadislerin şerh içerisindeki konusal bağlamları belirlenerek, Konuk'un hangi temalar etrafında yoğunlaştığı ortaya

konulmuştur. Böylelikle hem kullanılan hadislerin kapsamı hem de şerhte öne çıkan dinî ve tasavvufî temalar sistematik bir biçimde analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında özellikle şu alt başlıklar detaylı biçimde incelenmiştir:

a. Doğrudan Hadis Formundaki Beyitler

b. Hadis Olarak Değerlendirilen Ancak Klasik Kaynaklarda Yer Almayan Rivayetler

c. Hadislerle Yapılan Delillendirmeler ve Şârihlerle Mukayesesi

d. Râvî ve Eser Kaynaklı Hadis Aktarımı

e. Mevkuf Rivayetlerin Kullanımı

f. Keşfî Yolla Rivayet Edilen Hadisler

g. Üçleme Sünneti Yorumları

h. Zâhirî ve İşârî Yorumlar

Bu unsurlar çerçevesinde Konuk'un hadis anlayışı bütüncül olarak değerlendirilmiştir.

Kapsam açısından çalışma, öncelikle *Mesnevî*'de hadis formunda geçen beyitlerin tespitiyle başlamış, ardından bu beyitlere Ahmet Avni Konuk'un getirdiği açıklamalar ve ilgili hadis rivayetleri analiz edilmiştir. Bu rivayetlerin klasik hadis kaynaklarında bulunup bulunmadığı araştırılmış; bulunan hadisler tam metin hâlinde, sunularak sıhhat durumları değerlendirilmiştir. Hadislerin sahlilik dereceleri başta olmak üzere, sened zinciri, râvî bilgileri ve metin kritiği yapılmış, Konuk'un şerhlerinin klasik hadis şârihleriyle ne ölçüde örtüştüğü ya da farklılaştığı da ayrıca tahlil edilmiştir. Bu analiz sürecinde sadece zâhirî yorumlara değil, aynı zamanda tasavvufî anlamlandırmalara ve işârî açıklamalara da yer verilmiştir.

Ayrıca hadislerin Kur'ân ayetleriyle birlikte delil olarak nasıl sunulduğu, rivayetlerin isnadına ne ölçüde yer verildiği, sahlilik durumlarının belirtilip belirtilmediği gibi hususlar da incelenmiştir. Bu yönüyle çalışma, sadece rivayet tespitiyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda hadislerin bağlam içi işlevselliğini de analiz etmektedir.

Metodolojik açıdan tezde nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; veriler doküman ve içerik analizi teknikleriyle değerlendirilmiştir. Ahmet Avni Konuk'un şerhi sistematik biçimde taranmış, hadis içerikli bölümler kodlanarak tematik başlıklar

altında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sürecinde hadislerin içerikleri, bağlamları ve şerh yöntemleri dikkate alınmıştır.

Hadislerin kaynak değeri değerlendirilirken başta Kütüb-i Sitte olmak üzere *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, *Sünen-i Nesâî*, *Sünen-i İbn Mâce* gibi klasik hadis literatüründen ayrıca İbn Hacer ve Süyûtî'nin görüşlerinden istifade edilmiştir. İhtiyaç hâlinde Konuk'un şerhini diğer şârihlerle karşılaştırmak amacıyla Ankaravî ve Tâhirü'l-Mevlevî gibi müelliflerin Mesnevî şerhleri de değerlendirmelerde dikkate alınmıştır.

Bu yöntemle hazırlanan çalışma, bir yandan Ahmet Avni Konuk'un hadis anlayışını ve kullanım biçimini tespit etmeyi diğer yandan onun tasavvufî yorumlarıyla hadis ilmî arasında kurduğu irtibatı görünür kılmayı amaçlamaktadır. Nihai hedef, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*'nde yer alan hadislerin yalnızca metin içindeki görünürlüğünü değil, aynı zamanda dolaylı işlevlerini de ortaya koyarak, Konuk'un özgün katkısını ilim dünyasına sunmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE HADİS VE TASAVVUFÎ ŞERH GELENEĞİ ÇERÇEVESİNDE AHMET AVNİ KONUK

1. Mesnevî'nin Hadislerle İlişkisi

Hadisler, Kur'ân-ı Kerîm'in açıklayıcısı ve onun hayata yansıyan yönü olmaları bakımından İslâmî ilimlerde özel bir yere sahiptir. Zira hadisler, Allah'ın elçisi Hz. Peygamber'in sözleri olarak, ilahî vahyin pratik hayattaki uygulama biçimini ortaya koyar ve Kur'ân'daki ilahî maksadı en iyi şekilde tefsir eden temel kaynaklardan biridir.¹ Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrirleriyle İslâm toplumuna sunduğu bu miras, özellikle sûfiler tarafından derin bir şekilde benimsenmiş ve eserlerinde sıkça kullanılmıştır.

Sûfilerin hadis kullanımı, klasik hadis anlayışından bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Özellikle rivayetlerde sened zikretmemeleri dikkat çekicidir. Bu durum, sûfilerin hadisleri amel ve nasihat amacıyla değerlendirme yönünde yoğunlaşmalarıyla ilişkilidir. İsnadla meşgul olmayı ikinci plana alan sûfiler, hadisleri genellikle anlam itibarıyla rivayet etmiş, yer yer tevil yoluna gitmişlerdir. Ayrıca, bazı sûfiler tarafından “sırlı hadisler”in varlığına inanıldığı da görülmektedir.²

Tasavvufî eserlerde, sahih rivayetlerin yanı sıra zayıf hatta uydurma hadislerin de yer aldığı görülmekle birlikte, bu durumun sadece sûfî literatüre özgü olmadığı, benzer eğilimlerin diğer bazı İslâmî disiplinlerde de mevcut olduğu unutulmamalıdır.³ Bununla birlikte sûfiler, özellikle zühd, ahlâk ve irfana dair hadislerle ilgilenmiş, bu hadisleri daha çok derûnî anlamlarla yorumlamayı tercih etmişlerdir. Terâcim ve tabakat literatüründen hareketle sûfilerin, tasavvufa intisap ettikten sonra zâhirî ilimlerle meşguliyeti terk ederek ibadet ve mânevî terbiyeye yöneldikleri anlaşılmaktadır. Sûfilerin hadis rivayetinden uzak durmalarının arkasında çeşitli gerekçeler bulunmaktadır. Bunlar arasında hadis rivayetinin riya ve kibire sebep

¹ M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/28.

² Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022).

³ Fikret Karapınar, “Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde Hadis Kültürü”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2015), 119,120.

olabileceği endişesi, nefsin hoşuna giden amellerin terk edilmesi gerektiğine dair tasavvufî yaklaşım, rivayet faaliyetlerinin nefis tezkiyesine engel teşkil edeceği düşüncesi ve hadis rivayetinin dünyevî kazanç aracı hâline gelmesi ihtimali sayılabilir. Ayrıca, hadis rivayetinin yüklediği ilmî ve dinî sorumluluğun farkında olan sûfîler, bu alanı ehline bırakma yolunu tercih etmişlerdir.⁴ Sûfîler rüya, keşf ve ilham gibi sübjektif tecrübeleri bilgi kaynağı olarak kabul ettiklerinden, hadis rivayetinde de muhaddislerin metodolojisinden farklı bir anlayış benimsemişlerdir. Ancak ehl-i hadis, bu tür yollarla aktarılan rivayetlerin sadece râvisini bağlayabileceğini, bunlardan umûmî hüküm çıkartılamayacağını ifade etmiş dinin temel kaynakları arasında yer alan hadislerin bu yollarla naklini câiz görmemiştir.⁵ Nitekim bazı sûfîlerin, keşf yoluyla öğrendikleri rivayetleri senedsiz olarak aktarması ehl-i hadis çevrelerince eleştirilmiş; keşfin, zâhirî ilmin yerine geçemeyeceği vurgulanmıştır. Bu çerçevede, İbnü'l-Arabî gibi sûfîler her ne kadar ilham ve keşfi bilgi kaynağı olarak görseler de bu bilgilerin zâhirî hadis ilminin yerine ikame edilemeyeceği, bilhassa şer'î delil olarak kullanılamayacağı belirtilmiştir.⁶

İslâmî ilimlerin temel dayanakları olan Kur'ân ve hadis, tüm İslâm âlimleri gibi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin düşünce dünyasında da merkezi bir yere sahiptir. Mevlânâ, eserlerinde bu iki kaynağa olan bağlılığını açıkça ortaya koymuş; özellikle *Mesnevî*'de ayet ve hadislerle örülü bir anlatım tarzı benimsemiştir. Mevlânâ'nın bu yaklaşımı, onun Kur'ân ve sünnet merkezli bir tasavvuf anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. İslâm âlimi, mutasavvıf ve şair kimliğiyle tanınan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, kendisini “Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî” şeklinde tanıtmaktadır. İlk ilmî terbiyesini babası Bahâeddin Veled'den alan Mevlânâ, onun vefatının ardından babasının talebesi olan Seyyid Burhâneddin Muhakkık-i Tirmizî'nin rehberliğinde ilmî ve manevî gelişimini sürdürmüştür. Seyyid Burhâneddin, Bahâeddin Veled'in vefatından sonra Konya'ya gelerek Mevlânâ'ya rehberlik etmiş, ona hem zâhirî hem de bâtinî ilimlerde derinleşmesi için öncülük etmiştir. Mevlânâ'yı çeşitli ilimlerde imtihan eden Burhâneddin, onun aklî ve naklî ilimlere olan vukufiyetini takdir etmiş ve ona şu şekilde hitap etmiştir: “Dinin yakîn

⁴ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 44-50.

⁵ Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis* (Konya: Ensar Neşriyat, 2022), 78.

⁶ Bilal Saklan, *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 109-111.

ilimlerinin hepsinde babandan yüz mertebe ileri geçmişsin; lakin baban hâl ilmine de vâkıftı. İstiyorum ki sen de tasavvuf yoluyla bu ilme yönelesin. Şeyhimden bana erişen o manayı sen benden elde eylesin. Böylelikle dışta da içte de babanın varisi, onun tıpkısı olasın.”⁷ Bu tavsiyenin ardından Mevlânâ, Seyyid Burhâneddin’in teşvikiyle dönemin önemli ilim merkezleri arasında yer alan Halep ve Şam’a gitmiş; burada dört ila yedi yıl arasında değişen bir süre boyunca dinî ilimler başta olmak üzere çeşitli alanlarda eğitim almıştır. Bu ilmî seyahatin ardından Konya’ya dönerek, Burhâneddin’in tasavvufî terbiyesi altında manevî eğitimini derinleştirmiştir.

1241-1244 yılları arasında Mevlânâ, babasının vefatının ardından onun yolunu takip ederek medresede müderrislik yapmaya başlamış; aynı zamanda halka yönelik vaaz ve irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu dönem, onun klasik anlamda zâhirî ilimlerle meşgul olduğu ve Konya’da geniş bir ilim halkasına sahip olduğu yıllardır. Nitekim kaynaklarda, 1240-1245 yılları arasında Mevlânâ’nın son derece itibarlı ve sevilen bir müderris olarak, derslerine 400 kadar öğrencinin iştirak ettiği aktarılmaktadır.⁸ Ancak 1244 yılında Şems-i Tebrîzî’nin Konya’ya gelişi, Mevlânâ’nın ilmî ve manevî hayatında bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Şems’le karşılaşmasının ardından Mevlânâ, vaazlarını, medresedeki derslerini ve irşad faaliyetlerini bırakmış; ilâhî aşk, vecd ve tefekkür ekseninde yeni bir manevî yönelişe girmiştir. Bu dönüşüm, onun tasavvufî yönünün derinleşmesine vesile olmuş ve klasik müderrislik kimliğinden, aşk merkezli bir sûfilîğe yönelmesini sağlamıştır. Her ne kadar tasavvufî terbiyeye ilk adımını babası Bahâ Veleddin’in yanında atmış ve ardından Seyyid Burhâneddin’in rehberliğinde manevî eğitimini sürdürmüşse de Şems-i Tebrîzî ile olan münasebeti Mevlânâ’nın irfan yolculuğuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Şam’da bulunduğu yıllarda Muhyiddin İbnü’l-Arabî ve Sadreddin Konevî ile de temas kurduğu, onlarla sohbetlerde bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu durum, onun sadece zâhirî değil, aynı zamanda bâtinî ilimlerde de güçlü bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Mevlânâ, vefat ettiğinde cenaze namazının Sadreddin Konevî

⁷ Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963), 51.

⁸ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/445.

tarafından kıldırılmasını vasiyet etmiştir. Bu husus, onun ehl-i irfan zümresi içerisinde saygın bir yere sahip olduğunun da bir göstergesidir.⁹

Mevlânâ'nın ilim ve irfan birikimi, kaleme aldığı eserlerine de güçlü bir şekilde yansımıştır. Kur'ân ve sünnete bağlılığını ise şu beyitlerle açıkça ifade etmiştir:

Ben, sağ olduğum müddetçe Kur'ân'ın bendesiyim,
Ben, Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım.
Eğer birisi benden bundan başka söz naklederse,
Ben ondan da bîzârım, naklettiği sözlerden de bîzârım.¹⁰

Bu rubâî, Mevlânâ'nın fikrî dünyasında Kur'ân ve hadislerin temel dayanaklar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlılık, onun kaleme aldığı tüm eserlerde olduğu gibi *Mesnevî*'de de açıkça görülmektedir. Çalışmamızın kapsamı gereği, Mevlânâ'nın hadis kullanımını yalnızca *Mesnevî* özelinde ele almakla yetineceğiz.

Mesnevî'de yaklaşık 950 başlık yer almakta olup bunların 53'ünde hadisler, 50 kadarında ise ayetler doğrudan bölüm başlığı olarak kullanılmıştır.¹¹ Mevlânâ'nın hadisleri aktarma biçimi dikkat çekicidir. Hadisleri “Ahmed şöyle dedi”, “Mustafa (s.a.v) şöyle buyurdu”, “Peygamber dedi ki” gibi ifadelerle sunmuş; kimi zaman hadisin tam metnine yer vermiş, kimi zaman ise anlam bütünlüğünü bozmayacak şekilde kısaltarak aktarmayı tercih etmiştir. Bu yöntem, hadis literatüründe “taktî'u'l-hadîs” (hadisin sadece gerekli kısmının aktarılması) olarak bilinmekte ve klasik muhaddisler tarafından da başvurulan bir yöntemdir.¹² Ancak Mevlânâ'nın, aktardığı hadislerin ne râvilerine ne de kaynaklarına açık biçimde yer verdiği görülmez. Hadis olduğunu belirttiği örneklerin yanı sıra açıkça “hadis” olduğunu belirtmediği bazı rivayetler de bulunmaktadır. Bu tür rivayetlerin tespiti ise hadis metinlerine vâkıf olan araştırmacılar tarafından gerçekleştirilebilmektedir. *Mesnevî*'de açıkça hadis olduğu belirtilmiş 158 rivayet tespit edilmiştir.¹³ Ancak Mevlânâ'nın doğrudan “hadis” ifadesiyle sunmadığı metinlerde de çok sayıda rivayet yer aldığı düşünülmektedir. Bu sebeple, *Mesnevî*'de yer alan hadis sayısının bundan çok daha fazla olduğu kanaatine varılmaktadır.

⁹ Füzûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 160.

¹⁰ Celâleddîn er-Rûmî Mevlânâ, *Rubâîler*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul, 1982), 152.

¹¹ Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2008), 12.

¹² Karapınar, “Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde Hadis Kültürü”, 121.

¹³ Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, 275.

Mesnevî'de çok sayıda âyet ve hadise yer verilmesi, Mevlânâ'nın dinî ilimlere, bilhassa Kur'ân ve sünnete dayalı ilmî birikimine olan vukufunu göstermektedir. Mevlânâ'nın, klasik medrese eğitimiyle kazandığı ilmî birikim doğrultusunda, bu kadar çok sayıda rivayeti bağlama uygun ve anlam bakımından isabetli şekilde kullanabilmesi, dikkat çekici bir hususiyet olarak değerlendirilebilir.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de hadisleri yalnızca lafzî anlamlarıyla ele almakla yetinmemiş; onları işârî yorum yöntemiyle de değerlendirmiştir. Bu yaklaşım, hadislerin anlamlarını tasavvufî perspektifle yorumlamayı hedeflemektedir. Nitekim Mevlânâ ve bazı şârihler, özellikle ahkâm içerikli hadisleri fikhî hükümler çerçevesinde değil, ahlâkî ve manevî boyutlarıyla değerlendirmişlerdir. Böylelikle sadece hadislerin zâhirî anlamlarını değil, bireyin iç dünyasına hitap eden mânevî boyutlarını da ortaya koymuşlardır. Bu durum, onların Kur'ân ve hadise getirdikleri işârî yorumun ötesinde, ahlâk-fıkıh ilişkisi bağlamında özgün bir katkı sunduklarını göstermektedir.¹⁴ Bu yöntem, hadislerin sadece zâhirine değil, bireyin iç dünyasına hitap eden bâtınî boyutlarına da kapı aralamıştır. Böylece Mevlânâ, ahlâk-fıkıh ilişkisine özgün katkılar sunmuş, hadis ilmini de tasavvufî yaklaşımlar doğrultusunda değerlendirmiştir.

2. Tasavvufî Şerhlerde Hadis Kullanımının Önemi

Tasavvufî literatür, İslâm düşüncesi içerisinde oldukça zengin ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu zenginliğin temel kaynaklarından biri, İslâmî ilimlerin Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağını teşkil eden hadislerdir. Nitekim hadisler, yalnızca İslâm hukukunun ve ahlâkının değil; aynı zamanda tasavvufî düşünce ve hayat tarzının da vazgeçilmez referans metinleri arasında yer almaktadır.¹⁵ Bu bağlamda, tasavvufî şerh literatüründe hadisler, sûfî düşüncenin hem teorik hem de pratik yönlerini temellendirmek amacıyla yoğun bir biçimde kullanılmaktadır.

Tasavvufî şerhler, klasik sûfî metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırmakla kalmaz; aynı zamanda sûfî düşüncenin beslendiği epistemolojik kaynakları da görünür kılar. Bu şerhlerde Kur'ân âyetleri ve hadislerin yanı sıra, peygamber kıssaları, sûfî menkıbeleri, darb-ı meseller ve halk rivayetleri gibi çeşitli anlatım unsurlarına da

¹⁴ Fikret Karapınar, "Rivayetlerde İşârî Yorum", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 92.

¹⁵ Ahmet Yıldırım, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 4/2 (2018), 52.

sıklıkla yer verilir. Anlatım biçimi itibariyle, soru-cevap tekniği ve örneklendirme yöntemleri, okuyucuyla doğrudan bir iletişim kurma amacı taşıyan tasavvufî şiir şerhlerinde öne çıkar.¹⁶ Hadislerin şerhlerdeki kullanımı, metnin taşıdığı dinî ve ahlâkî mesajları açığa çıkarmada önemli bir işlev görmektedir. Müellifler, yorumlarını hadisler aracılığıyla temellendirerek, metne Kur’ân ve sünnet eksenli bir meşruiyet zemini kazandırmaktadır. Hadislerin tasavvufî şerhlerdeki kullanımı, hem ilmî bir delillendirme işlevi görmekte hem de Hz. Peygamber’in örnekliliği etrafında şekillenen anlam katmanlarına zemin hazırlamaktadır.

Tasavvufî metinler, genellikle mecazî ve işârî yorumlara dayanır. Bu yönüyle tasavvuf, salt aklî veya sezgisel bir tecrübe değil; Kur’ân ve sünnet çerçevesinde şekillenen terbiye ve irfan yolculuğu olarak kabul edilmiştir. Tasavvuf ehli, ilk dönemlerinde hadis ilmiyle meşgul olsa da kaynaklarında bazen zayıf veya isnadsız hadislerle yer vermek gibi eleştirilerle karşılaşmıştır.¹⁷ Öte yandan, erken dönemdeki sûfilerin genel yaklaşımı, Kur’ân ve sünnete yaslanarak kendi manevî tecrübelerini temellendirmek şeklinde özetlenebilir ki bu durum hem terbiye hem de irfan yolculuğu açısından belirleyici olmuştur.¹⁸

Erken dönem tasavvuf metinlerinde yer alan hadislerin büyük bölümü, temel hadis kaynaklarında kayıtlı olup; söz konusu hadislerin bazıları, bağlamları açısından tartışmalı olsa da sûfî yorumun inşasında önemli rol oynamıştır.¹⁹ Ayrıca sûfiler, hadislerde hem dış dünyaya hem de iç dünyaya dair işaretler görerek bu rivayetleri işârî yorumlara tabi tutmuşlardır. Bu anlayış, tasavvufî hadis şerhlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış; böylece hadislerin yalnızca zâhirî değil, derûnî anlamlarının da yorumlandığı özel metinler teşekkül etmiştir.²⁰ Bu yorumlar, sûfî düşüncenin sünnetle bağını ortaya koymakta ve hadislerin, şerh müellifleri tarafından şer’î meşruiyetin bir dayanağı olarak kullanıldığını göstermektedir. Şerhlerde

¹⁶ Ömür Ceylan, “Şerh (Türk Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/567.

¹⁷ Ahmet Yıldırım, “Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usulleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti”, *İslâmî Araştırmalar* 10/1-2-3 (1997), 111.

¹⁸ Necmeddin Şeker, “İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımı”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - 16/53 (2012), 116,117.

¹⁹ Necmettin Şeker, “Hadislerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2012), 144.

²⁰ Yıldırım, “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”, 64.

kullanılan hadisler genellikle ahlâkî erdemler, zühd, takvâ, sabır, tevazu gibi konulara odaklanır. Böylece müellifler, okuyucularına yalnızca bilgi sunmakla kalmaz; aynı zamanda onları ahlâkî bir terbiye sürecine de yönlendirirler.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, İbnü'l-Arabî ve Hâlid-i Bağdâdî gibi sûfî şahsiyetlerin eserleri sembolik ve işârî anlam katmanları içerir. Bu eserlerin şerhlerinde hadislerin yer alması, yalnızca anlamı açıklamaya hizmet etmez; aynı zamanda okuyucuya manevî bir yönelişin temel dinamiklerini sunar. Hadislerin bu yönüyle şerhlerde hem açıklayıcı hem de eğitici işlevi bulunmaktadır.

Sûfîler keşf ve şuhûd yoluyla elde ettiklerine inandıkları bâtinî bilgileri açıklarken; bu bilgileri hadislerle destekleyerek yorumlarını pekiştirirler. Bu bağlamda geliştirilen tasavvufî terminoloji, hadisler aracılığıyla güçlendirilmiş ve serbest yorum yöntemiyle açıklanmıştır. Bununla birlikte sûfîler yorumlarının şeriatın zâhirine aykırı olmamasına özen göstermiş; böylelikle sûfî şerhler hem bâtinî hem de zâhirî bilgi sistemleri arasında bir denge kurmayı amaçlamıştır.²¹

Tasavvufî şerhlerde hadislerin kullanımının bir diğer boyutu da zâhir ile bâtin arasında kurulan köprüdür. Zira hadisler, zâhirî şeriatın temel kaynaklarından biri iken, tasavvuf bâtinî yönelimi temsil eder. Şerh müellifleri bu iki alan arasında bütüncül bir uyum sağlamak amacıyla hadisleri delil olarak kullanarak, bâtinî anlamları zâhirî referanslarla temellendirirler. Bu durum, tasavvufun İslâm'ın özüne bağlılığını göstermesi bakımından da önemlidir. Nitekim Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerif Şerhi* incelendiğinde, hadislerin birçok beyit açıklamasında temel referans olarak kullanıldığı görülmektedir. Konuk'un bu yaklaşımı, hem *Mesnevî*'yi Hz. Peygamber'in sünnetiyle ilişkilendirme gayesini ortaya koymakta hem de kendi yorumunun ilmî meşruiyetini vurgulamaktadır. Dolayısıyla onun yöntemi, tasavvufî şerh geleneğinin tipik bir örneğini teşkil eder.

Sonuç olarak, tasavvufî şerhlerde hadis kullanımı, sadece bir açıklama yöntemi değil; aynı zamanda sûfî düşüncenin sahih İslâmî kaynaklara dayandırıldığını gösteren önemli bir göstergedir. Bu kullanım, şerhin ilmî niteliğini artırmakta, sûfî yorumun

²¹ Şeker, "Hadislerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller", 122.

meşruiyetini sağlamlaştırmakta ve okuyucuya hem dinî hem ahlâkî açıdan yön gösterici bir işlev üstlenmektedir. Dolayısıyla hadisler, tasavvufî şerhlerin vazgeçilmez bir yapı taşı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Ahmet Avni Konuk ve Mesnevî Şerhi

Ahmet Avni Konuk (ö. 1357/1938), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) en önemli eseri kabul edilen *Mesnevî*'nin şârihlerinden biridir. Konuk, mutasavvıf, musikişinas ve bestekâr kimliğiyle ön plana çıkmaktadır. Avni Konuk'un hayatı, hocaları, talebeleri ve eserlerine dair geniş kapsamlı bilgi sunan pek çok çalışma bulunduğundan, bu çalışmada söz konusu bilgilere yalnızca giriş mahiyetinde özetleyici bir biçimde yer verilmesi amaçlanmaktadır.

3.1. Ahmet Avni Konuk'un Hayatı

Mesnevî ve *Fusûsu'l-hikem* şârihi olan Ahmet Avni Konuk, İstanbul'da doğmuş ve mutasavvıf kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Babası Musa Kâzım Efendi, annesi Fatma Zehra Hanım'dır. Konuk, anne ve babasını henüz çocuk yaşta kaybetmiştir. İlkokul eğitimini tamamladıktan sonra Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve camide dersler alarak Arapça öğrenmiştir. Daha sonra Galata Rüşdiyesi'ne başlamış fakat dördüncü sınıfta buradaki eğitimini yarıda keserek 1890 yılında Dârüşşafaka'da eğitimini tamamlamıştır. 1890 yılında Galata İttihat Postahanesi'nde memur olarak göreve başlamıştır. 1898 yılında Galata Posta memuru iken girdiği Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne'yi birincilikle bitirmiştir.²² 1909'da Posta Nezâreti'nde kalem müdürlüğü, 1922'de posta genel müdür muavinliği görevlerinde bulunmuştur. 1930 yılında Hukuk Müşâvirliği görevine başlamış ve bu görevi üç yıl sürdürmüştür.²³ 1933 yılında emekli olmuş ve akabinde bir süre Posta ve Telgraf Yüksek Mektebi ile Yüksek Mühendis Mektebi'nde posta ve hukuk idaresi dersleri vermiştir.²⁴ Konuk, ömrünün son zamanlarında Emine Hâdiye Hanım ile evlenmiştir. 6 Mart 1938 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

²² Reşat Öngören, "Konuk, Ahmet Avni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/180.

²³ Savaş Şafak Barkçin, *Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman* (İstanbul: Klasik, 2011), 29-33.

²⁴ Safi Arpaguş, "Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (26 Mayıs 2014), 33.

Ahmet Avni Konuk tasavvuf, musiki, edebiyat, felsefe ve matematik gibi çeşitli ilim alanlarında geniş bir bilgiye sahiptir. 1904 yılında Mesnevîhan Selanikli Mehmed Esad Dede'den (ö. 1911) Farsça öğrenmiş, ondan *Mesnevî* icazeti almış ve Mevleviyye tarikatına girmiştir. Tâhirülmevlevî (ö. 1951) ve Abdülhay Öztoprak (ö. 1961) ile birlikte Esad Dede'den ders alan üç öğrenciden biri olmuştur.²⁵ Konuk, Dârüşşafaka'da öğrenci olduğu dönemde musiki eğitimini Eyyubî Zekâi Dede (ö. 1897) ve Hacı Kirâmi Efendi'den (ö. 1909) almıştır. Zekâi Dede'nin vefatının ardından hayatını tasavvufî eserlerin şerhi ve tercümesine adanmıştır.²⁶ Çoğunlukla tasavvuf alanına ait olan bu şerh ve tercümeler, Arapça ve Farsça dillerinde yazılmıştır.

3.2. Ahmet Avni Konuk'un Hocaları ve Talebeleri

3.2.1. Hocaları

“Ahmet Avni Konuk'un Hayatı” başlığı altında bahsedilen Esad Dede, Zekâi Dede ve Hacı Kirâmi Efendi'nin yanı sıra; onun düşünce dünyasının gelişmesinde katkıda bulunan başkaca hocaları da bulunmaktadır. Konuk, Halvetî-Melâmî şeyhi²⁷ olan Ahmed Amiş Efendi (ö. 1920)'nin sohbetlerine katılmış ve bu sohbetlerden çeşitli notlar tutmuştur.²⁸ Hukuk Mektebi'nde öğrenci olduğu dönemdeki hocaları arasında Muallim Nâci (ö. 1893), Cevdet Paşa (ö. 1895) ve Recâizâde Mahmud Ekrem (ö. 1914) bulunmaktadır.²⁹

3.2.2. Talebeleri

Ahmet Avni Konuk'un talebelerinin sayısının az olduğu bilinmektedir. Ancak musiki ve tasavvuf alanında yetişmiş olan bu önemli talebeler, aynı zamanda önemli şahsiyetler de yetiştirmişlerdir. Hem tasavvuf hem de musiki eğitimini Konuk'tan alan talebeler arasında Hacı Emin (Yazıcı) Dede (ö. 1364/1945), Halil Can (ö. 1393/1973), Saadeddin Heper (ö. 1400/1980) ve en önde gelen talebelerinden olan Emin Kılıç Kale

²⁵ Esmâ Öztürk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Tasavvuftaki İrfani Gelenek: Ahmed Avni Konuk Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 60.

²⁶ Sami Bayrakçı, “Ahmed Avni Konuk, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, *Mesnevî Şârihi Ahmed Avni Konuk*, (2019), 68.

²⁷ Nihat Azamat, “Ahmed Amiş Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/43,44.

²⁸ Arpaguş, “Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi”, 35.

²⁹ Barkçin, *Görünmeyen Umman*, 13.

(ö. 1404/1984) bulunmaktadır.³⁰ Emin Kılıç'ın önemli bir talebesi olarak görülmesinin nedeni, Konuk hakkında aktardığı hatıralar ve onun musiki anlayışı hakkında verdiği bilgilerdir. Yalnızca Konuk'tan musiki alanında eğitim alan talebeleri ise Cemil Özbal (ö. 1400/1980) ve Kemal Batanay (ö. 1401/1981) olmuştur.³¹

3.3. Ahmet Avni Konuk'un Eserleri

Ahmet Avni Konuk, tasavvuf, musiki ve edebiyat alanında eserler vermiştir. Konuk'un bilinen musiki eserlerinin sayısının 40 olduğu söylenmektedir.³² Çoğunluğu tasavvufi mahiyette olan telif, tercüme ve şerh türündeki eserlerinin sayısının ise otuzdan fazla olduğu bilinmektedir.³³ Konuk'un tasavvufi eserleri, Selçuk Eraydın (ö. 1416/1995) ve Mustafa Tahralı tarafından günümüz alfabesine aktarılmış ve yayımlanmıştır.³⁴ Çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları göz önünde bulundurulduğunda, şârihin tamamlamış olduğu tercüme ve şerh alanındaki eserlerini ismen aktarmanın yeterli olacağını düşünüyoruz. Bu eserler şunlardır:

1. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*: *Mesnevî* için yapılan en kapsamlı şerh kabul edilir, otuz dört defterden oluşmaktadır.
2. *Fîhi mâ fih Tercümesi*: Mevlânâ'nın aslı Farsça olan eserinin bazı açıklamalarla Türkçe'ye çevirisidir. 1994 yılında Selçuk Eraydın tarafından yayımlanmıştır.
3. *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi*: Avni Konuk'un hacim açısından *Mesnevî* şerhinden sonraki ikinci büyük eseridir. İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) fikirlerini ve terimleri açıklayan eser yirmi sekiz defterden oluşmaktadır.
4. *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*: İbn Arabî'nin eserinin tercüme ve şerhidir.

³⁰ Barkçin, *Görünmeyen Umman*, 83-113.

³¹ Barkçin, *Görünmeyen Umman*, 98,99.

³² Ahmed Avni Konuk, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî-i Şerif Şerhi* (İstanbul: Kitabevi, 2009), 18,19.

³³ Öngören, "Konuk, Ahmet Avni", 26/181.

³⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 1/12.

5. *Sipehsâlâr Tercümesi*: Mevlânâ'nın müridi olan Ferîdun b. Ahmet'e ait Sipehsâlâr menâkıbnâmesinin tercümesidir.
6. *İnsân-ı Kâmil Tercümesi*: Azîz Neseî'nin (ö. 700/1300) yazdığı yirmi risalenin tercümesidir.
7. *Şerhu'r-risaleti'l-ahadiyye Tercümesi*: İbn Arabî'nin *Ahadiyye Risalesi*'ne Ahmet b. Süleyman Trablusî (ö. 1275/1858) tarafından yapılan şerhin tercümesidir.
8. *Risâle-i Vahdet-i Vücûd Tercümesi*: Hint asıllı mutasavvıf İmdâdullah Tehânevi'nin (ö. 1317/1899) risâlesinin tercümesidir.
9. *Lemaât Tercümesi*: Fahrreddîn-i Irâkî'ye (ö. 688/1289) ait olan eserin tercüme ve kısmî şerhidir.
10. *Şerh-i Gazel*: Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) Farsça olan on yedi beyitlik gazelinin şerhidir.³⁵

3.4. Ahmet Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerif Şerhi

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî tarafından yazılan *Mesnevî*, İslâm kültürünün en yaygın ve en önemli eserlerinden biri olmuştur. Eserin; ciddi ve derin konuları hikâyeler aracılığıyla sade ve basit bir üslupla anlatabilmesi, dinî-tasavvufî düşüncenin toplumun her kesimine ulaşmasını kolaylaştırmıştır.³⁶ Eser, Farsça aslıyla birlikte Almanca, Arapça, Arnavutça, Azerice, Boşnakça, Çince, Flemenkçe, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, İsveççe, İtalyanca, Japonca, Kazakça, Kürtçe, Malayca, Özbekçe, Rusça, Svahili, Tacikçe, Türkmence, Türkçe, Urduca ve Yunanca gibi birçok dile tercüme edilmiştir. Eserin birçok farklı dile çevrilmesi, çeşitli yorumların yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak, *Mesnevî*'nin tamamını şerh edenlerin sayısı oldukça azdır. *Mesnevî*'nin on farklı dilde şerhleri bulunmaktadır. Konumuz çerçevesinde, özellikle Türkçe yazılmış şerhlerin sayısının kırkı aştığı, çeşitli

³⁵ Öngören, "Konuk, Ahmet Avni", 26/181,182.

³⁶ Reşat Öngören, "Mevlânâ'nın Osmanlı'ya Etkileri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 57.

makalelerden yapılan literatür taraması sonucunda tespit etmiş bulunmaktayız.³⁷ Bu Türkçe şerhlerden biri de Osmanlı döneminde Avni Konuk tarafından yazılmış olan *Mesnevî-i Şerif Şerhi*'dir. Osmanlı döneminde tasavvufî alanda tanınan ve en çok okunan eserler arasında Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'i önemli bir yere sahiptir.³⁸ Bu dönemin iki önemli eserini şerh eden Ahmet Avni Konuk hem kendi döneminde hem de günümüzde önemli bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi Konuk'un yalnızca eserlerinin kapsamıyla değil aynı zamanda tasavvufî düşünceyi musiki, edebiyat ve dini ilimlerle bütünleştiren özgün yaklaşımıyla da büyük bir etki yaratmış olmasıdır. Bu nedenle Konuk'un şerhinde kullandığı kaynaklar, metotlar ve vurguladığı hususlar büyük önem taşımaktadır.

Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*'ni 1929-1937 yılları arasında kaleme almıştır. Eserin mukaddime kısmına hamdele ve salveleyle başladıktan sonra, eseri yazma sebebini açıklamaktadır. *Mesnevî*'ye şerh yazmanın kendisi gibi bir âcizin işi olmadığını, ancak onu bu şerhi yazmaya cesaretlendirenin aşk olduğunu belirtmektedir. Şerh sürecinde esas aldığı nüsha İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) nüshasıdır ve diğer nüshalar hakkında da mukaddimede bilgi vermektedir. Eserinde yararlandığı ve atıfta bulunduğu *Mesnevî* şârihlerinden söz etmektedir.³⁹ Özellikle *Fusûsu'l-hikem* ve *Fihî mâ fih* gibi eserlerden çokça istifade etmiştir.⁴⁰ Konuk'un kendisinden önceki şerh geleneğini ve Ankaravî'nin şerhini dikkatle takip etmesi ve Hint şârihlerinden de haberdâr olması, şerhini daha da kıymetli hale getirmektedir.⁴¹ Kanaatimizce Konuk'un şerhini diğer şerhlerden ayıran bir diğer önemli özellik, beyitlerin açıklamasında sıklıkla âyet ve hadislerden yararlanmasıdır. Mevlânâ *Mesnevî*'nin mukaddimesinde de şöyle der: “*Bu Mesnevî, din asıllarının aslı, din usullerinin usulü, Allah'ın en açık yolu, en parlak delilidir.*”⁴² Bu sözler, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'yi bir Kur'ân tefsiri olarak gördüğünü ve eserini Kur'ân'ı daha

³⁷ Şener Demirel, “Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 469-504; İsmail Güleç, “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler”, *İlmî Araştırmalar* 22 (2006), 135-154.

³⁸ Reşat Öngören, “Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2019), 9-81.

³⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 40.

⁴⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 40.

⁴¹ Arpağuş, “Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerif Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi”, 36.

⁴² Celaleddin Mevlâna, *Mesnevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırılancı (Konya, 2010), 32.

derinden anlamak amacıyla kaleme aldığını göstermektedir. Mevlânâ'nın bu sözleri, Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadisleri eserlerinin merkezîne aldığını ve bu doğrultuda yazdığını göstermektedir. Bu nedenle, bu kaynaklarla açıklanan bir eserin hem doğru amaca hem de doğru anlayışa yönlendirme açısından önemli olduğu düşüncesindeyiz. Konuk, şerh sürecinde müracaat ettiği sözlüklerden ve kitaplardan da yine mukaddime kısmında bahsetmiştir. Şerh konusunda faydalandığı kaynaklar şu şekildedir: *Fusûsu'l-hikem*, *Fütûhât-ı mekkiyye*, *et-Tedbîrât-ı ilâhiyye fî ıslâhi memleketi'l-insâniyye*, *Bülgatü'l-gavvâs*, *Cevâhir-i gaybî*, *Fîhi mâ fih*, *Menâkıb-ı sipehsâlâr*, *Avârifu'l-maârif*, *Arâisü'l-beyân*, *Tefsîr-i nahcivânî*, *Usûl-i aşere*, *Ta'rifât-ı seyyid*, *Istilâhât-ı sûfiyye-i kâşânî*, *Istilâhât-ı sûfiyye-i ni'metu'llâh*, *Ma'rifetnâme*, *Ma'nevî Şerhi*, *Nefahâtü'l-üns*, *Matlâ'u'l-ulûm Mecma'u'l-fünûn*, *Azîz Neseî Resâili*, *Reşehât*, *el-İnsân-ı'l-kâmil*.⁴³ Bu kaynakların yanında istifade ettiği sözlüklerden ve Hint şerhlerine de müracaat ettiği için kullandığı Hint lügatlarından da bahsetmiştir.

Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî*'nin tercüme ve şerhini yaparken, her beytin öncelikle Farsça orijinalini ve ardından Türkçe tercümesini sunmuştur. Şerhinde ayetler ve hadisler gibi dini metinlere yer verirken, bu metinlerin Arapça asıllarına da atıfta bulunmuştur. Beyitleri şerh ederken, bazen diğer âlimlerin görüşlerine değinmiş, ardından kendi değerlendirmelerini ortaya koymuştur. Konuk, şerhinde *Mesnevî*'nin diğer ciltlerinden, *Fîhi mâ Fih*'den, kendisinin tercüme ve şerh ettiği *Fusûsu'l-hikem* ve *Tedbîrât-ı İlâhiyye* eserinden istifade etmiştir. Bazı bölümlerde ise birden fazla beyti gruplayarak toplu bir şekilde şerh etmiştir. Konuk'un şerhi, şu anda Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde No. 4740-4773 numaralarıyla kayıtlıdır.⁴⁴ Şârihin vefatından sonra, *Mesnevî*'nin incelenmesi ve yayınlanması için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Feridun Nafiz Uzluk (ö. 1394/1974), Niyazi Gençosman (ö. 1413/1992) ve Kemal Edip Kürkçüoğlu (ö. 1397/1977) gibi isimlerden oluşan bir heyet kurulmuştur. Komisyon, şerhte hataların bulunduğu ve panteist fikirlere yer verildiği gerekçesiyle şerhin basılmamasına karar vermiştir.⁴⁵ Abdülbâki Gölpınarlı (ö. 1402/1982) da bu heyetle aynı görüşte olup, eserin basılmasını gerekli

⁴³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 40.

⁴⁴ Demirel, "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri", 497.

⁴⁵ Yakup Şafak, "Son Mesnevi Şârihlerinden Ahmed Avni Konuk'un Mevlânâ'nın Eserleri ve Fikirlerine Dair Bir Mektubu", *İlmi Araştırmalar* 16 (2014), 96.

bulmamıştır.⁴⁶ Buna mukabil Şefik Can (ö. 1426/2005), Konuk'un *Mesnevî* şerhini şu sözlerle anlatır: “1938’de vefat eden Ahmed Avni Konuk, son devrin *Mesnevî* şârihlerindendir. *Fusûsu’l-Hikem*’i şerh ettiği gibi *Mesnevî*’yi de çok mufassal ve çok güzel bir şekilde şerh etmiştir.”⁴⁷ Bu esere yöneltilen eleştiriler, İbn Arabî’nin tasavvufî düşüncesi çerçevesinde şerh edilmesinden kaynaklanmaktadır. Eleştirenlerden Feridun Nafiz Uzluk, İbn Arabî’nin vahdet-i vücûd anlayışının, *Mesnevî*’nin vahdet-i şuhûd çizgisiyle bağdaşmadığından bahsetmişlerdir.⁴⁸ Bu gibi düşünenlerin yanı sıra Mustafa Tahralı, İbn Arabî’nin fikirleriyle şerh edilmesinin *Mesnevî*’nin değerini daha da arttıracığı düşüncesindedir.⁴⁹ Kanaatimizce de şerh tamamen İbn Arabî’nin *Fusûsü’l-hikem* eserine bağlı kalınarak şerh edilmemiştir. Yeri geldikince bu eser doğrultusunda şerh edilmiş, esere atıfta bulunulmuştur. Bu durumun da Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sine herhangi bir zarar vermeyeceği hatta farklı bir bakış açısı ortaya koyduğu düşüncesindeyiz. Eser, günümüzde Tahralı’nın öncülüğünde bir heyet tarafından günümüz alfabesine aktarılmış ve tamamı on üç cilt olarak 2009 yılında İstanbul’da Kitabevi Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

⁴⁶ Abdalbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2006), 143.

⁴⁷ Şefik Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri* (İstanbul: Ötüken, 2006), 381.

⁴⁸ Şafak, “Son Mesnevi Şârihlerinden Ahmed Avni Konuk’un Mevlânâ’nın Eserleri ve Fikirlerine Dair Bir Mektubu”.

⁴⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 21.

İKİNCİ BÖLÜM

AVNİ KONUK’UN MESNEVÎ-i ŞERİF ŞERHİNDE HADİSLERİN KULLANIMI ve ŞERH METODOLOJİSİ

Bu bölümde, Avni Konuk’un *Mesnevî-i Şerif Şerhi*’nde hadis kullanımının mahiyeti ve yöntemi sorgulanacaktır. Zira *Mesnevî* şerhlerinde hadislerin nasıl kullanıldığı ve bu kullanımın hangi ilmî ölçütlere dayandığı meselesi, tasavvufî yorumların dayanakları açısından tartışmalıdır. Özellikle Avni Konuk’un hadisleri şerhine nasıl dahil ettiği, bu hadislerle nasıl istidlal ettiği ve hangi yorum metotlarını benimsediği açıklığa kavuşturulması gereken bir husustur. Avni Konuk’un şerhinde hadislerin hem zâhirî hem bâtınî anlam düzeylerinde ele alınması, geleneksel hadis yorumlarıyla nasıl bir ilişki kurduğunu ya da onlardan ne ölçüde ayrıldığını anlamak açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, şârihin kaynak belirtmeden yaptığı iktibaslar, kimi zaman kaynağıyla birlikte aktardığı rivayetler, *Mesnevî* başlıklarında yer alan hadis içerikleri ve mevkuf rivayetlerin kullanımı gibi unsurlar, onun hadis anlayışı ve şerh metodu hakkında çeşitli soruları gündeme getirmektedir. Bu bölümde, söz konusu unsurlar etrafında şekillenen bu problemleri alanlar tahlil edilerek, Avni Konuk’un şerh anlayışı ilmî bir çerçevede değerlendirilecektir.

Bölümde, Avni Konuk’un şerhinde hadislerin rolü, şerh teknikleri ve metodolojisi, kullandığı hadis kaynakları, hadislerin güvenilirliği ve kaynağa uygunluğu gibi unsurlar detaylı bir şekilde incelenecektir. Ayrıca hadislerin tasavvufî düşüncenin şekillenmesine ve yorumlanmasına olan katkısı, Avni Konuk’un geleneksel hadis şerhinden ayrıldığı noktalar, yorumlarının Mevlânâ ile olan uyumu ve şerhin hadislerle nasıl desteklendiği değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra, Avni Konuk’un *Mesnevî* şerhindeki hadislerle ilgili yaptığı karşılaştırmalar ve yorumlar ele alınacak, geleneksel hadis şerhleriyle olan ilişkisi analiz edilecektir. Bu çerçevede, şerhin hem ilmî hem de tasavvufî yönleri ele alınacaktır.

1. Mesnevî’de Hadis Formundaki Başlıklar

Mesnevî, Hz. Mevlânâ’nın tasavvuf anlayışını yansıtan ve İslâm kültürünün önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen, Farsça yazılmış altı ciltlik bir eserdir.

Yaklaşık 26.000 beyitten oluşan bu eser, adını nazım şekli olan mesnevî formundan almıştır. Bu edebî tür, ikili beyitler hâlinde yazıldığı için mesnevî olarak adlandırılmıştır. Bedüzzaman Fûrûzanfer'in (ö. 1390/1970) *Ehâdis-i Mesnevî* adlı eserinde yer verdiği tespit, mükerrerler dâhil olmak üzere *Mesnevî*'de toplam 745 rivayetin yer aldığı belirtilmektedir.⁵⁰ Ali Yardım'ın (ö. 1427/2006) tespitine göreyse Mevlânâ, *Mesnevî*'de 53 yerde hadisleri, 50'den fazla yerde ise Kur'ân ayetlerini bölüm başlığı olarak kullanmıştır. Bu bağlamda, eser boyunca yer alan toplam 950 başlığın yaklaşık 100 tanesi Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden oluşmaktadır.⁵¹ Mevlânâ, *Mesnevî*'deki bazı bölüm başlıklarında yer alan hadisleri, ilerleyen beyitlerde hikâyeleştirerek açıklamış ve bu yolla tasavvufî mesajlarını daha etkileyici bir şekilde aktarmıştır. Bununla birlikte, bazı hadisler yalnızca bölüm başlığında yer almakta, içerikte herhangi bir açıklama yapılmamaktadır. Bu durum, Mevlânâ'nın o başlıkla dikkat çekmek istediği önemli bir konuyu işaret etme niyetinden kaynaklanıyor olabileceği kanaatindeyiz. Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî* üzerine yaptığı şerhte, başlıklarda geçen her bir hadisi ayrıntılı bir şekilde açıklamış ve yorumlamıştır. Konuk'un bu yaklaşımı, Mevlânâ'nın tasavvufî mesajlarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuş ve eserin incelenmesine imkân tanımıştır.

1.1. Mesnevî'deki Ara Başlıklarda Yer Alan Hadislerin Farsça ve Türkçe Tercümeleri ile Şerhi

قصه آنکس که درباری بکوفت از درون گفت کیست آن گفت منم گفت چون تو تویی در نمیگشایم هیچ
کس را از یاران نمیشناسم که او من باشد

O kimsenin kıssasıdır ki, bir dostun kapısını çaldı; içeriden, “Kimdir o?” dedi. “Benim” dedi. “Mâdemki sen sensin, kapıyı açmam. Dostlarımdan hiçbir kimseyi tanımıyorum ki, o “ben olsun”, dedi.⁵²

Eserin ilgili başlığı, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'deki bir beyitle başlayan ve bu beyti iki kişi arasında geçen diyalog şeklinde hikâyeleştirerek aktardığı bölüme işaret etmektedir. Avnî Konuk, bu beytin şerhinde Mevlânâ'nın kastının, Peygamber

⁵⁰ Orhan Bilgin, “Bedüzzaman Fûrûzanfer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/328.

⁵¹ Yardım, *Mesnevî Hadîsleri*, 12.

⁵² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/320.

Efendimizin (s.a.v.) şu hadis-i şerifi olduğunu belirtmiştir: *Câbir (r.a.) şöyle rivayet etmektedir: “Nebî’nin (s.a.v.) kapısına geldim ve kapıyı çaldım. ‘Kim o?’ diye sordular. ‘Benim’ dedim. Bunun üzerine, ‘Ben, ben!’ buyurdular ve bunu hoş karşılamamış gibiydiler.”* Konuk, hadisi yalnızca Türkçe tercümesiyle yer vermiş ve bu metin üzerinde bir şerh gerçekleştirmiştir. Konuk, hadisin içeriğinden hareketle, Peygamber Efendimizin (s.a.v.), Allah huzurunda “ben” ifadesinin bir benlik iddiasını çağrıştırmaması sebebiyle uygun görmediğini vurguladığını ifade etmiştir. Ayrıca, bu rivayetin Mevlevîlikteki etkisine değinen Konuk, tarikat mensuplarının “ben” yerine “fakir”, “sen” yerine ise “nazarm” ifadelerini tercih ettiğini belirtmiştir.

İlgili hadis metni Ebû Dâvûdet-Tayâlisî (ö. 204/819)⁵³ ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’lerinde⁵⁴, Buhârî’nin (ö. 256/870) *el-Câmi’u’s-sahîh*⁵⁵ ve Tirmizî’nin (ö. 279/892) *es-Sünen*⁵⁶ adlı eserinde tespit edilmiştir. Hadis metni Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-sahîh*’inde şu şekilde geçmektedir:

حدثنا أبو الوليد هشام بن عبد الملك: حدثنا شعبة، عن محمد بن المنكدر قال: سمعت جابرا رضي الله عنه يقول: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم في دين كان على أبي، فدققت الباب، فقال: (من ذا). فقلت: أنا، فقال: (أنا) كأنه كرهها.

*Bize Ebû'l-Velîd Hişâm b. Abdülmelik rivayet etti. Şu’be, Muhammed b. Münker’den, o da Cabir (r.a.)’den şöyle nakletti: “Babamın borcu ile ilgili Peygamber Efendimize (s.a.v.) geldim. Kapıyı çaldım. O (s.a.v.) ‘Kim o?’ dedi. Ben de ‘Benim’ dedim. Bunun üzerine, ‘Benim, Benim!’ dedi. Sanki bu ifadeyi hoş karşılamadı.”*⁵⁷

Şuayb el-Arnaût (ö. 1437/2016), Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ine yaptığı tahkikli neşrinde, ilgili hadisin isnadının Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun olarak

⁵³ Ebu Davud Süleyman b. Davud el-Basri et-Tayalisi, *el-Musned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turki (b.y.: Dâru Hicr, 1419/1999), 281.

⁵⁴ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâki (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1416/1995), 22/324,325 (No. 14438).

⁵⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru’l-Yemâme, 1414/1993), “İzin İsteme”, 82 (No. 5896).

⁵⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fuâd Abdalbâkî (Mısır: Şirketü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), “İzin İsteme ve Âdab”, 19 (No. 2908).

⁵⁷ Buhârî, “İzin İsteme”, 82 (No. 5896).

sahih olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Hadis âlimleri, sahih hadisleri, “Adalet ve zabt sahibi râvilerin, kendileri gibi adalet ve zabt sahibi râvilerden, başından sonuna kadar muttasıl bir senedle, şâz ve illetli olmaksızın rivayet ettikleri hadisler” olarak tanımlarlar. Ayrıca sahih hadislerle amel etmenin hükmü, İslâm âlimlerin icmâsıyla vacip sayılmaktadır.⁵⁹ Tirmizî ise bu hadisin isnadının hasen olduğunu ifade etmiştir. Hadis âlimleri, hasen hadisi şu şekilde tanımlamışlardır: “Zabtı hafif zayıf olan adalet sahibi râvilerin, senedin başından sonuna kadar kendileri gibi râvilerden, şâz ve illetli olmaksızın, muttasıl bir senetle rivayet ettikleri hadistir.”⁶⁰ Tirmizî’ye göre hasen hadis, isnadında yalan söylemekle itham edilmiş bir râvi bulunmayan, şâz olmayan ve benzeri başka tariklerden rivayet edilen hadistir.⁶¹

Buhârî şârihlerinden İbn Battâl (ö. 449/1057), Câbir’in (r.a.) ifadesini hoş karşılamamasının sebebini, verilen cevabın yalnızca sesini tanıyan kimseler için açıklayıcı olabileceği, diğer insanlar için ise belirsizlik taşıyacağı şeklinde açıklamıştır.⁶² Hattâbî (ö. 388/998) ise benzer bir yorumda bulunmakla birlikte, buna ek olarak şahsın kimliğinin açıkça belirtilmesinin gerekliliğine dikkat çeker. Ona göre, muhatabın doğru bir şekilde yönlendirilmesi ve ifadenin herkes tarafından anlaşılır olması açısından, kişi isminin açıkça zikredilmesi önem taşımaktadır. Hattâbî, Hz. Peygamber’in bu ifadeyi tasvip etmeyişinin gerekçesini de bu çerçevede değerlendirmiştir.⁶³ Söz konusu hadis ile ilgili farklı yorumlar da bulunmaktadır. Bazı müellifler, “ben” kelimesinin kibir anlamı içerdiğini ve bu nedenle Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu ifadeye tepki gösterdiğini ileri sürmüşlerdir.⁶⁴ Böylelikle hadis hem zâhirî hem de işârî olarak yorumlanmıştır. Tûribîştî (ö. 661/1263), hadisin zâhirî anlamının daha isabetli olduğunu ifade etmiş ayet ve sahâbe sözlerinden deliller getirmiştir.

⁵⁸ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 22/325.

⁵⁹ Mahmud Tahhan, *Teyşîru mustalahi'l-hadis* (Mektebetü'l-Maarif, 1987), 44.

⁶⁰ Tahhan, *Teyşîru mustalahi'l-hadis*, 63.

⁶¹ Mücteba Uğur, “Hasen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/374.

⁶² Ebû el-Hasan Ali b. Halef b. Abdulmelik İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003), 449.

⁶³ Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî Hattâbî, *A'lâmü'l-hadis*, thk. Muhammed b. Sa'd Âli Suûd (b.y.: y.y., 1409/1988), 2233.

⁶⁴ Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997), 30.

Ayrıca “ben” kelimesinin kullanımının kibir ifade etmediğini, aksi hâlde bu kelimenin bizzat Rasûlullah tarafından kullanılmayacağını belirtmiştir.⁶⁵ Diğer yandan, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), “ben” ifadesinin bir tür kibir anlamı içerebileceğini ve bu kelimenin kullanıldığı bağlamda, kişinin adını belirtmeye gerek duymayacak kadar önemli olduğu gibi bir algı yaratabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber’in (s.a.v.), bu ifadenin kibir amacı taşımasa dahi, benzer kullanımların sakıncalarına dikkat çekmek için uyarıda bulunduğu yorumu da yapılmıştır.⁶⁶ Bu değerlendirmeler, söz konusu hadisin farklı açılardan ele alındığını ve yorumlar arasında hem zâhirî hem de işârî yaklaşımların bulunduğunu göstermektedir.

Avni Konuk, söz konusu bölümde yer alan beyitte, özellikle Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sindeki bir beytin ilgili hadis-i şeriften ilhamla kaleme alındığını vurgulamış ve beytin şerhinde hem tasavvufî hem de zâhirî yorumlara yer vermiştir. İlgili hadis, zâhirî açıdan bireyin kendisini tanıtmaya gerektiği sosyal ve ahlâkî bir sorumluluğa işaret ederken, işârî yorumlarda “ben” kelimesinin kibir ve nefsî benlik iddiasını çağrıştırdığı gerekçesiyle eleştirildiği ifade edilmektedir.

Daha önce belirtildiği üzere söz konusu hadis, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Tirmizî gibi müelliflerin eserlerinde sahih veya hasen olarak nitelendirilmiştir. Biz de söz konusu hadisin sıhhatiyle ilgili olarak, sahih olduğunu belirten görüşleri benimsediğimizi ifade etmekteyiz. Hadisin şerhi bağlamında İbn Battâl ve Hattâbî gibi âlimlerin zâhirî yorumları, hadisin bağlamını daha açık hâle getirmeye yönelik olup, bireyin kendisini tanıtırken “ben” kelimesini kullanmasının muhatap için yeterince açıklayıcı olmadığını ifade etmektedir. Öte yandan, Tûribîştî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimlerin görüşleri, hadisin işârî ve ahlâkî yönlerine işaret ederek konuyla ilgili farklı yaklaşımlar sunmaktadır. Avni Konuk’un, hadisin bu anlamını kabul ederek yorumladığı görülmektedir. Her ne kadar Hz. Mevlânâ’nın beyitte doğrudan bu hadisi kastettiği kesin olarak söylenemese de Konuk’un bu hadis bağlamında beyti anlamlandırma çabası dikkate alındığında, Mevlânâ’nın da bu hadisin işârî yorumlarını benimsemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Hz. Mevlânâ, bu başlığın

⁶⁵ Ebû Abdullah Fazlullah b. Hasan Tevribeştî, *el-Muyesser fî Şerhi Mesâbihi’s-Sünne*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1429/2008), 442,443.

⁶⁶ Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalani, *Fethü’l-Bârî Şerhu Sahihi’l-Buhârî*, thk. Muhibbuddin el-Hatib (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379/1959), 35.

devamında, insanın benlik iddiasından kurtulması gerektiği temasını işlemektedir. *Mesnevî*'de geçen "Kim o?" ve "Ben" ifadeleriyle başlayan kıssa, zâhiren bir diyalog gibi görünmekle birlikte, tasavvufî açıdan nefsin arındırılması, benlik iddiasının terk edilmesi ve tevazuya yönelme gibi anlamlar barındırmaktadır. Bu anlamlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Câbir b. Abdullah (r.a.) ile yaşadığı diyalogun verdiği mesajlarla önemli ölçüde örtüşmektedir. Sonuç olarak, Avnî Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde hadis-i şerif ile Mevlânâ'nın beyti arasında kurduğu ilişki, tasavvufî düşüncenin temel unsurlarından biri olan nefsin tezkiyesi ve "benlikten" arınma mesajını güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Bu yorum, tasavvufî metinlerde sıkça karşılaşılan zâhirî ve bâtinî anlamların iç içe geçmişliğini yansıtmaktadır.

2. Mesnevî'de Hadis İktibasları

Mevlânâ, *Mesnevî*'de birçok hadise doğrudan veya dolaylı olarak atıfta bulunmuş bu hadisleri tasavvufî yorumlarıyla derinleştirmiştir. Bu bölümde, Mevlânâ'nın doğrudan veya dolaylı şekilde naklettiği hadislerin, Avni Konuk tarafından sunulan farklı varyantları incelenecektir. Ayrıca, Mevlânâ'nın hadis formunda naklettiği rivayetlerin, şârih tarafından nasıl teyit edildiği ve yorumlandığı detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Mevlânâ'nın, bir beyitte açıkça hadis olduğunu ifade etmese de şârihin bu beyitte kastın hadis olduğu yönündeki görüşlerine ve bu bağlamda zikredilen varyantlara da yer verilecektir. Bununla birlikte, Mevlânâ'nın şiir formunda aktardığı metinlerin, şârih tarafından hadislerle nasıl delillendirildiği de analiz edilecektir. Böylece hem Mevlânâ'nın hem de Ahmet Avni Konuk'un hadis kullanımına ilişkin yöntemleriyle bu hadislerin tasavvufî bağlamda nasıl yorumlandığı hususlarına açıklık getirilmiş olacaktır.

2.1. Mevlânâ'nın Hadis Formunda Naklettiği Rivayetlerin Şârih Tarafından Varyantlarına Yer Verilmesi

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de hadis formunda aktardığı rivayetler, genellikle tasavvufî hikâyelerin ve öğretilerin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hadislerin şârih tarafından değerlendirilmesi, özellikle metin varyantlarının karşılaştırılması önem arz etmektedir. Avnî Konuk, bu rivayetlerin farklı kaynaklardaki varyantlarını sunarak, aynı zamanda *Mesnevî*'nin ilmî ve itibarî değerini artırmaya yönelik bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda, yalnızca

Mesnevî'deki yorumlar değil, hadislerin hadis ilmi perspektifindeki yeri ve varyantları da değerlendirilecektir.

2.1.1. Hadis Formunda Nakledilen Rivayetin Farsça ve Türkçe Tercümesi ile Şerhi

گفت پیامبر که یزدان مجید از پی هر درد درمان آفرید

Peygamber buyurdu ki: “*Yezdân-ı Mecîd her derd için dermân yarattı.*”⁶⁷

Mevlânâ'nın aktardığı hadis-i şerif lafzı, müşterek senet ve metinle Ahmed b. Hanbel⁶⁸, Müslim⁶⁹, Ebû Dâvûd (ö. 275/889)⁷⁰ ve Nesâî'nin (ö. 303/915)⁷¹ eserlerinde yer almaktadır. Mezkûr hadis kaynakları incelendiğinde, Mevlânâ'nın aktardığı hadis metninin yalnızca ilk cümlesine yer verildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, hadisin tam metni Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahîh* adlı eserinde şu şekilde nakledilmiştir:

عن جابر ، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: لكل داء دواء، فإذا أصيب دواء الداء برأ بإذن الله عز وجل

Bu hadis, Câbir b. Abdullah (r.a.)'dan rivayet edilmiş olup Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Her hastalığın bir şifası vardır. Hastalığın şifasına denk gelindiğinde, Allah Azze ve Celle'nin izniyle o hastalık iyileşir.*”⁷² Hadis metninin ayrıntılı incelenmesi, Mevlânâ'nın kullandığı formun, asıl metinden kısaltılarak ve bağlama uyarlanarak ifade edildiğini göstermektedir

Avni Konuk, şerhinde, *ما انزل الله داء الا انزل له دواء* “*Allah'ın devasını indirmedeği hiçbir hastalık yoktur*” ve *ان الله خلق لكل داء دواء* “*Şüphesiz Allah, her hastalık için bir ilaç yaratmıştır.*” şeklindeki hadis varyantlarına yer vermiştir. Konuk, beyitte geçen hadis ile ilgili rivayetleri ilişkilendirerek, varlık âleminin Allah'ın isim ve sıfatlarının

⁶⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 3/190.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/449 (No. 14596).

⁶⁹ Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Muslim, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Cidde; Beyrut: Dâru'l-Minhâc; Dâru Tavki'n-Necât, 1433), “Selam”, 2204.

⁷⁰ Suleymân b. el-Eşas es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), “Tıp”, 7 (No. 3874).

⁷¹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmün'im (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1421/2001), “Tıp”, 80 (No. 7514).

⁷² Muslim, *Sahîhu Muslim*, “Selam”, 2204.

tecilli ettiği bir yansıma alanı olduğunu ifade etmiş; bu nedenle âlemin çeşitli çare ve hikmetlerle donatıldığını vurgulamıştır.

Konuk'un işaret ettiği ما انزل الله داء الا انزل له دواء "*Allah'ın devasını indirmedeği hiçbir hastalık yoktur*" hadisi, Ahmed b. Hanbel⁷³, İbn Mâce (ö. 273/887)⁷⁴ ve Nesâî'nin⁷⁵ eserlerinde geçmektedir. Ancak bu eserlerde, hadisin yalnızca ilk kısmına yer verildiği görölmektedir. Örneğin, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eserindeki hadis metni şu şekildedir:

عن عبد الله، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما أنزل الله عز وجل داء، إلا أنزل له دواء، علمه من علمه، وجهله من جهله

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Allah Azze ve Celle, bir hastalık indirmemiştir ki onun için bir şifa da indirmemiş olsun. Onu ancak bilgi sahibi olanlar anlar, cahiller ise kavrayamaz.*"⁷⁶ şuayb el-Arnaût, bu hadisin senedinin hasen olduğunu ifade etmiş ve rivayeti sahih li-gayrihi olarak kabul etmiştir.⁷⁷ Sahih li-gayrihi, hadis usûlünde şu şekilde tanımlanmaktadır: "Hasen li-zâtihi olan bir hadis, kendisi gibi veya kendisinden daha güçlü bir tarikte desteklendiğinde sahih li-gayrihi adını alır. Bu durumda hadisin sahihliği, senedin bizzat kendisinden değil, başka bir senedin bu rivayeti desteklemesinden kaynaklanır."⁷⁸ Ahmed b. Hanbel de bu rivayetin Yahya el-Kattân'ın rivayetiyle desteklendiğini belirtmiştir.⁷⁹ Bu hadisi İbn Mâce eseri olan *Sünen*'de yer vermiş, ancak "*Bunu bilen bilir, bilmeyen bilmez*" ifadesine yer vermemiştir. Avni Konuk da, hadisi İbn Mâce'nin kaydettiği şekilde alıntılamıştır. şuayb el-Arnaût bu rivayetin sahih bir hadis olduğunu, isnadının ise hasen olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Avni Konuk'un şerhinde zikrettiği ان الله خلق لكل داء دواء "*şüphesiz Allah, her hastalık için bir deva yaratmıştır.*" şeklindeki hadis metni, yapılan araştırmalarda

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/38 (No. 3922).

⁷⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. şuayb el-Arnaût (b.y.: Dârur-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Tıp", 1 (No. 3438).

⁷⁵ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, "Yasak İçecekler", 26 (No. 6836).

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/38 (No. 3922).

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/38.

⁷⁸ Tahhan, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, 67.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38.

⁸⁰ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 4/498.

doğrudan kaynaklarda tespit edilememiştir. Ancak bu ifadeyle anlam bakımından benzerlik gösteren bir rivayete ulaşılmıştır. Bu rivayet, Ebû'd-Derdâ (r.a.)'dan nakledilmiş olup, hadisin metni şu şekildedir:

عن أبي الدرداء قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله عز وجل أنزل الداء والدواء، وجعل لكل داء دواء فتداووا، ولا تداووا بحرا

Ebû'd-Derdâ (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: *“Şüphesiz Allah Azze ve Celle hastalığı da devayı da indirmiştir ve her hastalık için bir deva kılmıştır. O hâlde tedavi olun; fakat haram ile tedavi olmayın.”*⁸¹ Bu metinle Konuk'un zikrettiği hadis arasında benzerlik, özellikle *“her hastalık için bir deva yaratılmıştır”* ifadesinde kullanılan fiillerde göze çarpmaktadır. Konuk'un kullandığı metinde geçen خلق (yarattı) fiili ile bu rivayette geçen جعل (kıldı) fiili arasındaki anlam, büyük ölçüde örtüşmektedir. Nitekim جعل fiilinin faili Allah Teâlâ olduğunda, anlamı çoğunlukla “yaratmak” şeklinde tercüme edilmekte ve her iki fiil de “var etme” anlamı taşıyarak bu bağlamda anlamca birbirine yakınlık arz etmektedir.

Konuk'un şerhindeki hadis ile bu rivayet arasındaki bu benzerlik, hadisin anlamına vurgu yaparak varlık âlemindeki hastalıklar ve tedavi yollarının ilahî bir hikmete dayandığını ortaya koymaktadır. Ancak Konuk'un aktardığı rivayetin orijinal kaynaklarda tespit edilememesi, bu metnin farklı bir tarikle nakledilmiş olabileceği veya bağlama uygun bir özetleme şeklinde kullanılmış olabileceği ihtimalini de gündeme getirmektedir.

Sonuç olarak, bu yöntemde Ahmet Avni Konuk'un, Mevlâna'nın eserinde yer verdiği hadisin iki farklı varyantını sunmasının, *Mesnevî*'nin itibarını artırmaya yönelik bilinçli bir tercih olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte, Şârih tarafından hadislerin yalnızca Mevlâna'nın aktardığı şekilde kısa ve öz biçimde ele alınması, hadisin tam metnine yer verilmemesinin, bağlamın belirginliğini ve odaklanılan anlamın vurgulanmasını sağlama amacı taşıdığını düşünüyoruz.

⁸¹ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Hüsrevcerdî Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: y.y., 1424/2003), 10/9 (No. 19681).

2.2. Mevlânâ'nın Hadis Formunda Naklettiği Rivayetlerin Şârih Tarafından Teyidi ve Yorumu

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de hadis formunda naklettiği rivayetlerin Konuk tarafından teyit edilmesi, Şârih ve metin arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Konuk, *Mesnevî*'de yer alan rivayetleri klasik hadis literatürü ve İslâmî bilgi birikimi çerçevesinde ele almış ancak bu rivayetlerin kaynaklarını ayrıntılı bir biçimde aktarmaktan ziyade, onların *Mesnevî*'nin manevî ve ahlâkî öğretisi içindeki işlevlerine odaklanmıştır. Şârih, hadislerin bağlamını muhafaza ederek, metnin anlamını ve mesajını okuyucuya daha açık ve anlaşılır bir şekilde aktarmayı amaçlamıştır. Bu yaklaşımı hem Mevlânâ'nın tasavvufî söylemini hem de hadislerin manevî ve ahlaki boyutlarını vurgulama çabası olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, Konuk'un rivayetlere ilişkin değerlendirme yönteminin, akademik bir tahlilden ziyade, manevî bir rehberlik sunma amacı taşıdığı söylenebilir.

2.2.1. Hadis Formunda Nakledilen Rivayetin Farsça ve Türkçe Tercümesi ile Şerhi

بهر این فرموده است آن ذو فنون رمز نحن الآخرون السابقون

O zu fûnûn “Biz sabık olan ahirleriz” remzini bunun için buyurmuştur.⁸²

Mevlânâ, ilgili rivayetin yalnızca نحن الآخرون السابقون “biz sonradan gelip öne geçenleriz” kısmını vermiştir. Ancak Konuk, bu ifadenin tam olarak anlaşılabilmesi için hadis metninin Türkçe tercümesini eksiksiz bir şekilde vermiştir. Ayrıca Konuk bu hadisi, Ankaravî'nin şerhinde nasıl ele aldığını da aktarmıştır. Ankaravî burada yer alan “biz” ifadesinin yalnızca Peygamber Efendimiz'i (s.a.v.) değil, aynı zamanda onun ümmetini ve ona tâbi olanları da kapsayan bir mana taşıdığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, “Ben henüz yaratılmamıştım, Âdem ise henüz çamur ile su arasında idi; o sırada Allah katında peygamberdim.” hadis-i şerifinin, bu manayı desteklediğini belirtmiştir. Bu hadis, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaratılışın başlangıcından itibaren Allah katındaki özel konumuna işaret etmektedir. Ayrıca, onun peygamberliğinin insanlığın yaratılışından önce takdir edildiğini ve nübüvvetinin evrensel bir misyon

⁸² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/165.

taşıdığını ortaya koymaktadır. Böylece, bu durum Hz. Peygamber'in yalnızca belirli bir döneme değil, tüm yaratılışı kuşatan bir görevle gönderilmiş olduğunu açıkça göstermektedir.

Konuk'un şerhinde, ilgili beyitle ilişkilendirilen hadis metni, Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750)⁸³, Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)⁸⁴, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849)⁸⁵, Ahmed b. Hanbel⁸⁶, Buhârî⁸⁷ ve Nesâî⁸⁸ gibi muhaddisler tarafından rivayet edilmiştir. Söz konusu rivayetler arasında küçük farklılıklar bulunmakla birlikte, hadis bazen müstakil bir metin olarak, bazen de daha uzun bir hadisin bir parçası şeklinde aktarılmıştır. Buhârî'nin rivayetlerinde, hadisin son cümlesi olarak يوم القيامة (Kıyamet gününde) ifadesinin yer aldığı varyantlar bulunmaktadır. Diğer rivayetlerde ise, hadisin daha açıklayıcı ve farklı şekillerde aktarıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Ahmed b. Hanbel'de yer alan rivayet şu şekildedir:

عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " نحن الآخرون السابقون يوم القيامة، بيد أنهم أوتوا الكتاب من قبلنا، وأوتيناهم من بعدهم، وهو اليوم الذي أمروا به، فاختلفوا فيه، فجعله الله لنا عيداً، فالיום لنا، وغدا لليهود، وبعد غد للنصارى

Ebu Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Biz, kıyamet gününde sonuncu (ümme) olduğumuz hâlde, (hesap için) ilk sırada olacağız. Gerçi onlara (Yahudilere ve Hristiyanlara) bizden önce kitap verilmişti, bize ise onlardan sonra verildi. Ancak bugün, onların (ibadetle) emrolunduğu gündür; onlar bu konuda ihtilafa düştüler. Allah ise bugünü bize bayram kıldı. Bugün (cuma) bizimdir, yarın (cumartesi) Yahudilerindir, öbür gün (pazar) ise

⁸³ Ebû Ukbe Hemmâm b. Munebbih es-San'ânî Hemmâm b. Munebbih, *Sahîfetü Hemmâm b. Munebbih*, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd (Beyrut; Amman: Dâru Ammâr, 1407/1987), 1/108.

⁸⁴ Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübarek b. Vâzih et-Türkî İbnü'l-Mubârek, *el-Müsne'd*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî (Riyad: y.y., 1987), 65.

⁸⁵ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehadîs ve'l-Âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebu'-r-Ruşd, 1409), 6/327.

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 12/363,364 (No. 7401).

⁸⁷ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Cihad ve Siyer", 108 (No. 2797).

⁸⁸ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Abdullah Parhyan, çev. Abdullah Parhyan (İstanbul: Konya Kitapçılık, 2011), "Cemaat", 1 (No. 1367).

Hristiyanlarındır.”⁸⁹ Şuayb el-Arnaût, bu hadisin senedinin sahih olduğunu belirtmiştir.

Şerh literatüründe, Konuk ve Ankaravî’nin hadise ilişkin yaptığı yorumlarda ifade edilen temel anlamlar, diğer şârihler tarafından da vurgulanmıştır. Resûlullah’ın “*Biz sonuncularız, öne geçenleriz*” ifadesi, onun son peygamber olduğunu ve nübüvvetin onunla sona erdiğini ifade eder. Bu, onun “*Nebîlerin mührü*” olduğunu ve kendisinden sonra peygamber gelmeyeceğini vurgular. “*Öne geçenler*” ifadesi, ümmetinin diğer ümmetlerden önce cennete gireceğini ve kıyamet gününde fazilet bakımından üstün olacağını belirtir.⁹⁰

2.3. Mevlânâ’nın Hadis Formunda Nakletmediği Ancak Şârih Tarafından Hadis Olduğu İddia Edilen Rivayetlerin İncelenmesi

Daha önce, Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinde hadislerle yer verdiği hususuna değinilmişti. *Mesnevî*’deki hadislerin tespitine yönelik çalışma yürüten Ali Yardım, mükerrerler hariç olmak üzere, açıkça hadis olduğu ifade edilen 158 rivayetin tahricini yapmıştır. Ancak, çalışmasında telmih ve işaret yoluyla kullanılan rivayetlere yer verilmemiştir.⁹¹ Bilindiği üzere, Mevlânâ, hadisleri yalnızca doğrudan değil, aynı zamanda dolaylı olarak da eserine dahil etmiştir. Bu bağlamda, Ahmet Avni Konuk, Mevlânâ’nın *Mesnevî*’de hadis formunda doğrudan aktarmadığı bazı rivayetleri hadis olarak değerlendirmiştir. Bu durumun, şârihin tasavvufî yorumu ve hadis algısıyla doğrudan ilişkili olduğu düşünülmektedir. Konuk’un bu yaklaşımı, rivayetlerin yorumlanması ve *Mesnevî* ile ilişkilendirilmesi açısından dikkat çeken bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

2.3.1. Şârihin Hadis Olduğunu İddia Ettiği Rivayetin Farsça ve Türkçe Tercümesi ile Şerhi

در شریعت نیست دستوری که ما کمتر از تو شه کنیم و پیشوا

Şerîatta bir ruhsat yoktur ki, biz sen şahtan daha aşağısını muktedâ yapalım.⁹²

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/364 (No. 7401).

⁹⁰ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2/475; Ebû'l-Fazl İyaz b. Mûsâ el-Yahşubî el-Kadî İyaz, *İkmalü'l-Muallim bi Fevaidi'l-Müslim*, thk. Yahya İsmail (b.y.: y.y., 1419/1998), 3/249.

⁹¹ Karapınar, “Hz. Mevlânâ’nın Eserlerinde Hadis Kültürü”, 121.

⁹² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/163.

Beyit, şârih tarafından bir hadisle ilişkilendirilmiş ve Mevlânâ'nın bu beyitle hadise atıfta bulunduğu belirtilmiştir. Şârih, iddiasını desteklemek amacıyla Abdullah b. Abbâs'tan (ö. 68/687-88) rivayet edilen bir hadisi aktarmış, ancak beyite dair herhangi bir detaylı açıklama ya da yorum yapmamıştır.

Konuk'un beytin şerhinde kullandığı hadis metni şu şekildedir:

من تولى من أمر المسلمين شيئاً فاستعمل عليهم رجلاً وهو يعلم أن فيهم من هو أولى بذلك و أعلم منه بكتاب الله و بسنة رسول الله فقد خان الله و رسوله و جماعة المسلمين

*“Müslümanların işlerinden birini üstlenen kişi, onların başına birini görevlendirir ve o topluluk içinde bu göreve daha layık olan, Allah'ın Kitabı'nı ve Resulullah'ın sünnetini ondan daha iyi bilen biri olduğunu bildiği hâlde o kişiyi tercih ederse, Allah'a, Resulü' ne ve Müslümanların topluluğuna ihanet etmiş olur.”*⁹³

Konuk, beyitte işaret edilen rivayetin bu hadis olduğunu belirtmiş, ancak bu değerlendirmesinin gerekçelerini detaylandırmamıştır. Hadisin Mevlânâ tarafından neden tercih edilmiş olabileceğine dair bir değerlendirme sunmamıştır. Ayrıca, önceki beyitlerde söz konusu hadise dair herhangi bir işaret ya da bağlamda bir gönderme bulunmamaktadır.

Söz konusu hadis, klasik hadis kaynakları incelendiğinde Taberânî'nin (ö. 360/971) el-Mu'cemü'l-kebir'inde⁹⁴ ve İsmâîl et-Teymî el-İsfahânî'nin (ö. 535/1141) Kitâbü't-Terğîb ve't-terhîb'inde⁹⁵ adlı eserlerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Taberânî'nin eserindeki rivayette, şu ilave ifadeler yer almaktadır:

من ترك حوائج الناس لم ينظر الله في حاجته حتى يقضي حوائجهم ويؤدي إليهم بحقهم، ومن أكل درهم ربا فهو ثلاث وثلاثين زنية، ومن نبت لحمه من سحت فالنار أولى به.

*“Kim insanların ihtiyaçlarını görmezden gelirse, Allah da onun ihtiyacını görmez; ta ki onların ihtiyaçlarını giderene ve haklarını ödeyene kadar. Kim bir dirhem faiz yerse, bu, otuz üç zina etmiş gibi olur. Haramdan oluşan bir et parçası, ateşe daha layıktır.”*⁹⁶ Teymî'nin eserinde ise Taberânî'nin eserindeki metnin aynısına

⁹³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 163.

⁹⁴ Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 11/114.

⁹⁵ Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed Kivâmü's-Sünne et-Teymî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, thk. Eymen b. Sâlih b. Şa'bân (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1414/1993), 2/315.

⁹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, 11/114.

yer verilmiştir. Zira Teymî, rivayeti Taberânî'nin eserinden aldığını açıkça ifade etmiştir.

Hadisin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelere bakıldığında Teymî, rivayetin senedinde yer alan râvi Hamza en-Nasibî'nin hadis alimlerince “metruk” bir râvi olarak nitelendirildiğini ifade etmiştir. Metruk, senedinde yalancılıkla itham edilen bir râvi bulunduğu için kabul edilmeyen hadis türlerinden biridir.⁹⁷ Ayrıca, Teymî'nin eserinde, İbn Hacer'in, hadisin râvisi olan Hamza en-Nasibî için “metruk ve hadis uydurmakla suçlanmış bir râvi” dediği belirtilmiştir.⁹⁸ Zayıf hadis türleri arasında en düşük dereceli rivayetlerin “uydurma” hadisler olduğu, bunu ise “metruk” hadislerin takip ettiği bilinmektedir.⁹⁹ Bu bağlamda, söz konusu rivayet için zayıf ve münker bir hadis olduğu yönündeki değerlendirmeler daha güçlü görünmektedir. Hadisin sıhhati hususunda bu görüşü benimsemekteyiz.

Konuk, ilgili beyte yönelik herhangi bir şerh yapmamış, yalnızca bu beyti bir hadisle ilişkilendirmiştir. Bu durum, şârihin Mevlânâ'nın söz konusu beyitte telmih sanatını kullandığını düşündüğüne işaret edebilir. Bu bağlamda, Mevlânâ'nın telmih sanatını kullandığı ve Konuk'un bu göndermeyi açıklığa kavuşturmayı amaçladığı düşünülebilir. Telmih sanatı, manzum ya da mensur bir metinde Kur'ân âyetlerine, hadislere, peygamber kıssalarına, tarihi olaylara, vecizelere, atasözlerine veya kalıplaşmış ifadelere dolaylı olarak gönderme yapma sanatıdır. Bu edebî sanat, Türk edebiyatına Arap ve Fars edebiyatlarından geçmiştir. İslâmî telmihlerde genellikle şu kaynaklar öne çıkar: Kur'ân, tefsirler, hadisler ve bunlarda yer alan peygamber kıssaları. Bunun yanı sıra, İsrâiliyat kaynaklı rivayetler de telmihlerde kullanılan unsurlar arasında yer alabilir.¹⁰⁰ Ayrıca, telmih sanatı, tarihi bir olayı, şahsiyeti ya da herhangi bir unsuru dolaylı yoldan ve çağrışım uyandıracak küçük ipuçları veya işaretler aracılığıyla anımsatmaya yönelik bir edebî teknik olarak da tanımlanabilir.¹⁰¹ Söz konusu hadiste, liyakat vurgusu yapılmakta ve bir topluluğun liderinin, o işe en layık kişi olması gerektiği ifade edilmektedir. Beyitte de benzer bir tema işlenmektedir.

⁹⁷ Tahhan, *Teyşîru mustalahi'l-hadis*, 109.

⁹⁸ Teymî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, 2/315.

⁹⁹ Tahhan, *Teyşîru mustalahi'l-hadis*, 109,110.

¹⁰⁰ Mustafa İsmet Uzun, “Telmih (Türk Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/408.

¹⁰¹ Emel Naçacigil Çopur, “İktibas Sanatı ve Mazmûn”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi (Journal Of Academic Literature)* 10 (2019), 169.

Bu tematik paralellik, Mevlânâ'nın hadise telmih yapmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak, beyitte hadise doğrudan bir gönderme yapıldığına dair açık bir ifade bulunmadığı gibi, önceki beyitlerde de bu bağlamı destekleyecek herhangi bir belirgin işaret yer almamaktadır. Telmih sanatı, genellikle metin içinde bağlamla desteklenerek daha belirgin bir anlam kazanmaktadır. Bu bulgular ışığında, Mevlânâ'nın beyitte hadise dolaylı bir gönderme yapmış olabileceği de düşünülebilir. Dolayısıyla, ilgili beyitte telmih sanatının kullanılmış olma ihtimalinin oldukça kuvvetli olduğu sonucuna varmak mümkündür.

2.4. Mevlânâ'nın Şiir Formundaki İfadelerinin Şârih Tarafından Hadislerle Desteklenmesi

Mevlânâ, tasavvufi hakikatleri etkili bir şekilde ifade etmek amacıyla eserlerinde zengin sembolizm ve edebî bir üslup kullanmayı tercih eden önemli bir mutasavvıf ve şairdir. Özellikle *Mesnevî*'sinde, didaktik ve ahlâkî mesajlarını şiir formunda aktarmayı tercih etmiştir. Bu ifadeleri, zamanla çeşitli şârihler tarafından farklı yorumlara tabi tutulmuş, böylece Mevlana'nın aktardığı hakikatler daha geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Konuk da Mevlânâ'nın şiir formundaki ifadelerini açıklarken, tasavvufî anlayışı desteklemek veya daha iyi açıklamak amacıyla hadislerden istifade etmiştir.

2.4.1. Şârih Tarafından Hadisle Desteklenen Beytin Farsça ve Türkçe Tercümesi ile Şerhi

جدتر او کارد که افزون دید بر هر که پایان بینتر او مسعودتر

Her kim ki, akıbeti ziyade görücüdür, o pek mesuttur; mahsûlü ziyade gören o kimse pek cidd ile eker.¹⁰²

Mevlânâ, bu dünyadaki hayatın nihai sonucunu daha net bir şekilde görebilen bireylerin, bu sonucun mutluluğundan bahseder ve bu durumu bir ekin metaforu ile açıklar. Ona göre, iyi amellerin tohumlarını eken kişi, bu eylemlerinin karşılığını hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında alacaktır. Bu nedenle, hayatın sonunda ortaya çıkacak ürünü idrak edebilen bir birey, tarlasını büyük bir özen ve ciddiyetle işlemeye gayret edecektir. Konuk, Mevlânâ'nın bu beytini *الدنيا مزرعة الآخرة* "*Dünya âhiretin tarlasıdır*" hadis-i şerifi ile destekler. Ayrıca Konuk, dünya hayatında dahi ahiret

¹⁰² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 8/349.

anlamının yansımalarının mevcut olduğuna dikkat çeker ve bunu somutlaştırmak için gençlik ve ihtiyarlık ilişkisi üzerinden bir örnek verir. Ona göre, gençlik dönemi, ihtiyarlık döneminin ahireti gibidir. Gençlik çağında bedenini kötüye kullanan bir kişi, ihtiyarlığında hastalık ve sıkıntılarla karşılaşacaktır. Benzer şekilde, gençlik yıllarında tembellik ederek çalışmayan bir birey, hayatının ahireti sayılabilecek ihtiyarlık döneminde yoksulluk ve ihtiyaç içinde kalacaktır. Konuk bu değerlendirmesiyle, dünya hayatında yapılan her eylemin ahiret yaşantısına etkisine vurgu yapmaktadır.

Söz konusu hadis, çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde ve senedlerle nakledilmiştir. Radiyyüddîn es-Sâgânî (ö. 650/1252)¹⁰³, Tâcuddîn es-Sübki (ö. 771/1370)¹⁰⁴, Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404)¹⁰⁵ ve Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497)¹⁰⁶ gibi âlimlerin eserlerinde rivayete yer verildiği tespit edilmiştir. Sehâvî, hadisin İmam Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ-u Ulûmiddîn* adlı eserinde yer almasına rağmen sahih bir hadis olarak değerlendirilmediğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra, hadis Şîrûye b. Şehredâr b. Deylemî'nin (ö. 509/1115) eserinde isnadsız bir şekilde İbn Ömer'den merfû olarak şu ifadelerle nakledilmiştir: *الدنيا قطرة الآخرة فاعبروها، ولا تعمروها*: “Dünya, ahiretin köprüsüdür; onu geçin, fakat imar etmeyin.”¹⁰⁷ Ayrıca Sehâvî hadisin bir diğer varyantının Ukaylî'nin (ö. 322/934) *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr* kitabında ve İbn Lâl'in *Mekârimü'l-Ahlâk* adlı eserinde şu şekilde geçmektedir: *نعمت الدار الدنيا لمن تزود منها لآخرته*: “Dünya, ahireti için azık hazırlayan kimse için güzel bir yurttur.”¹⁰⁸ Bu rivayet ayrıca Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Müstedrek* adlı eserinde de yer almış ve Hâkim, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹ Ancak, Zehebî bu rivayeti

¹⁰³ Radiyyüddîn Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Kureşî es-Sagani, *el-Mevduat*, thk. Necm Abdurrahman Halef (Dimaşk: y.y., 1405), 64.

¹⁰⁴ Tâcuddîn Abdu'l-Vehhâb b. Takiyyüddîn es-Subkî Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv (b.y.: Hier Li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1413), 6/356.

¹⁰⁵ Ebu'l-Fadl Abdurrahim b. el-Hüseyn b. Abdurrahman Zeynüddin el-İraki, *Tahrîcü Ehâdisi'l-İhyâ = el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr* (Beyrut: y.y., 1426/2005), 1354.

¹⁰⁶ Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsüddîn es-Sehâvî, *el-Makâsidü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin min el-Ehâdisi'l-Muştehire 'alâ'l-Elsine*, thk. Muhammed Osmân el-Haşî (Beyrut: y.y., 1405/1985), 351.

¹⁰⁷ Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh b. Fenâhserû Ebû Şucâ ed-Deylemî el-Hemezânî Deylemî, *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Hitâb*, thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 2/228.

¹⁰⁸ Şemsüddîn es-Sehâvî, *el-Makâsidü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin min el-Ehâdisi'l-Muştehire 'alâ'l-Elsine*, 351.

¹⁰⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1990), 4/348.

münker olarak değerlendirmiştir. Hadis usulüne göre münker hadis, senedinde aşırı hata yapan, dikkatsizliği açık olan veya fıkı zâhir bir râvînin bulunduğu hadisler için kullanılır.¹¹⁰ Zehebî, bu hadisin ravilerinden biri olan Abdurrahman'ın meçhul olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamalardan, hadisin rivayet yollarının tartışmalı olduğu ve zayıf veya sahih olarak değerlendirilmesinde ihtilaflar bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hadisin şerhi ile ilgili yapılan incelemeler, Avni Konuk'un eserinde yer alan yorumlarla benzerlik göstermektedir. Şerhlerde vurgulanan esaslar, İslâm düşüncesinde dünya ve ahiret arasındaki ilişkilerin önemini ortaya koymaktadır. Hadis, ahiret saadetinin dünya hayatındaki amellere ve kulluğa bağlı olduğu genel ilkesiyle uyumlu bir anlam içermektedir. Bu bağlamda, şerhler, hem dünya hayatının ahiret için bir tarla olduğu görüşüne hem de kulluğun ahiret hayatındaki değeri üzerinde durmaktadır.

3. Mesnevî Şerhi'nde Ayet ve Hadisle İstidlal Etme

Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Mevlana'nın fikirlerini ve tasavvufi anlayışını açıklarken ayet ve hadislerden de yararlanır. Konuk, hadisleri yalnızca *Mesnevî*'nin düşünce dünyasını açıklamak için değil, aynı zamanda okuyucuyu İslâm'ın temel prensiplerine yönlendirmek için kullanır. Hadisler, şerhin manevî boyutunu kuvvetlendiren ve anlatılan tasavvufî hakikatlerin İslâmî çerçevede anlaşılmasını sağlayan önemli referanslardır. Avni Konuk'un, hadislerle istidlal ederken ortaya koyduğu özgün yöntem, şerhin hem ilmî tutarlılığını hem de tasavvufi yorumunu güçlendirdiği kanaatindeyiz.

3.1. Ayet ve Hadisle Delillendirme

Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde ayet ve hadislerle delillendirme yöntemini, İslâm'ın tasavvufi anlayışıyla olan bağını vurgulamak için kullanır. Konuk, *Mesnevî*'deki hikayeleri ve metaforları, *Kur'ân-ı Kerîm* ayetleri ve Peygamber Efendimiz'in hadisleri ışığında ele alarak, okuyucuya tefekkür imkânı sunar. Ayetler ve hadisler, *Mesnevî*'nin anlatısında hem hakikatin hem de hikmetin birer anahtarı olarak işlev görür. Konuk, bu delillendirmelerle *Mesnevî*'yi, Kur'ân ve sünnet ekseninde bir bütünlük içinde değerlendirir ve okuyucunun slâmî öğretileri tasavvufi

¹¹⁰ Tahhan, *Teyşîru mustalahi'l-hadis*, 110.

perspektifle kavramasına rehberlik eder. Ayet ve hadislerin bu denli özenli bir şekilde şerhe dahil edilmesi, *Mesnevî*'nin İslâm'ın temel kaynaklarıyla uyumunu güçlendiren bir zemin oluşturur.

3.1.1. Ayet ve Hadislerle Delillendirilen Beytin Farsça Metni, Türkçe Çevirisi ve Şerhi

آفتاب عقل را در سوز دار چشم را چون ابر اشک افروز دار

Akıl güneşini harârette tut! Gözü, yaş parlaticı bulut gibi tut! ¹¹¹

Avni Konuk, bu beytin şerhinde insanın manevî yükselişinde akıl ve duyguların, özellikle gözyaşının önemli bir rol oynadığını vurgular. Ona göre gözyaşı, tefekkür ve hakikat bilgisinin kalpte oluşturduğu etkinin dışı vurumu olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımını *Kur'ân-ı Kerîm*'in şu ayetiyle destekler: وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ “Resul’e indirilen şeyi dinlediklerinde, gözlerinin Hak’tan anladıkları şeyden dolayı yaşla dolup taşıdığını görürsün.”¹¹² Avni Konuk, bu ayeti tefekkür kavramıyla ilişkilendirerek, insanın akıl güneşini tefekkürün sıcaklığıyla canlı tutması gerektiğini ifade eder. Ona göre tefekkür, insanın manevî tekâmülünde en etkili vasıtalardan biridir. Ancak Konuk, bu ayetin sebab-i nüzulüne veya detaylı tefsirine yer vermez; yalnızca ayetin zâhir anlamından hareketle bir delillendirme yapar. Tefsir kaynaklarında bu ayetin, Habeşistan hükümdarı Necâşî Ashame ve çevresindeki insaf sahibi Hristiyanlar hakkında indiği belirtilir. Rivayetlere göre, Mekke müşriklerinin zulmü karşısında Habeşistan’a hicret eden Müslümanları dinlemek isteyen Necâşî, ileri gelen din adamlarını da davet etmiştir. Necâşî’nin, “Sizin kitabınızda Hz. Meryem’den söz ediliyor mu?” sorusu üzerine Müslümanlar, Meryem Suresi’nden ayetler okuyunca, samimi inanç sahibi Hristiyanlar duygulanarak gözyaşlarına boğulmuşlardır. Ayrıca, Hz. Peygamber’e gönderilen Hristiyan heyetlerin ve Medine’ye gelen diğer Hristiyan grupların da Kur’ân’ı dinlerken gözyaşı döktükleri rivayet edilir.¹¹³ Bu tefsirlerden anlaşılacağı üzere, insan dinlediği hakikatlerin etkisiyle duygulanabilir ve bu etki, gözyaşı şeklinde tezahür edebilir. Aynı şekilde, kişi

¹¹¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/58.

¹¹² *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Mâide 5/83.

¹¹³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir Taberi, *Taberî Tefsiri*, çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2015), 6/3/367,368.

düşünceye daldığında, bu tefekkür bedeninde somut bir etki bırakır. Eğer kişi mahzun ve kalbi kırık ise, bu manevî hâl gözyaşı ile dışa vurulur. Avni Konuk’un yaklaşımı, tefekkür ve gözyaşı arasındaki bu manevî bağı vurgulayan özgün bir yorumu yansıtır.

Avni Konuk bu düşüncesini, Hz. Peygamber’e nispet edilen şu hadis-i şerifle temellendirir: تفكر ساعة خير من عبادة سبعين سنة “*Bir anlık tefekkür, yetmiş yıl ibadetten hayırlıdır*” buyrulmuştur. Konuk, bu rivayetten hareketle sâlik için en kısa ve en etkili yolun tefekkür olduğunu belirtir. Arapça kökenli “f-k-r” kelimesinden türeyen “tefekkür”, bir işin sonucu veya âkıbeti üzerine düşünmeyi ifade eder. Tasavvuf geleneğinde ise ruhî arınmanın ve manevî yükselişin önemli bir aracı olarak kabul edilir. Bu çerçevede, insanın kendi hâli ve geleceği üzerine düşünmesi, Kur’ân-ı Kerîm’i okuyarak onun anlamları üzerinde yoğunlaşması (tedebbür), dış dünyanın etkilerinden sıyrılarak ilâhî hakikatlere odaklanması (teemmül), varlıkların mahiyetini ve yaratılış hikmetini kalbin nuruyla değerlendirmesi ya da Allah’ın nimetleri üzerine düşünmesi (tefekkür), dünyanın geçici ve aldattıcı niteliğini kavrayarak ibret alması (i’tibâr) tasavvufun mânevî eğitim anlayışında önemli bir yer tutar.¹¹⁴ Avni Konuk’un burada tefekkürü ibadetlerin önüne koyduğu değil, tefekkürün ibadetleri anlamlandırma ve derinleştirme konusundaki belirleyici rolüne dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Zira tefekkür, yalnızca zihinsel bir faaliyet olmayıp, insanın kalben ve ruhen olgunlaşmasını sağlayan bir süreçtir. Bu yaklaşım, tasavvufun özünü oluşturan manevî idrakin güçlendirilmesi açısından büyük önem arz eder. Dolayısıyla Konuk, tefekkürün sâlikin manevî yolculuğundaki dönüştürücü etkisini vurgularken, ibadetlerin anlam kazanması ve insanın hakikate ulaşmasında tefekkürün vazgeçilmez bir araç olduğunu ifade etmektedir.

Avni Konuk’un şerhini temellendirdiği bu hadis metni, klasik hadis kaynaklarında bu ifadeyle yer almamaktadır. Bununla birlikte, benzer anlamı taşıyan farklı hadis varyantları çeşitli kaynaklarda mevcuttur. Bunlar şu şekildedir: تفكر ساعة “*Bir anlık tefekkür etmek, bir geceyi ibadetle geçirmekten daha hayırlıdır*.”, تفكر ساعة خير من عبادة سنة “*Bir anlık tefekkür etmek, bir yıl ibadetten daha hayırlıdır*.” ve تفكر ساعة خير من عبادة ستين سنة “*Bir anlık tefekkür etmek, altmış yıl*

¹¹⁴ İlhan Kutluer, “Düşünme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

ibadetten daha hayırlıdır.” Bu farklı varyantlara İbn Sa’d (ö. 230/845)¹¹⁵, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849)¹¹⁶, Ebû’s-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/979)¹¹⁷, Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404)¹¹⁸ ve Süyûtî (ö. 911/1505)¹¹⁹ gibi hadis âlimlerinin eserlerinde rastlanmaktadır. Bu durum, söz konusu rivayetin İslâmî ilimlerde ve özellikle tasavvuf geleneğinde yaygın bir şekilde kabul gördüğünü ve tefekkürün önemini vurgulamak için sıkça başvurulmuş bir referans olduğunu göstermektedir.

Söz konusu rivayetlerde yer alan “altmış yıl” ve “seksen yıl” şeklindeki ifadelerle aktarılan haberlerin isnadlarının zayıf olduğuna dair değerlendirmelere literatürde rastlanmaktadır.¹²⁰ Hadislerin sahih olarak kabul edilebilmesi için güvenilir ve kesintisiz bir sened zincirine dayanması gerektiği dikkate alındığında, bu tür rivayetlerin sahih hadis kategorisine girmesi mümkün görünmemektedir. Ancak bu durum, söz konusu rivayetin zayıf hadis veya İslâm düşüncesinde hikmetli bir söz olarak değerlendirilmesini bütünüyle dışlamaz. Kanaatimizce de sahih olmasa bile, bu rivayet tefekkürün değerini yansıtan anlamlı bir söz olarak yorumlanabilir.

Avni Konuk’un yaklaşımı, zaman zaman zayıf rivayetleri Kur’ân ayetleriyle irtibatlandırarak meşrulaştırma yönünde bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bunun, onun hem naklî hem de tasavvufî tefsir anlayışının bir yansıması olduğu söylenebilir. Bazı örneklerde ise, ayetlerin yorumunu hadislere başvurarak açıkladığı dikkat çekmektedir.¹²¹ Ancak bu tür yaklaşımların, hadislerin Kur’ân’a arzı yönteminin tarihsel ve ilmî bağlamından kopararak zayıf rivayetlerin meşrulaştırılması yönünde kullanılma riskini taşıdığı da göz ardı edilmemelidir. Nitekim Furkan Çakır, bu yöntemin usûl dışı kullanımının, sahihliği zayıf rivayetlerin Kur’ân’la uyumlu gösterilerek kabul görmesine yol açabileceğini belirtmektedir.¹²² Bu

¹¹⁵ Muhammed b. Sa’d b. Menî İbn Sa’d, *et-Tabakatü’l-kübrâ – Mutemmimu’s-sahabe – et-Tabakatu’l-hamîse*, thk. Muhammed b. Sâmi es-Sülemî (Taif: Mektebetu’s-Siddik, 1414/1993), 4/353.

¹¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi’l-Ehadîs ve’l-Âsâr*, 7/190.

¹¹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca’fer b. Hayyân el-Ensârî el-Me’rûf bi Ebî’s-Şeyh İsfahânî, *el-Azame (el-Azametü’l-Kübrâ)*, thk. Rızâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî (Riyad: Dârü’l-Âsime, 1988), 1/297.

¹¹⁸ Zeynüddîn el-İrâkî, *Tahrîcü Ehâdisi’l-İhyâ = el-Muğnî an Hamli’l-Esfâr*, 1798.

¹¹⁹ Ebu’l-Fazl Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyuti, *Cami’u’l-Ehadîs* (b.y.: y.y., ts.), 4/408.

¹²⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi’l-Ehadîs ve’l-Âsâr*, 348.

¹²¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/199.

¹²² Furkan Çakır, “Hadislerin Kur’an’a Arzının Suistimali”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (30 Haziran 2021), 145-175.

nedenle, ilgili yöntemin uygulanmasında hem rivayetlerin sıhhati hem de bağlamsal tutarlılık dikkate alınarak titiz ve disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmelidir.

3.2. Sadece Ayetle Delillendirme

Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde ayetlerle delillendirme yöntemi, onun tasavvufi yorum anlayışının Kur'ân merkezli olduğunu açıkça ortaya koyar. "Sadece Ayetle Delillendirme" başlığı altında ele alınan kısımlar, Konuk'un *Mesnevî* beyitlerini doğrudan Kur'ân-ı Kerîm ayetleriyle ilişkilendirerek yorumlama ve bu şekilde tasavvufi düşüncüyü İslâm'ın temel kaynaklarıyla temellendirme çabasını yansıtır. Bu yöntem, hem *Mesnevî*'nin İslâmî ilimlerle olan bağını güçlendirmekte hem de okuyucuya tasavvufi kavramları Kur'ân perspektifinden anlama imkânı sunmaktadır. Avni Konuk'un ayetleri yorumlarken gösterdiği titizlik ve beyitlerle kurduğu anlam bütünlüğü, onun şerhini özgün kılan önemli unsurlardan biridir. Bu bölümde, Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde ayetleri nasıl kullandığı ve bu yaklaşımının şerh metodolojisindeki yeri detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

3.2.1. Sadece Ayetle Delillendirilen Beytin Farsça Metni, Türkçe Tercümesi ve Şerhi

دست و پا بدهد گواهی با بیان بر فساد او به پیش مستعان

El, ayak Müsteân'ın huzûrunda onun fesâdına beyân ile şahitlik verir.¹²³

Avni Konuk, söz konusu beytin şerhinde, bireyin dünyadaki kötü fiillerinin suretinin berzah bedenine yansıdığını ve kıyamet gününde her bir organın kendisine ait olan günahları açıkça dile getirerek şahitlik edeceğini ifade etmektedir. Bu durumda, günahkârın kendisini savunmak amacıyla dilini kullanmasına ihtiyaç kalmayacağını belirtmiştir. Avni Konuk, bu görüşünü ayetle temellendirmektedir: **اليوم نختم على أفواههم وتكلمنا أيديهم وتشهد أرجلهم بما كانوا يكسبون** **O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını elleri bize anlatır, ayakları da işlediklerine şahitlik eder.**¹²⁴ Avni Konuk'un, metnini Kur'ân âyetleri ile desteklerken riayet etmesi gereken ilmî ölçütler göz önünde bulundurulduğunda, bu hususlara tam anlamıyla uyup uymadığı incelenmelidir. Kur'ân'dan delil getirirken dikkat edilmesi gereken

¹²³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 10/85.

¹²⁴ Yâsîn 36/65.

birtakım esaslar bulunmaktadır. Bunlardan biri, âyetin Arapça metniyle birlikte mealinin de zikredilmesidir¹²⁵ ki, burada bu hususa riayet edilmiştir. Bununla birlikte, âyetin nüzûl sebebi ve bağlamına dair herhangi bir açıklamanın bulunmadığı görülmektedir. Kur’ân’dan delil getirilirken karşılaşılan bazı metodolojik hatalar; âyetin bağlamından koparılması, âyetin sadece belirli bir kısmının alınarak bütünlüğünün göz ardı edilmesi ve Kur’ân’ın bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaması şeklinde sıralanabilir.¹²⁶ Bu bağlamda, Avni Konuk’un ilgili beyit şerhinde âyeti bağlamından koparmadığı ve âyetin parçalanmasına yönelik bir hata yapmadığı görülmektedir. Ancak, Kur’ân’ın bütünlüğünü gözetme noktasında eksiklikler bulunmaktadır.

Bununla birlikte, Avni Konuk’un şerhinde yer alan diğer âyetlerin incelenmesi neticesinde, bazı durumlarda âyetin bağlamına dikkat ettiği görülmekte¹²⁷; ancak bazı beyitlerin açıklamasında ise âyetin yalnızca ilgili kısmına yer verdiği¹²⁸, devamını zikretmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, âyetlerin nüzûl sebeplerine değinmemesi de dikkate değer bir husustur.¹²⁹ Sonuç olarak, Avni Konuk’un Kur’ân âyetlerini, kendi görüşlerine dayanak oluşturan mealler çerçevesinde ele aldığı, ancak metodolojik olarak bazı eksiklikler barındırdığı tespit edilmektedir.

3.3. Sadece Hadisle Delillendirme

Avni Konuk’un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*’nde hadislerle delillendirme yöntemi, onun tasavvufî yorum anlayışını ve şerh geleneğindeki yaklaşımını anlamak açısından dikkate değer bir yere sahiptir. Özellikle “Sadece Hadisle Delillendirme” başlığı altında ele alınan bölümler, şarihin doğrudan hadis metinlerine müracaat ederek *Mesnevî* beyitlerini açıklama ve bu beyitlere daha derin anlamlar kazandırma çabasını yansıtmaktadır.

Avni Konuk, hadisleri ele alırken, Arapça metinlerini ve bunların Türkçe çevirilerini doğrudan yer vermektedir. Bununla birlikte, eserinde “tefsir” tabirini

¹²⁵ Mehmet Akif Koç (ed.), *Tefsir El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 111,112.

¹²⁶ Muhit Mert, “Kelâmî Tartışmaları Kur’ân Ayetleriyle Temellendirmenin İçerdiği Sorunlar”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 223.

¹²⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/197.

¹²⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 8/515.

¹²⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/181.

kullanmasına rağmen, hadislerin detaylı bir tahlilini yapmamış, onları yalnızca nakletmekle yetinmiştir. Bu yönüyle şârihin hadislerin anlam bağlamını okuyucunun yorumuna bıraktığını ve *Mesnevî* beyitleri ile hadisler arasında doğrudan bir bağlantı kurmak istediği kanaatindeyiz.

Konuk'un hadis tercihlerinde özellikle kudsî hadislerin ağırlıklı olarak yer aldığı gözlemlenmektedir. Şârih, bazı durumlarda bir hadisi açıklamak amacıyla başka bir hadise müracaat etmiş; bu yolla metinler arası bir ilişki kurma yoluna gitmiştir. Bu yaklaşım hem hadislerin güvenilirliğine verdiği önemi hem de tasavvufî düşüncüyü hadislerle temellendirme çabasını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Nitekim bazı kudsî hadislerin açıklanmasında sahih kabul edilen, özellikle Buhârî gibi muteber kaynaklardan rivayet edilen hadislerin tercih edilmesi, Konuk'un hadislerin sıhhati konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Avni Konuk'un bu yöntemi, şerh geleneğindeki diğer müelliflerin yaklaşımlarıyla karşılaştırıldığında, kendine özgü bir metodolojik farklılık sergilemektedir. Örneğin, *Mesnevî*'nin bir beytini hadislerle açıklayan Konuk'un, aynı beytin Ankaravî gibi bir başka şârih tarafından farklı bir hadislerle açıklanması, şerh geleneği içerisindeki zenginliğe ve metodolojik çeşitliliğe işaret etmektedir. Bu çeşitlilik hem tasavvufî düşüncenin hem de hadislerin tasavvufî metinlerdeki kullanımı hususundaki farklı eğilimleri gözler önüne sermektedir. Konuk'un, seçtiği hadislerin anlam bağlamını kurarken gösterdiği titizlik, şerhini özgün bir çalışma hâline getirmektedir.

Öte yandan, Avni Konuk'un hadis aktarımında bazı ilmî usullere yeterince riayet etmediği de görülmektedir. Nitekim Beyhakî, hadis rivayetinde dikkat edilmesi gereken belli başlı usul ve âdâb kurallarına işaret ederek, bir hadisin naklinden sonra onun sahih mi zayıf mı olduğunun belirtilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca edâ sîğalarının dikkatle seçilmesinin önemi üzerinde duran Beyhakî, sahih olmayan hadislerin naklinde kesinlik ifade eden kalıplardan kaçınılması gerektiğini özellikle belirtmiştir. Konuk'un hadis aktarımında râvî zincirlerine (isnâd) çoğunlukla yer vermemesi, hadis ilmî açısından önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Beyhakî'ye göre, güvenilir olmayan veya meçhul râvîlerden yapılan rivayetler ihtiyatla karşılanmalı; zayıf râvîlerin rivayetlerine dayalı çıkarımlar ise ilmî açıdan problem teşkil etmektedir. Hadislerin sahihlik derecelerinin bilinmesi, rivayetlerin

değerlendirilmesinde son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda, sahih hadis varken sahih olmayan bir rivayeti tercih etmek, metodolojik açıdan hatalı bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir.¹³⁰

Avni Konuk'un özellikle Kudsî hadisleri tercih ettiğine yukarıda değinilmişti. Bu hadislerin tahricine ilişkin değerlendirmelere ise çalışmanın ilgili bölümlerinde yer verilecektir. Şârihin, yorumlarını güçlendirmek amacıyla hadisler arasında kurduğu metinler arası ilişkiler, "delillendirme" yönünün ötesinde, tasavvufî yorum geleneğine dair özgün bir bakış sunmaktadır. Bu yöneme dair örneklerle üst başlıklarda değinilmiş olup, bu bölümde özellikle bazı Kudsî hadislerin açıklanmasında Buhârî kaynaklı hadislerin nasıl kullanıldığına dair örnekler sunulacaktır.

Konuk, *Mesnevî*'nin ara başlığında geçen kudsî hadisi şerh ederken, Buhârî'de yer aldığı belirtilen ve bu kudsî hadisin anlamını destekleyen bir başka hadisle yorumlamıştır.¹³¹ *Mesnevî*'de geçen kudsî hadisin tam metni şu şekildedir:

حدثنا وكيع قال حدثنا سفيان عن عطاء (بن أبي مروان) الأسلمي عن أبيه عن كعب قال: قال موسى عليه السلام: أي رب أقریب أنت فأناجيك، أم بعيد فأناديك؟ قال: يا موسى أنا جليس من ذكرني. قال: يا رب فإننا نكون من الحال على حال نعظمك أو نجلك أن نذكرك عليها. قال: وما هي؟ قال: الجنابة والغائط. قال: يا موسى اذكرني على كل حال

Vekî' bize Süfyân'ın, Atâ (bin Ebî Mervân) el-Eslemî'den, onun da babasından, onun da Kâ'b'dan rivayet ettiğini bildirdi ki: *Mûsâ (r.a.) Rabbine şöyle dedi: "Ey Rabbim! Sana yakın mıyım ki sana gizlice sesleneyim, yoksa uzak mıyım ki yüksek sesle sana nida edeyim?" Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Ey Mûsâ! Ben, Beni zikredenin yanındayım." Mûsâ (r.a.) dedi ki: "Ey Rabbim! Öyle hâller oluyor ki, sana olan tazimimiz ve saygımız sebebiyle seni o durumda anmayı uygun görmüyoruz." Allah Teâlâ sordu: "Nedir o hâller?" Mûsâ (r.a.) dedi ki: "Cünüplük ve tuvalette bulunma hâli." Allah Teâlâ buyurdu: "Ey Mûsâ! Beni herhâlde an."*¹³²

Bu hadis, Vekî' kanalıyla Süfyân es-Sevrî, Atâ bin Ebî Mervân, onun babası ve Kâ'b el-Ahbâr senediyle rivayet edilmiştir. Beyhakî, hadisin isnadını değerlendirmiş

¹³⁰ Aynur Uraler, "Hadislerle İstidlâl Konusunda Beyhakî'nin Cüveynî'ye Yazdığı Mektup Üzerine Bir Değerlendirme", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/2 (2012), 80,81.

¹³¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/430.

¹³² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehadîs ve'l-Âsâr*, 19/243.

ve râvilerin güvenilir (sika) olduğunu belirtmiştir. Özellikle Atâ bin Ebî Mervân ve babasının güvenilir râviler arasında yer aldığını ifade etmiştir.¹³³ Bununla birlikte, hadisin en üst senedinde yer alan Kâ'b el-Ahbâr, Yahudi kaynaklarından gelen rivayetleri nakleden bir tâbiîdir.¹³⁴ Bu durum, hadisin merfu olmayıp, İsrailiyat haberlerinden biri olabileceğini göstermektedir.

Avni Konuk, Mevlânâ'nın aktardığı kudsî hadisi, anlam bakımından pekiştirmek amacıyla Buhârî'de yer aldığı belirtilen bir hadisle desteklemiştir. İlgili hadis, Buhârî'nin *Sahîh*'inde tespit edilmiştir.¹³⁵ Bununla birlikte, hadis metni Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340)¹³⁶, Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343)¹³⁷ ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)¹³⁸ gibi âlimlerin eserlerinde geçmektedir. Bu eserlerde, hadisin Buhârî tarafından rivayet edildiği ifade edilmektedir. İlgili hadis şu şekildedir:

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله تعالى يقول: أنا مع عبدي إذا ذكرني وتحركت بي شفتاه

Ebû Hüreyre (r.a.)'dan rivayetle, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Ben, kulum beni zikrettiği ve dudakları benimle hareket ettiği sürece onunla beraberim. İlgili metinlerde hadisin sıhhati ile ilgili bir bilgi verilmemiş sadece Buhari de yer aldığı belirtilmiştir.”¹³⁹

Söz konusu kaynaklarda hadisin sıhhatine dair doğrudan bir değerlendirme yapılmamış, yalnızca Buhârî tarafından rivayet edildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, Avni Konuk'un, Mevlânâ'nın aktardığı kudsî hadisin mevkuf olması sebebiyle, onu doğrudan Hz. Peygamber'den gelen bir rivayetle destekleme gayesinde olmadığı

¹³³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, thk. Abdul'aliyy Abdulhamîd (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1423/2003), 2/171.

¹³⁴ M. Yaşar Kandemir, “Kâ'b el-Ahbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

¹³⁵ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Tevhid”, 43.

¹³⁶ Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, ed. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985), 2/705.

¹³⁷ Şerefeddin el-Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî, *Şerhu'l-Mişkât li't-Tîbî (el-Kâşif an Hakâiki's-Sunen)*, ed. Abdülhamîd Hendâvî (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417), 5/1741.

¹³⁸ Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Hidâyetü'r-Ruvât ilâ Tahrîci Ehâdîsi'l-Mesâbih ve'l-Mişkât*, ed. Ali b. Hasan b. Abdülhamîd el-Halebî (Dâr İbnü'l-Kayyim, ts.), 427.

¹³⁹ Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, 2/705.

kanaatine varılabilir. Bunun yerine, anlam itibariyle bir pekiştirme yapmayı amaçladığı ve Buhârî’de geçtiği belirtilen bir hadisle bu hususu vurgulamak istediği düşünülebilir. Nitekim Avni Konuk, ilgili hadisin sıhhatine ilişkin herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.

3.4. Avni Konuk’un Mesnevî Şerhi’nde Hadis Rivayetlerinin Diğer Mesnevî Şerhleri ile Mukayesesi

Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi’nde*, kendi aktardığı hadise mukabil olarak Ankaravî’nin şerhinde yer alan hadisi de nakletmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, Konuk’un şerh sürecinde esas aldığı temel kaynaklardan biri Ankaravî’nin nüshasıdır. Bununla birlikte, farklı *Mesnevî* nüshaları hakkında bilgi sahibi olduğu ve eserinde çeşitli *Mesnevî* şârihlerine atıfta bulunduğundan bahsetmiştik. Bu bağlamda, ilgili nüshadan istifade ederek hadisi delillendirmesi, onun şerhini farklı bir şerhle destekleyerek güçlendirdiğini göstermektedir. Özellikle, Mevlânâ’nın ilgili beytini açıklarken Konuk’un daha tafsilatlı bir yorum sunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, beytin şerhinde Hindistanlı şârihlerden Şeyh Abdülatif’in bu beyti bir hadisle açıkladığını belirtmiş; aynı şekilde, Ankaravî’nin ise bu beyti bir ayet ve hadisle yorumladığını ifade etmiştir. Bu başlıkta, söz konusu örnek üzerinden Konuk’un şerhinde benimsediği metodoloji incelenecektir.

گفت اطفال منند این اولیا در غریبی فردا از کار و کیا

Dedi ki: “Bu evliyâ benim çocuklarımdır; garîblikte iş gücünden ferddir.”¹⁴⁰

Avni Konuk, söz konusu beytin şârihler tarafından doğrudan “Evliyâ benim çocuklarımdır” anlamına gelen açık bir nass ile açıklanmadığını belirtmiştir. Ancak, Hindistanlı şârihlerden Şeyh Abdülatif’in, bu beyitte geçen ifadeyi “الْخَلْقُ عِيَالُ اللَّهِ” *Halk, Allah’ın iyâlidir; yani halk, Allah’ın bakımına muhtaç varlıklardır.*” hadisine bir işaret olarak yorumladığını ifade etmiştir. Konuk, daha sonra Ankaravî’nin bu beyti şerh ederken ayet ve hadislerle açıklama yoluna gittiğini belirtmiş ve ilgili ayet ile hadisi aktarmıştır. Bu noktada dikkat çeken bir husus da şudur: Daha önce belirttiğimiz üzere, Avni Konuk’un ayet ve hadislerle delillendirme yaptığını ifade etmiştik. Bu örnek,

¹⁴⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/38.

Ankaravî'nin de benzer bir yöntemi benimsediğini göstermektedir. Bu yönüyle Avni Konuk'un, şerh anlayışında Ankaravî'nin yöntemini takip ettiği söylenebilir.

Söz konusu rivayetleri incelediğimizde, Hindistanlı şârih Şeyh Abdüllatif'in "الْخَلْقُ عِيَالُ اللَّهِ" (Halk, Allah'ın iyâlidir; yani halk, Allah'ın bakımına muhtaç varlıklardır) şeklindeki rivayeti çeşitli hadis kaynaklarında tespit edilmiştir. Bu rivayet, Ebû Bekr el-Bezzâr (ö. 292/905)¹⁴¹, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919)¹⁴², Heysem b. Küleyb eş-Şâşî (ö. 335/946)¹⁴³, İbn Hibbân (ö. 354/965)¹⁴⁴ ve Taberânî (ö. 360/971)¹⁴⁵ gibi muhaddislerin eserlerinde yer almaktadır. Ayrıca Nureddin el-Heysemî (ö. 807/1405)¹⁴⁶ de bu rivayeti eserinde zikretmiştir. Bu eserleri incelediğimizde, ilgili hadisin iki cümleden oluştuğu tespit edilmiştir. Avni Konuk'un aktardığı Şeyh Abdüllatif'in şerhinde, hadis metninin yalnızca ilk cümlesine yer verilmiş olup, Konuk bu noktada herhangi bir açıklama yapmamış ve hadisin tam metnini aktarmamıştır. Hadisin tam metni ise kaynaklarda şu şekilde geçmektedir:

حدثنا أحمد بن محمد الليثي، حدثنا يوسف بن عطية، عن ثابت، عن أنس؛ أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الخلق عيال الله، وأحبهم إلى الله أنفعهم لعياله.

Bize Ahmed b. Muhammed el-Leysî rivayet etti, bize Yusuf b. Atıyye rivayet etti, Sâbit aracılığıyla Enes'ten; Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Halk, Allah'ın iyâlidir (O'nun bakımına muhtaçtır). Allah'ın en çok sevdiği kimse, iyâline (yarattıklarına) en faydalı olandır."¹⁴⁷

Bu rivayetin senedi, Hüseyin Selim Esed tarafından zayıf olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁸ Hadisin farklı bir rivayet zinciriyle gelen versiyonunda yer alan

¹⁴¹ Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-İtkî Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullâh (Medine: Mektebetü'l-Ülûm ve'l-Hikem, 1988/2009), 13/332.

¹⁴² Ebû Yalâ Ahmed b. Alî el-Mevsîlî Ebû Yalâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Huseyin Selim Esed (Dımaşk: y.y., 1404/1984), 5/110.

¹⁴³ Ebû Saîd Heysem b. Kuleyb el-Binkesî eş-Şâşî, *el-Müsned*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ülûm ve'l-Hikem, 1410), 1/419.

¹⁴⁴ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *el-Mecruhin mine'l-muhaddisin*, thk. Hamdi Abdulmecid (Riyad: Daru's-Semî'î, 1420/2000), 2/238.

¹⁴⁵ Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mekarimu'l-Ahlak*, thk. Ahmed Şemseddin (Beyrut: y.y., 1409/1989), 342.

¹⁴⁶ Ebu'l-Hasan Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, thk. Husâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1414/1994), 5/210.

¹⁴⁷ Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 13/332.

¹⁴⁸ Ebû Yalâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 6/65.

râvilerden Ebû Suheyb en-Nadr b. Saîd'in zayıf olduğu, Mûsâ b. Umeyr'in ise metruk râvi olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca, Teymî de bu rivayetin isnadının çok zayıf olduğunu ifade etmiş ve bu durumun Mûsâ b. Umeyr'in isnadda yer almasından kaynaklandığını vurgulamıştır. Nitekim, Ebû Hâtim er-Râzî, Mûsâ b. Umeyr hakkında “Zâhibü'l-hadîs (hadisi yok hükmünde), kezzâb (yalancı)” şeklinde sert bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁵⁰ Bu bağlamda, hadisin isnadı güvenilirlik açısından ciddi zayıflıklar içermektedir.

Ankaravî, ilgili beytin şerhinde, “ *أَبَيْتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي Ben Rabbimin katında geceyi geçiririm; O, bana yedirir ve içirir.*” hadisine yer vermiştir. Daha sonra, Avni Konuk bu anlamda açık bir kudsî hadisin bulunabileceğini belirtmiş, bu beyitle Mevlânâ'nın hadise işaret ettiğini ifade etmiş, ancak hadisi doğrudan aktarmamıştır. Ankaravî'nin aktardığı hadisin hadis kaynaklarındaki durumunu incelediğimizde, bu rivayetin İshâk b. Râhûye (ö. 238/853)¹⁵¹, Ebû Bekr el-Bezzâr¹⁵², Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/913)¹⁵³ ve Ebû Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122)¹⁵⁴ gibi hadis âlimlerinin eserlerinde yer aldığını tespit ettik.

Hadisin tam metni ise kaynaklarda şu şekilde geçmektedir:

وحدثنا الحسين بن مهدي، قال: أخبرنا عبيد الله بن موسى، قال: حدثنا إسرائيل، عن أبي حصين، عن أبي صالح، عن أبي هريرة، قال: نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الوصال فقالوا: إنك تواصل قال: إني لست مثلكم إني أبيت عند ربي يطعمني ويسقيني.

Hüseyin b. Mehdi bize rivayet etti ve dedi ki: Ubeydullah b. Musa bize haber verdi, İsrâîl bize rivayet etti, Ebû Husayn aracılığıyla Ebû Sâlih'ten, o da Ebû Hüreyre'den (r.a.) şöyle rivayet etti: Resûlullah (s.a.v.) visâl orucunu (hiç iftar etmeden aralıksız oruç tutmayı) yasakladı. Sahâbîler, “Ama sen visâl orucu tutuyorsun” dediler.

¹⁴⁹ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid.*, 5/210.

¹⁵⁰ Teymî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, 1/145.

¹⁵¹ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Muhalled b. İbrâhîm el-Mervezî İshâk b. Râheveyh, *Musnedu İshâk b. Râheveyh*, thk. Abdulğafûr b. Abdulhakk el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-İman, 1412/1991), 2/463.

¹⁵² Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 15/391.

¹⁵³ Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen Firyâbî, *es-Sıyâm*, thk. Abdulvekîl en-Nedvî (Bombay: y.y., 1412), 35.

¹⁵⁴ Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Mesbâhü's-Sünne*, thk. Muhammed Selîm Semâre (Beyrut, Lübnan: Dârü'l-Ma'rîfet li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1987), 2/72.

Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Ben sizin gibi değilim. Ben Rabbimin katında geceyi geçiririm; O, bana yedirir ve içirir.*”¹⁵⁵

Hadisin hükmüne ilişkin olarak incelediğimiz kaynaklarda doğrudan bir ifadeye rastlanmamıştır. Ancak, hadis birebir aynı kelimelerle değilse de farklı kelimelerle aynı anlamı ifade edecek şekilde sahih kabul edilen rivayetler arasında yer almaktadır. Nitekim bu hadis, Ahmed b. Hanbel’in¹⁵⁶ eserinde de zikredilmiştir. Şuayb el-Arnaût, hadisin isnadının şeyhayn (Buhârî ve Müslim) tarafından belirlenen şartlara uygun olduğunu ve sahih olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Buhârî¹⁵⁷ ve Müslim¹⁵⁸ de bu hadisi eserlerinde sahih bir rivayet olarak nakletmişlerdir. Dolayısıyla, sıhhat açısından güvenilir bir hadis olup, her iki hadis imamı tarafından da rivayet edildiği için “müttefekun aleyh” hadisler arasında kabul edilmektedir.

İkinci hadis ise, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) mânevî bir gıda ile beslendiğini ve dünyevî ihtiyaçlardan müstağni olduğunu ifade etmektedir. Visâl orucu hakkındaki bu rivayet, sûfîlerin de dünyevî bağılıklardan uzaklaşarak yalnızca Allah’a yönelmeleri gerektiği düşüncesiyle örtüşmektedir. Beyitte geçen “Garîblikte iş güçten ferddir.” ifadesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu ifadeden hareketle, sûfinin dünyevî bağılıklardan uzak kalarak Allah’a yöneldiği ve O’nun mânevî desteği ile beslendiği söylenebilir.

Her iki hadisin beytin anlamını tamamlayıcı bir nitelik taşıdığı görülmekle birlikte, hadislerin sıhhat açısından farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. İlk hadis, senedinde yer alan râvi nedeniyle zayıf kabul edilirken, ikinci hadis ise Buhârî ve Müslim tarafından sahih olarak rivayet edilmiştir. Bu doğrultuda, Avni Konuk’un tercihinde hadislerin sıhhat derecesinden ziyade, tasavvufî yorumlara sağladıkları katkının belirleyici olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, sahih bir rivayetin de şerhte kullanılmış olması, eserin güvenilir kaynaklarla desteklenmesi açısından bilinçli bir tercih olarak değerlendirilebilir.

¹⁵⁵ Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr*, 15/391.

¹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/62.

¹⁵⁷ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, “Oruç”, 20 (1822).

¹⁵⁸ Muslim, *Sahîhu Muslim*, “Oruç”, 55.

4. Mesnevî Şerhi'nde Kaynaklı Hadis Aktarımı

Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi'nde* genellikle hadisleri kaynak belirtmeden aktarmıştır. Konuk'un *Mesnevî Şerhi*, 13 ciltlik bir külliyatı kapsamaktadır ve bu 13 cilt içinde mükerrerler hariç yaklaşık 584 hadis tespit edilmiştir. Tespit edilen hadislerin büyük bir kısmında Konuk, kaynak belirtmeksizin doğrudan aktarımlar yapmıştır. Ancak, bazı yerlerde hadislerin kaynaklarına başvurduğu da gözlemlenmiştir. Kaynaklara başvurduğu durumlarda ise, genellikle hadislerin râvîlerinin isimlerini vererek aktarmış veya hadisin geçtiği eserleri ve bu eserlerin müelliflerini belirtmiştir. Bu bağlamda, Konuk'un *Mesnevî Şerhi'nde* hadisleri aktarma yöntemini ve kullandığı metodolojiyi, ilgili hadislerle birlikte analiz ederek değerlendirmeyi amaçlamaktayız.

4.1. Râvî Kaynaklı Hadis Aktarımı

Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi'nde* hadislerden alıntılar yaparken genellikle doğrudan kaynak belirtmemektedir. Ancak bazı hadis aktarımlarında, rivayet zincirine dair bilgi vererek ravilerin isimlerini zikretmiştir. Nitekim “rivayet olunduğuna göre” ifadesiyle hadise atıfta bulunduğu ve belirli sahabî ravileri kaynak gösterdiği görülmektedir. Şerhinde atıfta bulunduğu raviler arasında Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652), Sevbân b. Bücdüd (ö. 54/674), Temîm ed-Dârî (ö. 40/661), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Zeyd b. Erkam (ö. 68/688), Câbir b. Abdullâh (ö. 78/697) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi isimler yer almaktadır. Bu sahâbîlerin rivayet ettikleri hadislere geçmeden önce, hadis ilmindeki yerlerini değerlendirmek amacıyla ilmî otoriteleri ve rivayet yöntemleri hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Avni Konuk'un hadis rivayetlerinde en çok atıfta bulunduğu sahabî Ebû Hüreyre'dir. Hadis rivayetindeki geniş aktarımıyla tanınan Ebû Hüreyre, “müksirûn” olarak adlandırılan ve binden fazla hadis rivayet eden yedi sahabî arasında ilk sırada yer almaktadır. Rivayet ettiği hadislerin 326'sı hem Buhârî hem de Müslim'de bulunurken, doksan üçü yalnızca Buhârî'de, doksan sekizi ise yalnızca Müslim'de yer almaktadır. Sahîh-i Buhârî'deki rivayetlerinin toplamı, mükerrerler dâhil olmak üzere

1011'dir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebû Hüreyre'ye isnat edilen hadis sayısı 3862 olarak tespit edilmiştir.¹⁵⁹

Hadis rivayetlerinde adı geçen diğer sahâbîlerden biri olan Ebû'd-Derdâ, Dımaşk kadılığı yapmış olup aynı zamanda Kur'ân muallimliğinde bulunmuştur. Tefsir, fıkıh, hadis ve kıraat alanlarında ashâbın önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilmekte ve kendisinden 179 hadis rivayet edildiği belirtilmektedir.¹⁶⁰

Bir diğer isim olan Sevbân b. Bücdüd, Hz. Peygamber'in âzatlısı olup daha çok ilimle meşgul olmuş ve hadis rivayetinde bulunmuştur. Hz. Peygamber'den 127 veya 128 hadis naklettiği belirtilmektedir. Rivayet ettiği hadislerin bir kısmı *Kütüb-i Sitte*'de ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserinde yer almaktadır.¹⁶¹

Avni Konuk'un *Mesnevî Şerhi'nde* atıfta bulunduğu sahâbîler arasında Temîm ed-Dârî de yer almaktadır. Kendisinin hadis rivayetleri toplam on sekiz olup, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'i haricinde *Kütüb-i Sitte*, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ve Beyhaki'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı gibi temel hadis kaynaklarında geçmektedir.¹⁶²

Bir diğer önemli râvî Abdullah b. Abbas'tır. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olan İbn Abbas, tefsir ve fıkıh sahalarında otorite kabul edilmekte olup, hadis rivayetinde de önemli bir yere sahiptir. Müksirûn (çok hadis rivayet eden sahâbîler) arasında yer alan İbn Abbas'ın toplam 1660 hadisi naklettiği bilinmektedir. Bu hadislerden bir kısmını bizzat Hz. Peygamber'den işitmiş olup, rivayetleri muteber hadis âlimleri tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Buhârî ve Müslim'in müştereken tahric ettiği hadis sayısı 75 olup, yalnız Buhârî'de 120, yalnız Müslim'de ise 9 hadisi bulunmaktadır. Hadislerinin büyük bir bölümü *Müsned*'de yer almaktadır.¹⁶³

Avni Konuk'un atıfta bulunduğu sahâbî râvîlerden biri de Zeyd b. Erkam'dır. Hadis rivayeti bakımından önemli bir yere sahip olan Zeyd b. Erkam'dan, sahâbe

¹⁵⁹ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

¹⁶⁰ Abdullah Aydın, "Ebû'd-Derdâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

¹⁶¹ Hasan Cirit, "Sevbân b. Bücdüd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

¹⁶² Halit Özkan, "Temîm ed-Dârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

¹⁶³ İsmail Lütfi Çakan - Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

neslinden Abdullah b. Abbâs ve Enes b. Mâlik'in yanı sıra; tâbiîn kuşağından Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Ebû Amr Sa'd b. İyâs eş-Şeybânî, Ebû İshak Süleyman b. Ebû Süleyman eş-Şeybânî, Tâvûs b. Keysân, Atâ b. Ebû Rebâh ve Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî gibi birçok râvî hadis nakletmiştir. Zeyd b. Erkam, yaşlılık döneminde kendisine hadis sorulduğunda, artık hafızasında zayıflama meydana geldiğini ifade ederek hadis rivayet etmekten kaçınmıştır. Rivayet ettiği hadislerin büyük bir kısmı *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere pek çok klasik hadis mecmuasında yer almakta olup, bunlardan seksen dördü (mükerrerleriyle birlikte) Ahmed b. Hanbel tarafından *el-Müsned*'de zikredilmiştir.¹⁶⁴

Diğer taraftan, Avni Konuk'un hadislerine yer verdiği bir diğer mühim sahâbî ise müksirûn sahâbîleri arasında yer alan Câbir b. Abdullâh'tır. Binden fazla hadis rivayet eden altı sahâbîden biri olan Câbir b. Abdullâh, toplamda 1540 hadis rivayetiyle hadis literatüründe önemli bir yer işgal etmektedir. Bu rivayetlerin 58'i hem Buhârî hem de Müslim tarafından müstereken, 26'sı yalnızca Buhârî'de, 126'sı ise yalnızca Müslim'de tahrîç edilmiştir. Ayrıca, Câbir b. Abdullâh'ın rivayetleri Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde de kapsamlı bir şekilde yer almaktadır.¹⁶⁵

Bir diğer öne çıkan sahâbî ise Enes b. Mâlik'tir. Rivayet ettiği hadislerin toplam sayısı tekrarlarıyla birlikte 2286 olup, müksirûn arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Rivayetlerinden 168'i hem Buhârî hem de Müslim'de bulunurken, hadislerinin önemli bir bölümü Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer almaktadır.¹⁶⁶

Yukarıda zikredilen sahâbîlerin hadis ilmindeki konumları değerlendirildikten sonra, Avni Konuk'un *Mesnevî Şerhi*'nde bu rivayetlere nasıl yer verdiği ve hadisleri nasıl yorumladığı hususu ele alınacaktır. Böylece, onun şerh metodolojisini daha kapsamlı bir şekilde analiz etmek mümkün olacaktır. Avni Konuk'un hadisleri ele alma yöntemini daha ayrıntılı bir şekilde incelemek adına, onun *Mesnevî Şerhi*'nde zikrettiği rivayetlerden iki örnek üzerinde durulacaktır. Konuk'un şerhinde yer verdiği şu beyit, hadis ile ilişkilendirilmektedir:

¹⁶⁴ Bünyamin Erul, "Zeyd b. Erkam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

¹⁶⁵ M. Yaşar Kandemir, "Câbir b. Abdullâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

¹⁶⁶ İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

گفت پیامبر کہ روز رستخیز کی گذارم مجرمانرا اشک ریز

Peygamber buyurdu ki: “Kıyamet gününde günahkarları ne vakit yaş dökücü olarak terk ederim?”¹⁶⁷

Avni Konuk, bu beytin, شفاعتی لاهل الكبائر من امتی “*Şefaati, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir*” anlamındaki hadis-i şerife işaret ettiğini belirtmektedir. Bu rivayetin, İbn Abbas, Câbir b. Abdullâh, Enes b. Mâlik ve diğer sahâbîler tarafından nakledildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Konuk, Ebû Derdâ kanalıyla gelen bir rivayete de yer vermiş ve hadisi şu şekilde aktarmıştır: شفاعتی لاهل الكبائر من امتی و آن زنا و ان سرق “*Şefaati, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir. Eğer zina etse ve hırsızlık yapsa bile... Ebû Zerr’in istememesine rağmen!*” Burada Konuk, hadisin râvisini açıkça zikretmiş ve aynı hadisin farklı bir varyantını da aktarmıştır. Normalde yalnızca hadisin değişik versiyonlarını nakleden Konuk’un, bu bağlamda hem varyantlara hem de râvilere yer vermesi dikkat çekicidir. Bu noktada, söz konusu hadislerin hadis kaynaklarında adı geçen râviler tarafından rivayet edilip edilmediği tespit edilecek ve ayrıca rivayetlerin sıhhat durumları değerlendirilecektir.

Öncelikle, Avni Konuk’un İbn Abbas, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik tarafından rivayet edildiğini belirttiği hadisin, hadis literatüründe hangi kaynaklarda yer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu rivayet, Tayâlisî (ö. 204/819)¹⁶⁸, Ahmed b. Hanbel¹⁶⁹, İbn Mâce¹⁷⁰, Tirmizî¹⁷¹, Ebû Ya’lâ¹⁷², ve İbn Hibbân (ö. 354/965)¹⁷³ gibi hadis kaynaklarında geçmektedir. Hadisin isnadının sahih olduğu ve güvenilir râviler tarafından nakledildiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Ebû Ya’lâ rivayetinin isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.

Hâkim en-Nîsâbü’rî, hadisin Buhârî ve Müslim’in kriterlerine uygun olduğunu, ancak bu lafızla onların eserlerinde yer almadığını ifade etmiştir. Ayrıca, hadisin,

¹⁶⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/471.

¹⁶⁸ Tayâlisî, *el-Musned*, 3/250.

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/439.

¹⁷⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (b.y.: Daru İhyai’l-Kutubi’l-Arabiyye, ts.), “Şefaati”, 37 (No. 4310).

¹⁷¹ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, “Sıfatü’l Kıyame ve’r-Rakâik ve’l-Vera”, 10 (No. 2605).

¹⁷² Ebû Yalâ, *Müsnedü Ebî Ya’lâ*, 5/82.

¹⁷³ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sahih*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1408/1988), 5/344.

şefaati sadece küçük veya büyük günahlarla sınırlandıran bid‘at ehline karşı bir reddiye mahiyetinde olduğu belirtilmiş ve Katâde ile Eş‘as b. Câbir el-Huddânî’den gelen rivayetlerle desteklendiği bildirilmiştir.¹⁷⁴

Klasik hadis kaynaklarında geçen rivayetin tam metni şu şekildedir:

عن جابر بن عبد الله، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي

Câbir b. Abdullah (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Şefaati, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.”¹⁷⁵

Öte yandan, Avni Konuk’un Ebû Derdâ kanalıyla naklettiğini belirttiği rivayete hadis kaynaklarında rastlanamamıştır. Konuyu daha açık hâle getirmek adına bir başka örneği ele almak istiyoruz. Söz konusu beyit şu şekildedir:

نیست زر غباً وظیفه عاشقان سخت مستسقیست جان صادقان

Aşıkların vazifesi “Zür gibben!” değildir. Sadıkların cânı pek müsteskidir.¹⁷⁶

Ahmet Avni Konuk, bu beytin şerhinde Mevlânâ’nın, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Ebû Hüreyre’ye hitaben söylediği ve ondan rivayet edilen *Beni ara sıra ziyaret et ki, muhabbet artsın*” anlamındaki hadis-i şerife işaret ettiğini belirtmektedir. Konuk, bu hadisi yorumlarken şu açıklamayı yapar: “Çok sık görüşmek bazen laubaliliğe ve saygıda kusura sebep olabilir. Nitekim Türkçede bunu ‘yüz göz olmak’ şeklinde ifade ederiz.”

Ona göre bu hadis, sûret yani madde âlemine dair bir hakikati ifade etmektedir. Çünkü bu dünyada insanın sürekli görüşmesi alışkanlığa, bunun da zamanla saygının azalmasına yol açabileceği düşünülmektedir. Ancak mânâ âleminde böyle bir sınırlama söz konusu değildir. Orada vuslatın tekrarı, usanma ve doygunluk değil, iştihakı artırıcı bir vasıftır. Dolayısıyla hakiki âşıklar için bu hadis bağlayıcı değildir; zira onlar sürekli sevgiliyle buluşma arzusu taşımaktadırlar.

¹⁷⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbü’rî Hâkim, *el-Mustedrek âle’s-Sahihayn*, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1411/1990), 1/139.

¹⁷⁵ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, "Sıfatü'l Kıyame ve'r-Rekâik ve'l-Vera", 10 (No. 2605).

¹⁷⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/241.

Ahmet Avni Konuk burada hem hadisin anlamını hem de kendi yorumunu ortaya koymakta, ayrıca hadisin râvisine de yer vermektedir. Bu hadis, hadis kaynaklarında Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819)¹⁷⁷, Ebû Bekr el-Bezzâr¹⁷⁸, İbn Hibbân¹⁷⁹ ve Taberânî¹⁸⁰ gibi müelliflerin eserlerinde yer almaktadır. Hadisin Arapça metni şöyledir:

عن أبي هريرة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا أبا هريرة، زر غبا تزدد حبا

Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Ey Ebû Hüreyre! Ara sıra ziyaret et ki sevgin artsın.*”¹⁸¹

Hadis kaynakları incelendiğinde, Konuk’un belirttiği gibi hadisin Ebû Hüreyre’den rivayet edildiği görülmektedir. Ancak hadisin şerhiyle ilgili klasik kaynaklar incelendiğinde, Ahmet Avni Konuk’un yaptığı gibi bir mâna–madde âlem ayrımı yahut sürekli görüşmenin alışkanlığa ve saygının azalmasına yol açacağı yönünde yorumlara biz, yaptığımız literatür taramasında rastlayamadık.

Şerhlerde bu hadis bağlamında dile getirilen kanaatlerden biri, bizim de katıldığımız üzere şu şekildedir: Nefisler ihmalle nasıl paslanırsa, kalpler de öylece paslanır. Bu pası giderecek cilâ ise öğüt, zikir ve hatırlatmadır. Ancak sürekli cilâlamak da kalbi yıpratır. Bu yüzden hikmet, cilalamanın dozunu iyi ayarlamayı, yani bir kısmını fiile, bir kısmını ise sükûna ayırmayı öğütler.¹⁸² Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.), ashâbına bazı günler öğüt verirken, bazı günler onları kendi hâllerine ve işlerine bırakmıştır. Böylece hem hatırlatmanın etkisi korunmuş hem de onun sözlerine karşı devamlı bir iştîyak oluşmuştur. Nitekim eskiler de “Ara sıra uğra, sevgin artsın” demişlerdir.

¹⁷⁷ Tayalisi, *el-Musned*, 4/268.

¹⁷⁸ Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehâr*, 9/380.

¹⁷⁹ İbn Hibbân, *es-Sahih*, 7/766.

¹⁸⁰ Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’s-Sağir* = *er-Ravdu’d-Dani*, thk. Muhammed Şekur Mahmud el-Hac Emir (Beyrut; Amman: el-Mektebü’l-İslami; Daru Ammar, 1405/1985), 1/187.

¹⁸¹ Tayalisi, *el-Musned*, 4/268.

¹⁸² Musa Şahin Laşin, *Fethu’l-Mu’nim Şerhu Sahih-i Müslim* (Kahire: Dârü’ş-Şurûk, 2002), 435.

Hadisin sıhhatine gelince; Buhârî, “*Ziyaretini seyrek yap ki sevgin artsın*” lafzıyla meşhur olan bu hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁸³ Ebû Bekir el-Bezzâr da Ebû Hüreyre’den rivayet etmiş ancak ardından “Bu konuda sahih bir hadis bilinmemektedir” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁸⁴ Ayrıca Hz. Âişe’nin de bu sözün eskilere ait bir vecize olduğunu ifade ettiği rivayet edilmektedir.¹⁸⁵ Dolayısıyla hem isnad açısından zayıf oluşu hem de sahih hadis literatüründe yer almaması nedeniyle bu rivayetin zayıf, hatta halk arasında yaygınlaşmış bir söz olduğu kanaatine varmış bulunmaktayız.

Sonuç olarak, Ahmet Avni Konuk’un diğer beyit şerhlerinden farklı olarak burada hadisin râvisine yer vermesi dikkat çekicidir. Genellikle Konuk’un hadis alıntılarında râvi yahut kaynak belirtmeden doğrudan metni aktardığı görülürken, burada râvi ismini zikretmiş olması anlamlıdır. İlk bakışta bu tavrın, hadisin sahih olduğuna dair kanaatinden veya güvenilirliğine olan inancından kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak verilen örneklerden birinde hadisin isnad zincirinin zayıf oluşu, diğerinde ise hadis kaynaklarında yer almaması bu varsayımı zayıflatmaktadır. Bu durum, Konuk’un bazı hadisleri doğrudan şifahi yolla öğrenmiş olabileceği, burada ise hadisi yazılı bir kaynaktan veya râvisiyle birlikte öğrenmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Ahmet Avni Konuk’un râvi veya kaynak belirtmesinin bir başka muhtemel sebebi de yaşadığı dönemde Osmanlı’da hadis çalışmalarının modernleşme sürecine girmesidir. Bu dönemde Dârülfünûn’da hadis dersleri verilmekte, matbu hadis eserleri çoğalmaktadır.¹⁸⁶ Dolayısıyla basılı hadis kaynaklarına erişimin artmış olması, Konuk’un hadis bilgisine katkı sağlamış ve kimi hadislerde kaynak belirtmesini mümkün kılmış olabilir.

¹⁸³ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşki İbn Receb, *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, thk. Mahmud b. Şa'ban b. Abdulmaksud ve diğerleri (Medine: Mektebetu'l-Gureba'i'l-Esariyye, 1417/1996), 10/498.

¹⁸⁴ Hasan b. Ali Feyyûmî, *Fethu'l-ğarîb el-mucîb alâ't-terğîb ve't-terhîb* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1439), 10/616.

¹⁸⁵ Rivayete dair detaylı bir tahrir ve kaynak analizi için bk. Mustafa Yüceer, *Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 84,85.

¹⁸⁶ Halit Özkan, “Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları: Bir Hasıla”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 9-39.

Diğer yandan, kaynak belirtilmeyen hadislerde ise Konuk'un Mevlânâ'nın hadis aktarım yöntemine bağlı kaldığı söylenebilir. Zira Mevlânâ da eserlerinde genellikle hadislerin kaynağını ya da râvisini zikretmemektedir.

4.2. Eser Kaynaklı Hadis Aktarımı

Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî Şerhi*'nde dikkat çeken hususlardan biri, hadis aktarımında çoğunlukla râvî ismine veya doğrudan kaynağa yer vermemesidir. Hadisleri daha çok metin bağlamında sunarak yorumlayan Konuk, bu yönüyle Mevlânâ'nın hadis kullanımıyla benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Bununla birlikte, şerhlerinde istisnai olarak doğrudan kaynak verdiği örneklere de rastlanmaktadır. Bu durumlarda, klasik hadis külliyatına ve muhtelif derleme eserlere başvurarak metnin ilmî zeminini güçlendirme gayesi taşıdığı anlaşılmaktadır. Özellikle *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Nesâî*, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i İbn Mâce* gibi temel hadis kaynaklarının yanı sıra Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbih*, Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr*'i ve Münâvî'nin *Künûzü'l-Hakâyık*'ı gibi eserlerine atıf yaptığı görülmektedir. Bu bölümde, Ahmet Avni Konuk'un doğrudan kaynak göstererek hadis aktardığı örnekler incelenecek; ilgili hadislerin hangi bağlamda ve nasıl yorumlandığı değerlendirilecektir.

Konuk'un atıfta bulunduğu temel kaynaklardan biri, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eseridir. Bu eser, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kaynak olarak kabul edilmekte ve yalnızca sahih hadisleri içermesi bakımından hadis literatüründe müstesna bir yere sahiptir. Nitekim Zehebî, *el-Câmi'u's-Sahîh*'in, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra Müslümanların ellerindeki en üstün kitap olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷ Eser, hadis literatüründe *Sahîhu'l-Buhârî* adıyla şöhret bulmuştur. Buhârî'nin hocası olan İshak b. Râhûye'nin, yalnızca sahih hadisleri içeren muhtasar bir eserin telif edilmesi yönündeki temennisi, Buhârî'yi bu alanda bir çalışma yapmaya sevk etmiştir. Rivayetlere göre Buhârî, bu dönemde rüyasında elindeki bir yelpazeyle Hz. Peygamber'i serinlettiğini görmüş; bu rüya, tabirciler tarafından, onun Hz. Peygamber'e isnat edilen yalanlardan koruyacağı şeklinde yorumlanmıştır. Bu ilham neticesinde Buhârî, yaklaşık 600.000 hadis içerisinden büyük bir titizlikle seçtiği sahih

¹⁸⁷ Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

rivayetleri derleyerek *el-Câmi 'u's-Sahîh*'i telif etmiştir. Eserin hacmini sınırlamak amacıyla, sahih olduğu hâlde bazı rivayetleri dışarıda bıraktığı da bilinmektedir. İbnü's-Salâh'a göre, eserde mükerrerleriyle birlikte 7275, tekrarsız olarak 4000 hadis yer almakta; bunlardan 2602'si muttasıl senedle rivayet edilmiştir. Ayrıca ta'lik olarak geçen merfû rivayetler de dikkate alındığında, tekrarsız muttasıl hadis sayısı 2761'e ulaşmaktadır. Bu sayılara sahâbî ve tâbiî sözleri dahil edilmemiştir.¹⁸⁸ Buhârî'nin bu çalışması, özellikle metnin güvenilirliğini temin etmek isteyen müelliflerce sıklıkla başvurulmuş bir kaynak olmuştur. Konuk da bu eserden naklettiği hadislerle, şerh ettiği beyitlerin anlam zeminini güçlendirme ve yorumlarını sahih hadislerle temellendirme çabası içerisinde olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde Müslim'in *el-Câmi 'u's-Sahîh* adlı eseri de Konuk'un başvurduğu kaynaklar arasındadır. Müslim'in yaklaşık 300.000 hadis içerisinde seçerek on beş yıllık bir çalışmayla derlediği bu eser, 54 kitap ve 1329 bâbda tertip edilmiş olup tekrarlarıyla birlikte yaklaşık 12.000 hadis içermektedir.¹⁸⁹ Buhârî ve Müslim'in eserleri, ümmet nezdinde Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir iki kaynak olarak kabul edilmiştir. Nitekim Nesâî, "Ümmet, bu iki kitabın sahih olduğu ve içerdikleri hadislerle amel etmenin vâcibliği konusunda icmâ etmiştir" ifadesiyle bu hususa dikkat çekmektedir.¹⁹⁰ Konuk'un bu eserden yaptığı alıntılar, genellikle Mevlânâ'nın beytindeki anlamı pekiştirme amacı taşımakta; hadislerin zâhirî anlamlarının ötesine geçerek tasavvufî boyutlarını da vurgulamaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eseri de Konuk'un şerhinde yer verdiği önemli kaynaklardandır. Yaklaşık 700.000 hadis arasından seçilerek oluşturulan bu eser, 904 sahâbînin rivayetlerini içermekte ve Müsned türünün en kapsamlı örneği olarak kabul edilmektedir.¹⁹¹ Konuk'un bu eserden yaptığı alıntılarda çoğu zaman sadece müellif ismine yer verilmekte, sened bilgisi aktarılmamaktadır.

¹⁸⁸ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

¹⁸⁹ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

¹⁹⁰ Dilek Tekin, "Müslim ve el-Camiu's-Sahîh'i Üzerine", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 56.

¹⁹¹ M. Yaşar Kandemir, "el-Müsned", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

Konuk'un şerhinde yer verdiği bir diğer temel kaynak, Ebû Abdurrahmân en-Nesâî'nin *es-Sünen* adlı eseridir. Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan bu eser, "*el-Müctebâ*" adıyla da bilinmekte olup sahih hadisleri ihtiva eden muteber kaynaklar arasında kabul edilmektedir. Seksen iki kitap ve 11.770 hadis rivayetinden oluşan *es-Sünen*, hadis ilmî açısından önemli bir külliyyat olarak değerlendirilir.¹⁹² Konuk'un bu esere yaptığı göndermeler, çoğunlukla ahlâkî ve tasavvufî bağlamlarda öne çıkan hadisler üzerinden gerçekleşmekte olup, bu durum şerhte hem bir anlam sağlamakta hem de hadis ilminden beslenen yorumları desteklemektedir.

Tirmizî'nin *el-Câmi 'u's-Sahîh* adlı eseri ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i de Konuk'un zaman zaman atıfta bulunduğu kaynaklardandır. Tirmizî'nin eseri, daha çok *Sünenü't-Tirmizî* ismiyle meşhur olmuş olup, hadis literatüründe Kütüb-i Sitte içerisinde Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inden sonra dördüncü sırada zikredilmektedir. Eserde yer alan 4051 hadis, kırk altı bölüm ve 2496 bab altında toplanmış; eserin sonunda ise "İlel" başlığı altında hadislerin değerlendirmelerine yer verilmiştir.¹⁹³ İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte içerisinde altıncı sırada yer alan *es-Sünen* adlı eseri ise hadis literatüründe önemli bir yere sahiptir. Eserdeki 1339 rivayetin yalnızca bu kitapta yer aldığı belirtilmekte; bu rivayetlerden 428'inin râvîlerinin güvenilir olduğu ve senetlerinin sahih kabul edildiği, 199'unun isnadının hasen olduğu, 613'ünün zayıf, 99'unun ise oldukça zayıf ya da mevzû olduğu ifade edilmektedir.¹⁹⁴ Konuk'un bu iki eserde yer alan hadislerle özellikle zühd, takvâ ve ahlâk temalı beyitleri açıklarken yer vermesi, onun *Mesnevî*'yi yalnızca zâhirî anlamıyla değil, aynı zamanda bâtinî ve tasavvufî yönüyle de yorumlama gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir.

Konuk'un şerhinde yalnızca klasik hadis kaynaklarına değil, aynı zamanda derleme niteliğindeki hadis mecmualarına da yer verdiği görülmektedir. Bu bağlamda öne çıkan eserlerden biri, Celâleddîn es-Süyûtî'nin *el-Câmi 'u's-Sağîr* adlı çalışmasıdır. Müellif, bu eseri yetmiş bir temel hadis kaynağını bir araya getirmeyi amaçladığı *Cem 'u'l-Cevâmi'* adlı kapsamlı çalışmasının bir özeti olarak telif etmiş,

¹⁹² M. Yaşar Kandemir, "es-Sünen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

¹⁹³ İsmail Lütfi Çakan, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

¹⁹⁴ M. Yaşar Kandemir, "es-Sünen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

ancak büyük eseri tamamlama imkânı bulamamıştır. *el-Câmi'ü's-Sağîr*, bu büyük derlemenin muhtasarı mahiyetindedir. Eserdeki hadisler, müellifin ifadesine göre genellikle sahih ve hasen rivayetlerden oluşmakta olup, zayıf rivayetler de ihtiva etmektedir. Bazı hadis âlimleri ise eserde mevzû rivayetlerin de bulunduğunu ifade etmişlerdir. *el-Câmi'ü's-Sağîr*’deki hadislerin toplam sayısının 10.010 olduğu bazı kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁹⁵ Bu eser, farklı kaynaklardan derlenmiş kısa hadisleri ihtiva etmesi bakımından Konuk’un şerhine uygun bir kullanım alanı sunmaktadır. Konuk’un bu eserden yaptığı alıntılar, çoğunlukla tasavvufî yorumlara dayalıdır ve beyitlerin anlamlarını destekleme amacı taşır.

Konuk’un kaynak atfında bulunduğu eserlerden biri de Hatîb et-Tebrîzî’nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbîh* adlı çalışmasıdır. Bu eser, Ferrâ el-Begavî’ye (ö. 516/1122) ait olan *Mesâbîsu's-Sünne*’i tamamlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Tebrîzî, *Mesâbîsu's-Sünne*’yi esas alarak kaleme aldığı *Mişkâtü'l-Mesâbîh*’te, eserin yapısını yeniden düzenlemiş ve ona çeşitli ilaveler yapmıştır. Bu çerçevede hadislerin râvilerini zikretmiş, müellifin kapalı bıraktığı yerleri açıklamış ve üçüncü bir bölüm daha eklemiştir. Tebrîzî’nin ilave ettiği bu bölümlerde 1511 hadis yer almaktadır.¹⁹⁶ Böylece *Mişkâtü'l-Mesâbîh* hem Begavî’nin çalışmasını tamamlayan hem de müstakil bir kaynak hüviyeti kazanan önemli bir hadis mecmuası hâline gelmiştir.

Benzer şekilde, İmâm Münâvî’nin *Künûzü'l-Hakâyık* adlı eseri de Konuk’un şerhinde yararlandığı kaynaklar arasında yer alır. Kırk dört farklı hadis kitabından derlenmiş, sahâbî râvîleri zikredilmeksizin alfabetik olarak sıralanmış 10.349 hadis içeren bu eser¹⁹⁷; kısa, özlü ve çoğu zaman tasavvufî yoruma açık rivayetleri içermesi bakımından Konuk’un şerh tarzıyla büyük bir uyum arz etmektedir. Bu hadisler, genellikle beyitlerdeki mecazî anlamları zenginleştirmek amacıyla kullanılmaktadır.

Netice itibarıyla, Ahmet Avni Konuk’un hadis aktarım yöntemi hem klasik hadis kaynaklarıyla irtibatı hem de derleme eserlerden seçtiği tasavvufî yönü ağır basan rivayetlerle *Mesnevî*’yi çok katmanlı bir şekilde yorumlama çabası açısından dikkat

¹⁹⁵ Mücteba Uğur, “el-Câmi’ü’s-Sağîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

¹⁹⁶ İbrahim Hatiboğlu, “Mesâbîhu’s-Sünne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/259.

¹⁹⁷ M. Yaşar Kandemir, “Münâvî, Muhammed Abdürraûf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

çekicidir. Şerhinde doğrudan kaynak verdiği hadisler, yorumlarının ilmîliğini artırdığı gibi, Mevlânâ'nın manevî dünyasının da hadisle ne denli iç içe olduğunu göstermektedir.

Konunun daha açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konulabilmesi için tespit ettiğimiz örneklerden iki tanesini incelemek istiyoruz.

صد چو ماهست آن عجب در یتیم که بیک ایمای او مه شد دو نیم

O acib olan dürr-i yetîm yüz ay gibidir. Zîra onun işareti ile ay iki yarım oldu.¹⁹⁸

Mevlânâ, bu beyitte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerçekleştirdiği *Şakk-ı Kamer* (ayın yarılmaması) mucizesine atıfta bulunmaktadır. Ahmet Avni Konuk da ilgili beyit şerhinde, Hz. Peygamber'in fiziksel bir işaretiyle ayın yine fiziksel olarak ikiye ayrıldığını, yani *şakk-ı kamer* mucizesinin gerçekleştiğini ifade eder. Bu olayın gece vuku bulduğunu belirttikten sonra konuyu bir hadisle desteklemiştir. Hadis kullanım metoduna bakıldığında Konuk'un, bu mucizeye dair rivayeti hem kaynak hem de râvî bilgisiyle birlikte aktardığı görülmektedir. Şerhte, söz konusu hadisin Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde yer aldığı ifade edilmekte; ayrıca hadisin râvisi olarak Enes b. Mâlik zikredilmektedir. Konuk'un aktardığı hadis metni şöyledir:

İmam Buhârî ve Müslim'in *Sahih* 'lerinde Enes b. Mâlik'ten şu şekilde rivayet edilmiştir:

ان اهل مكة سنلوا رسول الله صلى الله تعالى عليه و سلم ان يريهم آية فأراهم انشقاق القمر شقتين حتى رأوا حراء بينهما

“Mekke halkı, Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) kendilerine bir mucize göstermesini istediler. O da ayı iki parça hâlinde gösterdi. Hatta Hirâ Dağı'nı ayın iki parçası arasında gördüler.”

İlgili hadis metni incelendiğinde, Ahmet Avni Konuk'un belirttiği üzere söz konusu rivayetin Buhârî¹⁹⁹ ve Müslim'in²⁰⁰ *el-Câmi 'u's-sahîh* adlı eserlerinde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu hadis, Ahmed b. Hanbel²⁰¹, Tirmizî²⁰² gibi muhaddislerin yanı sıra birçok hadis âliminin eserlerinde de yer almaktadır.

¹⁹⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/477.

¹⁹⁹ Buhârî, *Sahihu 'l-Buhârî*, “Menâkıb”, 25 (No. 3629).

²⁰⁰ Muslim, *Sahihu Muslim*, “Kıyamet, Cennet ve Cehennem Tasviri”, 2802.

²⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/398.

²⁰² Tirmizî, *Sünenü 't-Tirmizî*, “Kur'an Tefsiri”, 54 (No. 3570).

Hadisin sıhhat derecesine gelince hem Buhârî hem de Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahîh* adlı eserlerinde yer alması sebebiyle hadis, müttefekun aleyh hadisler arasında kabul edilmektedir. Bilindiği üzere müttefekun aleyh, bir hadisin her iki kaynaktan da yer aldığını ifade eden terimdir.²⁰³ Ayrıca Ahmed b. Hanbel, bu hadisin senedinin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir. Tirmizî ise hadisi "hasen" ve "sahih" olarak nitelendirmiştir. Bir hadisin iki farklı isnad zincirine dayanması durumunda Tirmizî'nin ifadesine göre biri sahih, diğeri hasen olabilir.²⁰⁴ Tirmizî'nin hasen hadis tanımı şu şekildedir: "İsnadında yalancılık ile itham edilmiş bir râvî bulunmayan, aynı zamanda şâz olmayan ve benzer bir şekilde başka bir tarik ile rivayet edilen her hadis bana göre hasen hadistir."²⁰⁵ Bu hadisin yalnızca hadis kaynaklarında değil, Kur'ân-ı Kerim'de de yer aldığı bilinmektedir. Nitekim Kamer Sûresi'nin ilk iki âyetinde bu mucize şöyle ifade edilmektedir: **"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görseler bile yüz çevirir, 'Bu, süreklilik arz eden bir sihirdir' derler."**²⁰⁶ Bu bilgiler ışığında, Ahmet Avni Konuk'un beyit şerhinde hadisi kaynağı, râvisi ve metniyle birlikte zikrettiği; ayrıca bu mucizenin hem hadis hem de Kur'ân bağlamında ele alındığı görülmektedir.

Konunun daha açık ve anlaşılır hâle gelmesi amacıyla bir örnek daha vermek istiyoruz. Aşağıda yer alan beyitte Mevlânâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şefaatine dair bir ifadeye yer vermektedir:

گفت پیامبرکہ روز رستخیز کی گذارم مجرمانرا اشک ریز

Peygamber buyurdu ki: "Kıyamet gününde günahkârları ne vakit yaş dökücü olarak terk ederim?"²⁰⁷

Ahmet Avni Konuk, bu beyitte geçen ifadenin bir hadise dayandığını belirtmiş; söz konusu hadisin hangi sahâbîler tarafından rivayet edildiğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Ardından bu rivayetin *Mişkâtü'l-Mesâbîh* adlı eserin "Kitâbü'r-Rekâik"

²⁰³ Ahmet Yücel, "Müttefekun Aleyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/224.

²⁰⁴ Tahhan, *Teyşîru mustalahi'l-hadis*, 65.

²⁰⁵ Tahhan, *Teyşîru mustalahi'l-hadis*, 62.

²⁰⁶ el-Kamer 54/1,2.

²⁰⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/471.

bölümünde yer alan “Bâbü’ş-Şefâ’a” başlıklı kısımda, oldukça uzun bir hadisin son bölümünde geçtiğini ifade etmiş ve ilgili kısmı şu şekilde aktarmıştır:

اخرجهم عن النار و ادخلهم الجنة حتى ما يبقى في النار الا من حبسه القرآن

“Ben onları ateşten çıkarır ve cennete girdiririm. Nihayet Kur’ân’ın (hakkında kesin hüküm verdiği) kimselerden başka cehennemde kimse kalmaz.”

Ahmet Avni Konuk’un atıfta bulunduğu bu hadis, tarafımızca yapılan inceleme neticesinde *Mişkâtü’l-Mesâbîh* adlı eserde tespit edilmiştir. Hadis, şu şekilde nakledilmektedir:

عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: " يحبس المؤمنون يوم القيامة حتى يهيموا بذلك فيقولون: لو استشفعنا إلى ربنا فيرحنا من مكاننا فيأتون آدم فيقولون: أنت آدم أبو الناس خلقك الله بيده وأسكنك جنته وأسجد لك ملائكته وعلمك أسماء كل شيء أشفع لنا عند ربك حتى يرحنا من مكاننا هذا. فيقول: لست هناك. ويذكر خطيئته التي أصاب: أكله من الشجرة وقد نهى عنها - ولكن انتوا نوحا أول نبي بعثه الله إلى أهل الأرض فيأتون نوحا فيقول: لست هناك - ويذكر خطيئته التي أصاب: سؤاله ربه بغير علم - ولكن انتوا إبراهيم خليل الرحمن. قال: فيأتون إبراهيم فيقول: إني لست هناك - ويذكر ثلاث كذبات كذبهن - ولكن انتوا موسى عبدا آتاه الله التوراة وكلمه وقربه نجيا. قال: فيأتون موسى فيقول: إني لست هناك - ويذكر خطيئته التي أصاب قتله النفس - ولكن انتوا عيسى عبد الله ورسوله وروح الله وكلمته " قال: " فيأتون عيسى فيقول: لست هناك ولكن انتوا محمدا عبدا غفر الله له ماتقدم من ذنبه وما تأخر " . قال: " فيأتوني فأستأذن على ربي في داره فيؤذن لي عليه فإذا رأيته وقعت ساجدا فيدعني ما شاء الله أن يدعني فيقول: ارفع محمد وقل تسمع واشفع تشفع وسل تعطه " . قال: " فأرفع رأسي فأثني على ربي بثناء تحميد يعلمنيه ثم أشفع فيحد لي حدا فأخرجهم من النار وأدخلهم الجنة ثم أعود الثانية فأستأذن على ربي في داره. فيؤذن لي عليه فإذا رأيته وقعت ساجدا. فيدعني ما شاء الله أن يدعني ثم يقول: ارفع محمد وقل تسمع واشفع تشفع وسل تعطه. قال: " فأرفع رأسي فأثني على ربي بثناء وتحميد يعلمنيه ثم أشفع فيحد لي حدا فأخرجهم من النار وأدخلهم الجنة ثم أعود الثالثة فأستأذن على ربي في داره فيؤذن لي عليه فإذا رأيته وقعت ساجدا فيدعني ما شاء الله أن يدعني ثم يقول: ارفع محمد وقل تسمع واشفع تشفع وسل تعطه " . قال: «فأرفع رأسي فأثني على ربي بثناء وتحميد يعلمنيه ثم أشفع فيحد لي حدا فأخرجهم من النار وأدخلهم الجنة حتى ما يبقى في النار إلا من قد حبسه القرآن» أي وجب عليه الخلود ثم تلا هذه الآية (عسى أن يبعثك الله مقاما محمودا)

قال: «وهذا المقام المحمود الذي وعده نبيكم»

Hiz. Enes’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kıyamet gününde müminler uzun süre bekletilir; bu bekleyiş onları sıkıntıya sevk eder. Kendi aralarında: ‘Rabbimize bizim için şefa’at edecek bir kimse bulsak da bu bulunduğumuz yerden kurtulsak.’ derler. Bunun üzerine Hiz. Âdem’e (a.s.) gelirler ve: ‘Ey Âdem! Sen insanların babasıdır. Allah seni kudretiyle yarattı,

seni cennetine yerleştirdi, meleklerine sana secde etmelerini emretti ve sana bütün isimleri öğretti. Rabbine bizim için şefa'at et de bu durumdan kurtulalım.' derler. Hz. Âdem, 'Ben buna ehil değilim.' diyerek yasak meyveyi yediğini hatırlatır ve onları Hz. Nûh'a (a.s.) gönderir. Aynı durum diğer peygamberler için de tekerrür eder. Her biri bir kusurunu hatırlatarak şefa'at etme yetkisinin kendisinde olmadığını ifade eder ve bir sonrakine yönlendirir. Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İ'sâ'dan sonra insanlar, nihayet Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) gelirler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Rabbine şefa'at izni ister. İzin verilir. Huzura girdiğinde secdeye kapanır. Allah Teâlâ dilediği kadar onu secdede bırakır. Ardından: 'Başını kaldır ey Muhammed! Söyle, dinlenilecek. Şefa'at et, şefa'atin kabul olunacak. İste, verilecek.' buyurur. Allah Resûlü (s.a.v.) başını kaldırır, Rabbini sena eder ve şefa'at eder. Allah Teâlâ da ona bir sınır belirler. O da bu sınıra dahil olanları cehennemden çıkarıp cennete koyar. Bu durum üç kez tekrar eder. Nihayet cehennemde sadece Kur'ân'ın ebedî kalmalarına hükmettiği kimseler kalır." Peygamber Efendimiz (s.a.v.), bu hadisin sonunda şu âyeti tilâvet etmiştir: **"Umulur ki Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştıracaktır."** Ve ardından şöyle buyurmuştur: "İşte bu, Rabbinizin Peygamberinize (s.a.v.) vadettiği Makam-ı Mahmud'dur."²⁰⁸

Hatîb et-Tebrîzî, hadisin sonunda Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edildiğini belirterek, söz konusu rivayetin sahih olduğunu vurgulamıştır.²⁰⁹ Bu bağlamda Konuk'un, *Mesnevî Şerhi*'nde yer verdiği bazı hadislerin kaynaklarını açıkça belirttiği ve ilgili rivayetlerin de güvenilir hadis mecmualarında yer aldığı görölmektedir. Nitekim bu örnekte olduğu gibi daha önceki örneklerde de Konuk'un atıfta bulunduğu hadislerin gerçekten ilgili kaynaklarda mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, müellifin şerhine olan güveni artırmakta ve eserinin ilmî değerini pekiştirmektedir.

5. Mesnevî Şerhi'nde Mevkuf Rivayetlerin Kullanımı

Sözlükte "vakfetmek; dikilmek, durmak; durdurmak" gibi anlamlara gelen *vakf* kökünden türeyen *mevkuf*, "durdurulmuş; durmuş" anlamına gelen bir ism-i mef'ûldür. Hadis ıstılahında ise *mevkuf* terimi, senedi Hz. Peygamber'e ulaşmadan sahâbe

²⁰⁸ Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, 3/1546.

²⁰⁹ Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, 3/1547.

tabakasında kalan rivayetler için kullanılmakta; sahâbeye ait söz, fiil ve takrirleri kapsamaktadır. Bu yönüyle *mevkuf* hadisler, isnadın sahâbîde kesildiği ve Hz. Peygamber’e ulaşmadığı rivayetleri ifade eder.²¹⁰

Mevkuf hadislerin delil değeri klasik hadis usûlü çerçevesinde tartışmalı bir konudur. Söz konusu rivayetlerin bazen sahih, bazen hasen, bazen de zayıf olabildiği bilinmektedir. Bu noktada, “Mevkuf bir rivayetle ihticâc edilebilir mi?” sorusu gündeme gelmektedir. Hadis usûlünün genel yaklaşımına göre, mevkuf rivayetler doğrudan Hz. Peygamber’e isnat edilmediği için aslen hüccet kabul edilmezler. Zira bu rivayetler, sahâbîlerin kişisel yorumları, içtihatları ve uygulamaları niteliğindedir. Ancak sahihliği sabit olduğu takdirde, mevkuf bir rivayetin özellikle zayıf hadisleri destekleyici ve takviye edici bir işlev görebileceği kabul edilmektedir. Bu değerlendirme, mevkuf rivayetin hükmen merfû (yani Hz. Peygamber’e ait olduğu kabul edilen) sayılmadığı durumlar için geçerlidir.²¹¹ Öte yandan, bir mevkuf rivayet, Hz. Peygamber’in fiilî sünnetine dayandığı ve sahâbî tarafından onun onayına mazhar olduğu sabit ise, bu durumda söz konusu rivayet hükmen merfû kabul edilerek delil değerine sahip olabilir. Nitekim sahâbîlerin Hz. Peygamber’den öğrendiklerine dayanarak söyledikleri sözler, sergiledikleri tutumlar ve verdikleri hükümler; yalnızca dinî hüküm istinbatı açısından değil, aynı zamanda ahlakî, sosyolojik ve tarihî bağlamda da kıymetli birer kaynak niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede mevkûf rivayetler, özellikle sahâbe anlayışını, sahâbe fıkhnı ve Hz. Peygamber ile ilk Müslüman topluluk arasındaki dolaylı ilişkileri anlamada önemli bir referans noktası olarak değerlendirilmektedir.

Tasavvufî eserlerde ise mevkuf rivayetlerin daha çok ahlaki ve sembolik anlamlar içeren bağlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Sahabe sözlerinin, bilhassa zâhirî anlamdan bâtinî yorumlara geçişte bir vasıta olarak yer aldığı bu eserlerde, sahabe bir rehber olarak sunulur. Bu kullanım, genellikle rivayetin metninden ziyade manasına vurgu yapan sûfî yorum geleneğiyle paralellik gösterir.

²¹⁰ Abdullah Aydın, “Mevkuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/437.

²¹¹ Tahhan, *Teyşîru mustalahi’l-hadis*, 148,149.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin *Mesnevî*'sinde doğrudan sahâbe sözlerinin yer aldığı beyitler bulunmaktadır. Bilhassa Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi dört halifenin isimlerinin zikredildiği beyitlerde Mevlânâ'nın bu sahâbeye olan sevgisi ve onlardan ilham aldığı açıkça görülmektedir. Hz. Ali'nin hikmeti, Hz. Ömer'in adaleti, Hz. Ebû Bekir'in sadakati gibi nitelikler, *Mesnevî*'de kimi zaman doğrudan, kimi zaman da mecazlarla ifade edilmektedir. Mevlânâ'nın sahâbeye yaklaşımı, onları tarihî şahsiyetler olarak değil; manevî rehberler ve ahlaki kemalin temsilcileri olarak değerlendirmesi bakımından dikkat çekicidir.

Ahmet Avni Konuk da *Mesnevî Şerhi*'nde bu çerçevede hareket etmiş ve ilgili beyitlerde doğrudan sahâbe sözlerine yer verdiği gibi, bazen sahâbenin söz, fiil ve takrirleriyle beyitleri yorumlamıştır. Şerhinde Ca'fer b. Ebî Tâlib (ö. 8/629), Hz. Ömer (ö. 23/644), Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641), Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi sahâbeye ait söz ve davranışlara atıflar yapmıştır.

Örneğin şu beyitte:

وصف مطلوبی چو ضد طالبیست وحی و برق نور سوزنده نییست

Mâdemki matlûba mensup olanın vasfı, tâlibe mensup olanın zıddıdır; vahiy ve nûrun berkı Peygamber'i yakıcıdır.²¹²

Burada Konuk, tasavvuf düşüncesinde önemli bir yere sahip olan “tâlîp-matlûb” karşıtlığı üzerinden vahyin Hz. Peygamber üzerindeki etkisini açıklamaktadır. İlâhî hakikatin temsili olan “vahiy” ve “nurun berkı”, cismaniyet üzerinde etkili olup yakıcılık vasfı ile tanımlanmakta; böylece sûret ile mâna arasındaki metafizik gerilim vurgulanmaktadır. Bu hususun müşahhas bir örneği olarak Konuk, Hz. Âişe'nin şu rivayetini aktarır: “Resûlullah'a vahiy geldiği zaman, bu hâl kendisinde açıkça görülürdü. Şiddetli bir sıcaklık ve ağırlık hisseder, mübarek alınları ve bedeni terlerdi.”

Söz konusu rivayet, sahih hadis kaynaklarında (Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, Ahmed b. Hanbel) yer almakta olup Hz. Âişe'den şöyle rivayet edilmektedir:

²¹² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/374.

قالت عائشة: ”ولقد رأيته ينزل عليه في اليوم الشديد البرد، فيفصم عنه، وإن جبينه ليتقصد عرفاً.“

“Hz. Âişe (r.anhâ) şöyle dedi: Andolsun ki vahyin indiğini, çok soğuk bir günde bile ona vahiy gelirken gördüm; vahiy sona erdiğinde, mübârek alnından terlerin damladığını görürdüm.”²¹³

Bu rivayet, bir sahâbe sözü olmakla birlikte, Hz. Peygamber’in nübüvvet tecrübesine dair önemli bir gözleme dayandığı için tasavvufî yorumda otorite olarak kabul edilmektedir.

Bir diğer örnek, Mevlânâ’nın Allah Teâlâ’nın rahmetinin sınırsızlığını ifade ettiği şu beyittir:

هم ازین بد بختی خلق آن جواد منفجر کرده دو صد چشمه و داد

O Cevâd, halkın bu bedbahtlığından dahi iki yüz çeşme-i vidâdı münfecir etmiştir.²¹⁴

Bu beyitte Allah’ın lütfunun sınırsızlığı, günahkârların hâli üzerinden dahi rahmetin tecelli etmesiyle açıklanmaktadır. Ahmet Avni Konuk, bu anlamı desteklemek üzere Hz. Ali’ye atfedilen şu sözden alıntı yapar:

يا من أطاعه العاصي بعصيانه

“Ey öyle bir Zât ki, âsî olan bile isyanıyla O’na itaat etmiş olur.”

Her ne kadar Konuk bu sözü Hz. Ali’ye isnad etse de klasik hadis kaynaklarında bu sözün sahih bir senedle Hz. Ali’ye ait olduğuna dair açık bir rivayet bulunmamaktadır. Kanaatimizce, bu tür sözlerin halk arasında Hz. Ali’ye ait olarak kabul edilmesi ve irfânî geleneğin bu tür isnatlara açıklık tanınması nedeniyle böyle bir kullanım tercih edilmiş olabilir.

Sonuç olarak, Ahmet Avni Konuk’un *Mesnevî Şerhi*’nde mevkuf rivayetlere başvurduğu ve sahâbe sözlerini beyitlerin yorumunda epistemolojik ve ahlaki referans olarak kullandığı görülmektedir. Bu yaklaşım, tasavvufî geleneğin hem lafzî hem de

²¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/268.

²¹⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/125.

mânevî delillendirme metodu ile örtüşmekte; sahâbe merkezli rivayetlerin, sûfî yorum geleneği içinde canlı bir şekilde yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.

6. Mesnevî Şerhi'nde Keşf Yoluyla Hadis Rivayeti

Sözlükte “perdeyi kaldırmak, örtülü olanı açığa çıkarmak, gizli olan bir şeyi bilinir kılmak” anlamlarına gelen keşf kelimesi, tasavvuf terminolojisinde ise daha özel bir anlam kazanmıştır. Sûfiler bu terimi, “perde arkasında kalan ve akıl ile idrak edilemeyen birtakım hakikatlerin bilgisine ulaşmak” ya da “Allah’ın tecellilerini müşahade etmek” anlamında kullanmışlardır.²¹⁵ Bu bağlamda keşf, duyular ve akıl ile ulaşılamayan bilgilerin, ilâhî bir lütuf sonucu kulun kalbine doğması olarak tanımlanır. Keşf, genellikle nefis tezkiyesini tamamlamış ve mânevî seyr u sülûk sürecini gerçekleştirmiş sûfilere mahsus bir bilgi türü olarak kabul edilir. Tasavvufi gelenekte, keşfe dayalı olarak Kur’ân tefsiri yapıldığı gibi, bazı hadislerin sıhhatine de keşf yoluyla hükmedildiği görülmektedir. Nitekim bazı sûfiler, rivayet ettikleri hadislerin isnadına dair bilgi vermezken; bunların kalplerine ilham yoluyla doğduğunu ya da keşfen kendilerine ulaştığını ifade etmişlerdir. Örneğin, İsmail Hakkı Bursevî “Ben gizli bir hazine idim...” şeklindeki meşhur rivayetin sened açısından sabit olmadığını, fakat keşfen sahih olduğunu belirtmiştir. Yine Abdülazîz ed-Debbâğ, birçok hadisin sıhhatine keşf yoluyla hükmetmiş; Şah Veliyyullah Dihlevî ise *ed-Dürrü’s-semîn* adlı eserinde, Hz. Peygamber’i rüyasında görerek ondan duyduğunu söylediği bazı hadisleri nakletmiştir.²¹⁶ Ancak bu tür rivayetler klasik hadis usûlü açısından ciddi tartışmalara yol açmıştır. Hadis ilminin temel ilkeleriyle çelişen bu tarz rivayetler, birçok muhaddis tarafından reddedilmiş ve keşfe dayalı olarak bir hadisin Hz. Peygamber’e ait olup olmadığının belirlenemeyeceği savunulmuştur. Zira keşf ve ilhama dayalı bilgilerin, müşahhas delil ve senet yapısından yoksun oluşu, onları objektif ve evrensel bir ölçüt olarak kabul etmeyi güçleştirmektedir. Kalbe gelen keşif ve ilhamların rahmânî mi yoksa şeytânî mi olduğunun tek ölçütü, zâhirî ilimler kabul edilmektedir. Bu nedenle, ilim ve ahlâkta derinleşmiş, öğrendiklerini samimiyetle yaşayan kişilere keşf türü mânevî ihsanlar ulaşabilir; ancak bu ihsanlar, naslara ve aklî

²¹⁵ Süleyman Uludağ, “Keşf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/315.

²¹⁶ Uludağ, “Keşf”, 25/317.

ilkelerle teyit edilmediği sürece bağlayıcılık arz etmez. Muhittin Uysal, sûfilerin keşf yoluyla ulaştıkları bilgileri *haber-i kalbî* kategorisinde değerlendirmekte; bu tür bilgilerin naslara aykırı olmaması hâlinde dikkate alınabileceğini ifade etmektedir.²¹⁷ Buna karşın keşfî rivayetlerin hadis usûlü açısından tehlikeli bir açılım olduğu ve bu tür bilgilerin bağlayıcı birer delil sayılamayacağı belirtilmektedir. Keşf yoluyla hadis rivayet etme geleneği, ilk örneklerini İbn Arabî ile göstermiş; sonrasında bu eğilim belirginleşerek bazı sûfiler arasında yaygınlaşmıştır. Ancak bu yönetime özellikle muhaddisler tarafından ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Keşf temelli rivayetlerin mahzurları, ilmî ve metodolojik açılardan sıklıkla gündeme getirilmiştir. Bu yönetime karşı çıkan isimler arasında Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605), Leknevî (ö. 1304/1886), Mübârekfûrî (ö. 1353/1934), İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946) ve Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1418/1997) gibi âlimler sayılabilir.²¹⁸

Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî Şerhi*, yalnızca metin merkezli bir açıklama faaliyeti değil, aynı zamanda onun tasavvufî birikiminin, ilmî donanımının ve keşfî tecrübelerinin bir yansımasıdır. Konuk'un bazı hadisleri aktarırken klasik kaynaklara atıf yapmaksızın "bu mânâ keşfen kalbime doğdu" veya "bu şekilde vârid olundu" şeklindeki ifadeleri kullanması, onun zaman zaman hadis anlayışını geleneksel sened yapısından ziyade sûfî keşf ve ilhama dayandırıldığını göstermektedir. Bu tarz rivayetlerde Konuk'un amacı, genellikle tasavvufî öğretinin ana ilkelerini pekiştirmek ve şerh ettiği beyiti vurgulamak olduğu kanaatindeyiz.

Bu bağlamda, aşağıdaki beyit ve onun şerhi önemli bir örnek teşkil etmektedir:

و آنکه او آن نور را بینا بود شرح او کی کار بو سینا بود

Ve o kişi ki, o ilâhî nuru görebilen biridir; onun açıklaması, Ebû Sînâ'nın işi nasıl olabilir!²¹⁹

Ahmet Avni Konuk, bu beytin şerhinde, İbn Sînâ'nın akıl ve zekâ sahibi bir filozof olduğunu, ancak basîret (kalp gözü) sahibi olmadığını ifade eder. Bu

²¹⁷ Muhittin Uysal, "Tespit ve Yorum Bakımından Sûfî Bilgisi İle İlgili Haberler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2000), 214, 216, 217.

²¹⁸ Seyit Avcı, "Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 167, 183.

²¹⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 159.

düşüncesini ise *Nefehâtü'l-Üns* adlı eserde yer alan bir rivayetle destekler. Rivayete göre, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın halifelerinden Mecdüddîn-i Bağdâdî, bir keşif hâlinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görmüş ve ona "İbn Sînâ hakkında ne buyurursunuz?" diye sormuştur. Hz. Peygamber ise şöyle cevap vermiştir: "O, Allah'a bana aracılık etmeden ulaşmak isteyen bir adamdır. Ben de iki elimle onu böylece ittim ve cehenneme düştü."

Bu rivayet, İbn Sînâ'nın yalnızca akıl ve zekâyâ dayandığını, peygamberî rehberliği ise yeterince dikkate almadığını ima etmektedir. Anılan rivayet, sûfilerin biyografik bilgilerini ve menkıbelerini ihtiva eden bir tabakat eseri olan *Nefehâtü'l-Üns*'te, Şeyh Mecdüddîn-i Bağdâdî'ye dair anlatılar arasında yer almaktadır.²²⁰ Eserde yaklaşık 620 sûfinin hayatına dair doğum bilgileri, eğitim süreçleri, telif ettikleri eserler ve çeşitli menkıbeler yer almaktadır.²²¹

Rivayetin kaynak değeri değerlendirilirken hadis usûlündeki temel ölçütler göz önünde bulundurulmalıdır. Bilindiği üzere bir sözün "hadis" olarak kabul edilebilmesi için sened zincirinin (isnâd) bulunması, râvilerinin güvenilir (sika) olması ve metnin şaz veya illetli olmaması gerekmektedir.

Sûfîler ise, keşif, ilham ve rüya gibi sübjektif yollarla elde ettikleri bilgileri Hz. Peygamber'e nispet etmeyi zaman zaman bir yöntem olarak benimsemişlerdir. Onlara göre akıl ve nakil, dinî bilginin önemli kaynakları olmakla birlikte, keşif ve ilham bilgi kaynağı olarak kabul edilmiştir. Ancak, hadis ilmî açısından bu tür yöntemlerle elde edilen rivayetler ilmî açıdan bağlayıcı kabul edilmemektedir.²²² Zira ilmî tespitlerin, aklî ve naklî delillere dayanan objektif ve ispatlanabilir verilere dayanması gerekmektedir. Buna karşın, keşf, ilham ve rüya gibi sübjektif yollarla ulaşılan bilgiler, tahkiki ve objektif ispatı mümkün olmayan kişisel tecrübeler olarak değerlendirilir.

²²⁰ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 277.

²²¹ Hasan Ali Esir - Söngül Karaca, "Üç Sufi Tabakat Kitabının Mukayesesi: Nefehâtü'l-Üns, Nesâyimü'l-Mahabbe Ve Fütûhu'l-Mücâhidîn", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/5 (2017), 84.

²²² Murat Kaya, "Rivayetlerin Tespitinde Keşf, İlham ve Rüya", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/1 (ts.), 327-339; Mehmet Ayhan, "Fütûhât-ı Mekkiyye'de Keşif Yoluyla Hadis Rivâyeti", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 91-113; Avcı, "Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi".

Yaptığımız araştırmalar neticesinde söz konusu rivayete herhangi bir klasik hadis kaynağında rastlanmamış, yalnızca Bahâüddîn Âmilî'nin (ö. 1031/1622) çeşitli veciz sözler, şiirler, nükteler ve fıkraları derlediği antolojik eseri *el-Keşkûl*'de yer aldığı tespit edilmiştir.²²³ Bu durum, rivayetin isnad açısından desteklenmediğini ve hadis ilmî bağlamında ilmî bir bağlayıcılık taşımadığını göstermektedir.

7. Mesnevî Şerhi'nde Üçleme Sünnetinin Yorumu

Sayılar, insanlık tarihinin en eski unsurlarından biri olup hemen her kültürde mistik ve sembolik anlamlar yüklenmiştir. İslâm dininde sayılar hem ibadetlerde hem de dini metinlerde düzenleyici ve anlam kazandırıcı bir unsur olarak önemli bir rol üstlenmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler incelendiğinde, sayıların sadece matematiksel veriler olmaktan öte, derin anlamlar taşıdığı görülmektedir. Özellikle bazı sayıların, Müslümanların inanç dünyasında güçlü bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Hadislerde sayıların kullanımındaki hikmet; metnin akılda kalıcılığını artırmak, mana yoğunluğu sağlamak ve eğitimde didaktik bir işlev görmektedir.²²⁴ Nitekim hadislerde yer alan sayılar hem gerçek hem de mecazî anlamlar taşımakta olup, bu durum onların öğretici yönünü pekiştirmektedir.²²⁵

Bu bağlamda, üç sayısı İslâm'ın pek çok ritüelinde ve öğretilerinde dikkat çekici biçimde yer bulmaktadır. Özellikle abdest, dua ve selam gibi temel ibadetlerin üç defa yapılmasının sünnet olduğu bilinmektedir. İslâm'da tek sayıların Allah katında makbul olduğu; üç sayısının ise ibadetlerde bir denge ve düzen unsuru olarak öne çıktığı görülmektedir. Hadislerde geçen üç sayısı sadece ibadetlerde değil, ahlaki ve sosyal davranış biçimlerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'in dua ederken ellerini üç kez kaldırması, selam verirken üç kez tekrar etmesi ve kötü söz söyleyen birini üç kez uyarması; üç sayısının bireysel ve toplumsal davranış kalıplarında nasıl yer ettiğini açıkça göstermektedir. Hz. Peygamber'in bazı emir ve

²²³ Bahâü'd-Dîn Muhammed b. Huseyn b. 'Abdişşamed el-Hârîşî el-Âmilî el-Hemezânî Bahâeddîn 'Âmilî, *el-Keşkûl*, thk. Muhammed 'Abdulkerîm en-Nemrî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998), 56.

²²⁴ Afra Görücüoğlu Ünsal, *Hadis Metinlerindeki Sayılar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 42.

²²⁵ Salih Karacabey, "Hadislerde Geçen Bazı Sayılar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 103-116.

tavsiyelerinde tekrar edilen sayıların, eğitim ve sosyal iletişimde bir yöntem olarak kullanıldığı da belirtilmektedir.²²⁶

Tasavvufi yorumlarda da üç sayısı önemli bir yere sahiptir. Bu sayı, insanın nefis, ruh ve akıl boyutlarını temsil etmekte ve İslâm'ın bütüncül bakışını yansıtan güçlü bir sembolizm taşımaktadır.²²⁷ Tefsir literatüründe ise Bedir Savaşı'nda Cebrâil (a.s.)'in 3000 meleklerle Müslümanlara yardım ettiğine işaret eden âyet (Âl-i İmrân 3/124), Kur'ân'da üç sayısının dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, Kur'ân'daki tekrarların mucizevî yönüne dikkat çeken bazı araştırmalarda, sayıların zikredilmesinin yalnızca tarihî bir aktarımdan ibaret olmayıp, aynı zamanda bilinç inşasına yönelik bir işlev taşıdığı vurgulanmaktadır.²²⁸ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî de *Mesnevî*'sinin üçüncü cildine başlarken bu sembolizme dikkat çekmekte ve şöyle demektedir: “Ey Hak ışıǵı Hüsameddin, şu üçüncü defteri getir. Üçlemek sünnettir.”²²⁹ Bu ifade, Mevlânâ'nın üç sayısına atfettiği önemi ve sünnet anlayışı çerçevesinde bu sayının nasıl yorumlandığını açık biçimde göstermektedir.

Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*'nde bu beyte yaptığı yorumda üçleme geleneğinin sünnet bağlamındaki önemine işaret etmektedir. Konuk, bu beyti şu şekilde şerh etmektedir:

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Ey Hakk'ın ziyası olan Hüsameddin, bu üçüncü defteri getir ki üç kere sünnet oldu.²³⁰

Ahmet Avni Konuk, bu beyti şerh ederken *Mesnevî-i Şerîf*'in önceki ciltlerinde Hz. Mevlânâ'nın söylediği ve Çelebi Hüsâmeddin tarafından kaleme alındığının daha önce ifade edildiğini belirtmektedir. Mevlânâ, üçüncü cildin yazımı için Çelebi Hüsâmeddin'e hitap ederken, ‘Ey Hakk’ın ışıǵı Hüsâmeddin! *Mesnevî-i Şerîf*’imizin üçüncü cildini yazmaya başla; çünkü bir sözün veya fiilin üç kez tekrarı, Peygamber

²²⁶ Selim Arık, “Hadislerdeki Kırk Sayılarına Genel Bakış”, *İslam Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2014), 136-181.

²²⁷ Aysun Çelik, “Sayı Sembolizmi Bağlamında ‘Garîb-Nâme’”, *Gazi Türkiyat* 24 (2019), 72.

²²⁸ Süleyman Gezer, “Kur'an'da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2015), 482,489.

²²⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, 3/21.

²³⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/15.

Efendimiz'in sünnetine uygundur' şeklinde ifade etmektedir. Konuk, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) selam verirken ve nasihat ederken sözlerini üç kez tekrar ettiğini, abdest alırken ise mübarek uzuvlarını üç kez yıkadığını hatırlatarak beyitteki ifadeyi temellendirmektedir. Konuk'a göre, Hz. Peygamber'in üçleme uygulamaları yalnızca birer ritüel ya da biçimsel tekrar olmayıp, aynı zamanda nefsin terbiyesi ve mânevî kemâle ulaşma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.²³¹ Bu çerçevede Konuk, *Mesnevî*'nin üçüncü cildinin hazırlanmasının da bu sünnete uygun şekilde gerçekleştiğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, İslâm'da sayılar yalnızca ölçü aracı değil; ibadetleri düzenleyen, toplumsal hayatı şekillendiren ve Müslümanların manevî dünyasına yön veren güçlü sembollerdir. Özellikle üç sayısı, gerek abdest ve dua gibi ibadetlerde, gerekse sosyal davranış biçimlerinde İslâm kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Bu tür düzenlemeler, İslâm'ın hayatın her alanını kuşatan bütüncül yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Sayıların İslâm'daki güçlü yeri, onların sadece matematiksel değil, aynı zamanda öğretici ve bilinç kazandırıcı araçlar olduğunu göstermektedir.

8. Mesnevî Şerhi'nde Hadislerin Zâhirî ve İşârî Yorumu

“Zâhir” kelimesi sözlükte “açık, berrak, âşikâr olmuş” anlamına gelirken, Hanefî usul literatüründe “lafzın, sırf işitilmekle kastedilen mânânın açıkça anlaşıldığı; ancak te'vil, tahsis ve (vahyin devam ettiği dönemde) nesih ihtimaline kapalı olmayan” şekliyle tanımlanır. Bu kavram, bâtının zıddı olarak varlıkların ve nasların görünen, literal yönünü ifade eder.²³² Buna karşılık, tasavvuf literatüründe “işaret”, kelimelere açıkça dökülemeyen; yalnızca ilham, keşf gibi sezgiye dayalı yollarla idrak edilebilecek derin ve gizli anlamları ifade eder.²³³ Sûfiler, bu bağlamda Kur'ân âyetleri ve hadislerin işârî anlamlarını yorumlarken, bu metinlerin bâtınî yönlerine ulaşmaya çalışmışlardır.

²³¹ Metin Güngör, *Ahmet Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerif Şerhindeki Tasavvuf Düşüncesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010), 45.

²³² İbrahim Kâfi Dönmez, “Zâhir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

²³³ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

İşârî yoruma temel teşkil eden rivayetler arasında, Resûlullah'ın (s.a.v.) “*Bana Kur’ân verildi, onunla birlikte onun bir benzeri daha verildi*” hadisinden hareketle, Kur’ân’ın yanı sıra, onun ruhunu taşıyan bir iç ilimden de bahsedildiği kabul edilmiştir. Yine Hz. Peygamber’in, “*Her âyetin bir zâhiri ve bir bâtını; her harfin bir haddi, her haddin bir matlai vardır*” sözü, sûfî yorumun temel dayanaklarından biri olarak değerlendirilmiştir. Ebû Hüreyre’nin (r.a.), “*Allah Rasûlü’nden iki kap dolusu ilim aldım; birini dağıttım, diğerini ise açıklarsam boynum kesilir*” sözü de bu tür bâtınî bilgilerin sır mahiyetinde olduğu anlayışına işaret eder.²³⁴ Dolayısıyla sûfîler, ayet ve hadislerin lafızlarında gizlenmiş derin anlamlara ulaşmak için “işaret” kavramını bir yöntem olarak benimsemişlerdir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*’sinde hem hadislerin zâhirî anlamlarına yer vermiş hem de işârî yorumlarla bu anlamları derinleştirmiştir. Onun *Mesnevî*’sini şerheden Ahmed Avni Konuk da benzer şekilde, hadislerin hem zâhirî hem de işârî boyutlarını dikkate alarak açıklamalarda bulunmuştur. Konuk’un şerhi, yalnızca izah edici değil, aynı zamanda irşad edici bir tasavvufî rehber niteliği taşımaktadır. Konuk’un hadis yorumu iki temel düzlemde ele alınabilir: Bunlardan ilki, metnin görünen anlamı üzerinde dururken; ikincisi, metnin işaret ettiği tasavvufî hakikatleri ortaya koymaya yöneliktir. Ancak Konuk’un bu yöntemi kendisine özgü bir yenilik değildir; tasavvuf tarihinde birçok sûfî, hadisleri işârî olarak yorumlamış, bâtın ilmini Hz. Peygamber’e dayandırarak geliştirmiştir.²³⁵

Sûfîler, bu bâtınî bilgilerin herkes tarafından anlaşılamayacağını, özellikle avamın bu bilgileri idrak etmekte zorlanacağını belirtmişlerdir. Bu nedenle sûfî terminolojisinde, semboller, şifreler ve özel ıstılahlar geliştirilmiştir.²³⁶ Sûfîler, özellikle müteşâbih ayet ve hadislerde işârî yoruma daha çok yer vermiş, ancak çoğu zaman ehl-i sünnet çerçevesi içinde kalmaya özen göstermişlerdir.

²³⁴ Ahmet Yıldırım, “Hadisleri Anlamada İşârî Yorum”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2004), 25,26.

²³⁵ Necmeddin Şeker, “Hadis Şerhçiliğinde Farklı Bir Gelenek ‘İşârî Yorum’”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2014), 126.

²³⁶ Şeker, “Hadis Şerhçiliğinde Farklı Bir Gelenek ‘İşârî Yorum’”, 127-129.

Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*'nde yalnızca hadislerin zâhirî mânâlarına değil, aynı zamanda bazı hadislerin işârî mânâlarına da dikkat çekmiştir. Nitekim Mevlânâ'nın şu beytine yaptığı yorum bu yaklaşımın açık bir örneğidir:

زانکه گلخوارست دایم زرد رو گل مخور گل را مخر گل را مجو

Çamur yeme, çamuru satın alma, çamuru isteme! Zîrâ ki çamur yiyen dâimâ sarı yüzlüdür!²³⁷

Konuk, bu beytin, Hz. Peygamber'in bir hadisine telmihte bulunduğunu ifade eder ve Mevlânâ'nın burada hadisın işârî mânâsını kastettiğini belirtir. İlgili hadis şu şekildedir:

أخبرنا بقية، حدثني عبد الملك بن مهران، عن سهيل بن أبي صالح، عن أبيه، عن أبي هريرة رضي الله عنه، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من أكل الطين فقد أعان على قتل نفسه .

Bize Bekiyye haber verdi, bana Abdülmelik b. Mihran, Süheyl b. Ebî Sâlih'ten, o da babasından, o da Ebû Hüreyre (r.a.)'den, Rasûlullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu nakletti: “*Kim çamur yerse, kendi canını öldürmeye yardım etmiş olur.*”²³⁸

Konuk, bu hadisın zâhirî değil, işârî yönüne dikkat çeker. Ona göre çamur yemek mecazi anlamda, dünyevî arzulara ve bedensel hazlara aşırı yönelmeyi simgeler; bu da kişinin manevî hayatının zayıflamasına, hatta ölmesine neden olur. Bu tür bir yorumla Konuk, hadisın bâtinî mânâsına ulaşarak, tasavvufî öğretiyeye uygun bir açıklama sunar.

Bahse konu hadis, İshâk b. Râhûye (ö. 238/853),²³⁹ Taberânî²⁴⁰, Ahmed b. Hanbel²⁴¹ ve Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhaki (ö. 458/1066)²⁴² gibi eserlerde rivayet edilmiştir. Klasik hadis şerhlerinde genellikle hadisın zâhirî anlamı öne çıkarılmıştır. Bu şerhlerde, çamur yemenin sağlık açısından zararlarına işaret edilmekte; damar yollarını tıkadığı, yaralara yol açtığı, kan tükürmeye sebep olduğu

²³⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/168.

²³⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, 6/253.

²³⁹ İshâk b. Râheveyh, *Musnedu İshâk b. Râheveyh*, 1/361.

²⁴⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, 6/253.

²⁴¹ Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li-'Ulûmi'l-İmam Ahmed - İlelü'l-Hadîs*, thk. Halid er-Ribat, Seyyid İzzet İyd (b.y.: y.y., 14030/2009), 15/228.

²⁴² Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Hüsrevçerdî Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Abdullah et-Türkî (Merkez Hicr, 1432/2011), 10/20.

ve bu türden başka zararlı etkilerinden söz edilmektedir. Toprak, doğası gereği son derece soğuk ve kurudur; güçlü bir şekilde kurutucu özelliğe sahiptir ve bu yönüyle zararlıdır.²⁴³ Öte yandan, Avni Konuk'un bu hadise getirdiği işârî yorum, klasik şerhlerde görülmemektedir. Hadisin sıhhatiyle ilgili olarak Beyhaki, seneddeki râvilerden birinin meçhul olduğunu ve hadisin hem metin hem sened açısından illetli olduğunu belirtmiştir.²⁴⁴

Avni Konuk'un hadisleri işârî bir yaklaşımla yorumladığı bir diğer örnek ise *Mesnevî*'de yer alan şu beyit üzerinden gerçekleştirilmiştir:

در مثالی بسته گفته رأی را تا نداند خصم از سر پای را

Hasım, baştan ayağı bilmesin diye, kişi reyini bağlı ve kapalı biçimde misal içinde söyler.²⁴⁵

Konuk, bu beyitte Mevlânâ'nın ifade ettiği üzere, düşmanın işin mahiyetini kavrayarak zarar vermemesi için, bir kimsenin görüşlerini açıkça değil, mecaz ve remizlerle örtülü biçimde beyan ettiğini belirtir. Bu yorumunu Resûl-i Ekrem Efendimiz'in (s.a.v.) bazı hususlarda düşmanların anlayamayacağı tarzda, sadece güvenilir sahâbîlere hitaben konuştuğunu belirten bir hadis ile destekler. Konuk'un atıfta bulunduğu hadis şu şekildedir:

حدثنا يوسف بن محمد أبو محمد المؤدب الأصبهاني، حدثنا عبد الله بن داود العابد سنديلة ، حدثنا الحسين بن حفص، حدثنا أبو مسلم عبيد الله بن سعيد قائد الأعمش ، عن الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: خمروا أنفسكم ، وأوكوا أسقيتكم ، وأجفوا أبوابكم ، وأطفئوا سرجكم؛ فإن الشيطان لا يفتح بابا مجافا ، ولا يكشف غطاء ، ولا يحل وكاء ، وإن الفويسقة تضرم على أهل البيت بيتهم في النار

Yusuf b. Muhammed el-Müeddib el-İsfahânî'den rivayetle gelen bu hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kaplarınızı örtün, su tulumlarınızı bağlayın,*

²⁴³ Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcu'l-Ârifin el-Haddâdî Munâvî, *et-Teysir bi Şerhi'l-Cami 'i's-Sağir* (Riyad: Mektebetü'l-İmam eş-Şafîi, 1408/1988), 2/404; Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcu'l-Ârifin el-Haddâdî Munâvî, *Feyzu'l-Kadir fi Şerhi'l-Cami 'i's-Sağir* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, 1356/1937), 6/83; Ebû İbrahim Muhammed b. İsmail el-Kahlânî es-Sanânî, *et-Tevnir Şerhu'l-Cami 'i's-Sağir*, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim (Riyad: Mektebetü Daru'l-İslam, 1432/2011), 10/138.

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li-'Ulûmi'l-İmam Ahmed - İlelü'l-Hadîs*, 15/228.

²⁴⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 1/335.

*kapılarınızı kapatın, kandillerinizi söndürün. Çünkü şeytan kapalı bir kapıyı açmaz, örtülü bir kabı kaldırmaz, bağlı bir düğümü çözmez. Şüphesiz küçük bir zararlı hayvan (fare), bir ev halkının evini ateşe verebilir.”*²⁴⁶

Avni Konuk, bu hadisi işârî bir tarzda yorumlayarak, bazı münafıkların bu sözleri yalnızca zâhirî edep öğütleri olarak algıladığını, ancak Hz. Peygamber’in muradının daha derin anlamlar içerdiğini ifade eder. Konuk’a göre burada “kalp”, insanın iç dünyasını; “su”, ilahî bilgi ve hakikatleri; “tulum”, insan bedenini; “kapı”, dudakları sembolize etmektedir. Buna göre, Resûlullah (s.a.v.)’in asıl maksadı, “Aranızda güvenilmeyen kimseler olabilir; bu nedenle kalplerinizde doğan hakikatleri açıkça dillendirmeyin, susun ve ağzınızı kapalı tutun” uyarısında bulunmaktadır. Konuk, bu incelikli mesajın ancak tasavvufî anlayışa sahip sahâbîlerce idrak edilebildiğini de vurgular.

Hadis, yalnızca Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’s-Sağîr* adlı eserinde yer almakta olup, hadisin senedinde dikkat çeken bir husus, rivayetin yalnızca Hüseyin b. Hafs tarafından Kaidü’l-A‘mâş’tan nakledilmiş olmasıdır. Taberânî, bu durumu “لم يروه عن قائد الأعمش إلا الحسين بن حفص” şeklinde ifade ederek, hadisin bu senedle garîb (tek ravili) olduğunu ortaya koyar. Bu da hadisin sened açısından tenkide açık olduğunu gösterir.

Konuk’un bu yorumu, klasik hadis şerhlerinde görülmeyen özgün bir yaklaşımdır. Nitekim kanaatimizce hadisin asli bağlamı, gece yatarken gerekli tedbirlerin alınması ve ev içi güvenliğe dikkat çekilmesidir. Bu bağlamda hadisin hem fiziksel hem de manevî tehlikelere karşı uyarı niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır.

Zâhirî ve işârî yorumları dengeli biçimde birleştiren Konuk, Mevlânâ’nın ifadelerini hem akla hem kalbe hitap eden çok katmanlı bir üslupla yorumlamaktadır. Onun bu yaklaşımı, yalnızca akademik bir analiz değil, aynı zamanda tasavvufî mirasa dayalı kavrayışın tezahürü olarak da değerlendirilebilir. Bu yöntem, günümüzde hadislerin ve tasavvufî metinlerin yeniden yorumlanmasında dikkate alınması gereken çok boyutlu bir perspektif sunmaktadır. Ancak bu gibi işârî yorumların, metnin asli anlamını ihlâl etmeyecek ölçüde yapılması gerektiği unutulmamalıdır. Aksi takdirde,

²⁴⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemü’s-Sağîr* = *er-Ravdu’d-Dani*, 2/269.

hadisin bağlamından saparak, Resûlullah'ın murad etmediği anlamların hadis metnine yüklenmesi gibi bir tehlike doğabilir.

SONUÇ

Tarih boyunca sünnet ve hadis, İslâm toplumlarının dinî ve sosyal yapısında birleştirici ve yönlendirici bir rol üstlenmiştir. Kur'ân'ın pratiğe aktarılmış şekli olan sünnet, İslâm dininin amelî boyutunu oluşturarak Müslüman bireyin ferdî, ailevî ve toplumsal hayatında temel bir referans kaynağı olmuştur. Hadisler ise hem Kur'ân'ın doğru anlaşılması hem de İslâmî ilimlerin inşasında vazgeçilmez kaynaklar arasında yer almış, bu yönüyle dinî ilimlerin hemen her alanında kullanılmıştır. Hadislerin dinî metinlerdeki yoğun varlığı, onların sadece bilgi aktarma değil, aynı zamanda yoruma açılma ve anlamı derinleştirme işleviyle de ilim hayatında önemli bir yer edindiğini göstermektedir.

Bu çalışmada, *Mesnevî* şerhleri literatüründe dikkate değer bir örnek teşkil eden Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde hadislerin kullanım biçimi ele alınmış, şârihin hadislerle kurduğu ilişki çeşitli yönleriyle tahlil edilmiştir. Araştırmanın temel amacı, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini şerh eden bu sûfî müfessirin hadisleri hangi maksatlarla kullandığını, bu rivayetleri nasıl yorumladığını ve metne nasıl dâhil ettiğini ortaya koymaktır.

Tezin başlangıcında, çalışmanın temelini teşkil eden *Mesnevî*'nin hadislerle olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Mevlânâ'nın hadislerle olan bağı, hadis ilmindeki birikimi ve bu ilmî kimlerden aldığı gibi hususlar incelenerek *Mesnevî*'nin hadis zemini sağlamlaştırılmıştır. Zira *Mesnevî* şerhinin yorum zeminini doğru inşa edebilmek, eserin asıl müellifi olan Mevlânâ'nın hadisle ilişkisini anlamaktan geçmektedir. Devamında ise Avni Konuk'un hayatı, ilim çevresi, yetiştiği kültürel ortam, hocaları, talebeleri ve özellikle *Mesnevî Şerhi* hakkında literatürde yer alan bilgiler ışığında genel bir çerçeve sunulmuştur.

Araştırmanın esasını oluşturan bölümde, Avni Konuk'un *Mesnevî Şerhi*'nde hadisleri nasıl kullandığı sistematik olarak incelenmiştir. Öncelikle şerhte yer alan hadisler tespit edilmiş, ardından bu hadislerin aktarım biçimleri, delillendirme yöntemleri, kaynak kullanımı, yoruma açılma biçimleri ve diğer *Mesnevî* şerhleriyle kurulan ilişkiler çerçevesinde analiz edilmiştir. Şerhte hadislerin kullanımı şu başlıklar altında değerlendirilmiştir: doğrudan hadis iktibasları, hadis formundaki başlıklar, hadislerin işârî yorumları, ayet ve hadisle birlikte veya tek başına delillendirme,

kaynaklı ve kaynak belirtilmeden yapılan aktarım biçimleri, mevkûf rivayetlerin kullanımı ve keşfe dayalı hadis nakilleri. Ayrıca üçleme sünneti gibi Hz. Peygamber'in uygulamalarına yapılan atıflar ve bu uygulamaların tasavvufî yorumlara nasıl konu edildiği de incelenmiştir.

Ek bölümde yer alan tabloya göre, Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî Şerhi*'nde hadislerle temas edilen konular arasında özellikle Allah-kul ilişkisi, ahlâkî ilkeler, nefis terbiyesi, ilâhî aşk, marifetullah ve zâhir-bâtın ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Tabloda yer alan 584 rivayetin büyük bir kısmının bu temalar etrafında şekillenmesi, şârihin tasavvufî eğilimini ve şerh metodolojisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Konuk'un *Mesnevî*'yi yalnızca didaktik yönü ağır basan bir edebî eser olarak değil, aynı zamanda manevî olgunlaşmayı hedefleyen bir irşad metni olarak değerlendirmesi, onun hadis seçim ve yorumlarına da doğrudan yansımıştır. Hadislerin özellikle nefisle mücadele, sabır, tevekkül, ihlâs ve zühd gibi temel sûfî kavramlar çerçevesinde aktarılması, Konuk'un *Mesnevî* beyitlerini pedagojik ve irfânî bir yaklaşımla ele aldığını göstermektedir. Ayrıca, hadislerin işârî anlamlarla zenginleştirilerek ilâhî aşk ve tasavvufî tecrübe bağlamında yorumlanması, Mevlânâ'nın derin mana dünyasının daha görünür kılınmasına katkı sağlamıştır. Bu yönüyle hadisler, Konuk'un şerhinde yalnızca rivayet değil, aynı zamanda ruhen inşa edici, derûnî anlam katmanlarını açığa çıkarıcı bir unsur olarak işlev görmüştür. Bunun yanı sıra şerhte yer verilen diğer temalar özellikle sosyal hayat, dua, kader, fıkıh, peygamber-sahabe ilişkisi ve ilim Konuk'un yalnızca bireysel mâneviyata değil, aynı zamanda toplumsal bilinç ve tarihsel bağlama da duyarlı bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Rivayetlerin çoğu, şerh edilen beyitlerle doğrudan anlam ilişkisi kuracak biçimde yerleştirilmiş; bazı durumlarda ise hadislerin metinle olan ilişkisi daha çok tematik çağrışım düzeyinde kalmıştır. Bu bağlamda hadislerin konusal dağılımı, Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî Şerhi*'ni çok katmanlı, bütüncül ve sûfî merkezli bir okuma zemini üzerine inşa ettiğini ortaya koymakta; hadisleri ise ahlâkî formasyonun ve manevî eğitimin temel yapı taşları olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Konuk'un hadis kullanım metodolojisi hem klasik hadis anlayışına hem de sûfî yorum geleneğine dayalı özgün bir yapı sergilemektedir. *Mesnevî*'de hadis formunda geçen başlıkların Ahmet Avni Konuk tarafından incelenmesi, *Mesnevî* okuyucuları açısından mühim bir katkı niteliğindedir. Zira Mevlânâ, bazı beyitlerde hadislerin

yalnızca bir bölümünü başlık olarak zikretmekte ve takip eden beyitlerde bu hadisi açık biçimde yeniden ele almamaktadır. Bu bağlamda, Konuk'un ilgili hadisin tam metnini okuyucuya sunması, hem metnin bütüncül anlaşılmasına imkân tanımakta hem de söz konusu rivayetin bağlam içindeki yerini daha net şekilde kavranabilir kılmaktadır.

Hadisle delillendirme yönteminde ise ayet ve hadis birlikte kullanılmış, bazı yerlerde yalnızca hadise ya da sadece ayetin meâline dayanılmıştır. Ancak burada dikkat çeken önemli bir husus, Konuk'un bazı durumlarda ayetleri yalnızca lafzî mealleri üzerinden yorumlayarak delil getirmeye çalışmasıdır. Oysaki bir ayetin herhangi bir meselede delil olarak kullanılabilmesi için, öncelikle söz konusu ayetin nüzul sebebinin bilinmesi, ayrıca ayetin siyak ve sibak bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Benzer şekilde, hadislerin Kur'an'a arzı da son derece dikkatli bir şekilde yapılmalıdır. Konuk'un bu tür bağlamsal unsurlara yer vermeksizin, ayetler ve hadisler arasında daha çok zâhirî benzerliklere dayalı bir ilişki kurması, metodolojik açıdan önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Konuk'un bazı hadisleri şerh ederken diğer *Mesnevî* şârihlerinin aynı beyitler için kullandığı farklı hadisleri de zikretmesi hem metne zenginlik katmış hem de onun şerh geleneğine hâkimiyetini ortaya koymuştur. Bu durum ayrıca Konuk'un farklı *Mesnevî* şerhlerini incelediğini ve karşılaştırmalı bir şerh bilincine sahip olduğunu da göstermektedir.

Hadislerin kaynak gösterilmeden aktarılması ise çalışmanın en önemli eleştiri noktalarından biridir. Konuk, hadislerin büyük bir kısmında ne râvîye ne de esere atıf yapmamıştır. Bu durum, hadis ilmî açısından önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmiş; zira bir hadisin sıhhati, onun isnadı ile doğrudan ilişkilidir. Eserde yer verilen az sayıdaki râvî ve kaynak eser tespit edilerek, bunlar hakkında çalışmanın imkânları ölçüsünde bilgi verilmiştir. Bu bağlamda, Avni Konuk'un hangi kaynaklardan beslendiği ve hadis aktarımındaki tercihlerinin ilmî arka planı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Mevkûf rivayetlerin kullanımı, Konuk'un sahâbeye duyduğu saygı ve bağlılığın bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Keşfe dayalı hadis nakilleri ise tasavvufi gelenekte bilgi edinme yöntemlerinden biri olarak kabul edilse de hadis usûlü

açısından tartışmalı bir zemin oluşturmaktadır. Bu yöntem, uydurma rivayetlerin çoğalmasına zemin hazırlayabileceği için ihtiyatla değerlendirilmiştir.

Konuk, bazı yerlerde Hz. Peygamber'in sünnetine atıflarda bulunarak, bu sünnetlerin özellikle tasavvufî eğitimdeki işlevine dikkat çekmiştir. Örneğin üçleme sünneti üzerinden yapılan açıklamalar, sûfî geleneğin Hz. Peygamber'in davranışlarını nasıl anlamlandırdığını ortaya koymasına bakımından dikkat çekicidir. Konuk'un hadis yorumunda benimsediği bir diğer yöntem, hadislerin zâhirî ve işârî anlamlarıyla ele alınmasıdır. Ona göre hadislerin yalnızca zâhirî anlamlarıyla sınırlı kalınmaması, aynı zamanda işârî anlamlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Bu yaklaşım, hadis ilminde tartışmalı bir konu olarak öne çıkmaktadır. Muhaddisler, hadislerin zâhirî anlamlarının esas alınması gerektiğini vurgularken; sûfiler, her sözün ve olayın arka planında daha derin bir anlam, hikmet ve mânevî işaret bulunduğunu savunmakta, bu nedenle hadislerin işârî anlamlarının da mevcut olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak bu yaklaşımın, hadisin asıl anlamını gölgeleyebileceği yönünde birtakım endişeler söz konusudur. Kanaatimizce işârî bir yorum getirilecekse, öncelikle hadisin zâhirî anlamı esas alınmalı ve bu anlamın kabulünden sonra işârî bir yorumda bulunulmalıdır. Bu tür bir yorumda, "öncelikli anlam zâhirîdir; ancak buna ilâveten böyle bir işaret de kastedilmiş olabilir" ifadesiyle ihtiyatlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Bununla birlikte, işârî anlamın hem Kur'ân ayetleriyle hem de hadisin zâhirî anlamıyla çelişmemesi temel bir şart olarak gözetilmelidir.

Araştırma sonucunda, Konuk'un kullandığı hadislerin bir kısmının sahih kaynaklara dayandığı, bir kısmının ise zayıf veya sened açısından problemli olabileceği, bazı rivayetlerin ise tahrir edilemediği tespit edilmiştir. Ancak Konuk'un hadisleri eserine dâhil ederken klasik hadis tenkidi kriterlerinden çok, metnin ruhu, tasavvufî anlam katmanları ve manevî tesirini esas aldığı anlaşılmaktadır. Bu durum onun şerhini sadece ilmî değil, aynı zamanda irfânî bir yorum zemini üzerine inşa ettiğini göstermektedir.

Bu tezin literatüre katkısı, günümüz okuyucusu tarafından yeniden keşfedilen *Mesnevî* şerhleri üzerinden hadis kullanım biçimlerinin nasıl şekillendiğini göstermesi ve özellikle Avni Konuk gibi çok yönlü bir sûfî şahsiyetin hadisle kurduğu ilişkinin detaylarını ortaya koymasındadır. Bu çerçevede, ilerleyen çalışmalarda Konuk'un kullandığı hadislerin sahlilik derecelerine göre tasnifi yapılabilir; farklı *Mesnevî*

şerhleriyle karşılaştırmalı analizler gerçekleştirilebilir ve Konuk'un ayet ve diğer rivayet türlerini kullanma biçimi de müstakil bir araştırma konusu hâline getirilebilir. Bu çalışma, *Mesnevî* şerhlerinde hadis kullanımına dair bir bakış sunduğu için, konuyla ilgili daha derinlemesine incelemelere kapı aralamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, Ahmet Avni Konuk'un diğer eserlerindeki hadis kullanımı ile *Mesnevî Şerhi*'ndeki yöntem karşılaştırılabilir; ayrıca Mevlânâ'nın diğer eserlerinde yer alan hadis rivayetleri de benzer bir metodoloji ile ele alınarak Konuk'un şerh anlayışıyla ilişkilendirilebilir. Bunun yanı sıra, *Mesnevî*'yi şerh eden diğer mutasavvıf müelliflerin hadis kullanım biçimleriyle Konuk'un yaklaşımı mukayese edilerek tasavvufî şerhlerde hadis metodolojisi üzerine daha geniş kapsamlı şerh yöntemleri geliştirilebilir. Aynı zamanda, Konuk'un şerhinde geçen hadislerin tahriri ve sahlilik derecelerinin sistematik biçimde tespiti, hadis ilmî açısından önemli bir katkı sağlayacaktır. Böylece tasavvuf, hadis ve edebiyat disiplinlerinin kesişiminde yeni akademik araştırma alanları ortaya çıkabilecektir.

Sonuç olarak bu tez, Ahmet Avni Konuk örneği üzerinden, *Mesnevî* şerhlerinde hadislerin yalnızca bir nakil unsuru olarak değil aynı zamanda onun bâtinî yönünü açıklayan ve tasavvufî düşünceyle irtibatını güçlendiren önemli bir yorum aracı olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Mevlânâ'nın atıfta bulunduğu hadisleri takip etmek, okuyucunun metni farklı bir perspektiften anlamlandırmasına katkı sağlamıştır. Böylece hem Mevlânâ'nın hem de Konuk'un ilham kaynağını teşkil eden sünnetin, tasavvufî gelenekte nasıl yaşatıldığı, nasıl yorumlandığı ve yeniden nasıl üretildiği konusunda önemli bir farkındalık kazandırılmıştır. Hadislerin farklı bağlamlarda nasıl anlam kazandığına dair yapılan tespitler, hadis yorumu ile tasavvufî düşünce arasındaki etkileşimi görünür kılmıştır. Ahmet Avni Konuk'un şerhi, *Mesnevî* ile günümüz arasında bir köprü işlevi görmekte; bu köprünün en önemli sütunlarından birini ise hadis anlayışı oluşturmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu köprünün hadis ayağı incelenmiş, böylece Konuk'un şerh anlayışı üzerinden *Mesnevî*'nin hadis temelli boyutuna dair özgün bir katkı sunulmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın hem Mevlânâ literatürüne hem de hadis-tasavvuf ilişkisine dair yürütülecek gelecekteki akademik araştırmalara mütevazı da olsa bir zemin teşkil etmesi ve ilmî yapıya bir tuğla daha eklemesi amaçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî. *el-Câmi' li-'Ulûmi'l-Îmam Ahmed - İlelü'l-Hadîs*. thk. Halid er-Ribat, Seyyid İzzet İyd. b.y.: y.y., 14030/2009.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâki. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Arık, Selim. “Hadislerdeki Kırk Sayılarına Genel Bakış”. *İslam Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2014), 136-181.
- Arpaguş, Safi. “Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (26 Mayıs 2014), 31-50.
- Avcı, Seyit. “Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 161-193.
- Aydınlı, Abdullah. “Ebü'd-Derdâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/310-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydınlı, Abdullah. “Mevkuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/437-438. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ayhan, Mehmet. “Fütûhât-ı Mekkiyye'de Keşif Yoluyla Hadis Rivâyeti”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 91-113.
- Azamat, Nihat. “Ahmed Amiş Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/43-44. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- A'zamî, Muhammed Mustafa el-. “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/368-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Bahâeddîn ‘Âmilî, Bahâu’d-Dîn Muhammed b. Huseyn b. ‘Abdişşamed el-Hârişî el-‘Âmilî el-Hemezânî. *el-Keşkül*. thk. Muhammed ‘Abdulkerîm en-Nemrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1418/1998.
- Barkçin, Savaş Şafak. *Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman*. İstanbul: Klasik, 2. Basım, 2011.
- Bayrakçı, Sami. “Ahmed Avni Konuk, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”. *Mesnevî Şârihi Ahmed Avni Konuk*, 65-83.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes‘ûd el-. *Mesbâhü’s-Sünne*. thk. Muhammed Selîm Semâre. 4 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dârü’l-Ma‘rifet li’t-Tıbâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1987.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Hüsrevcerdî. *es-Sünenü’l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Hüsrevcerdî. *es-Sünenü’l-Kübrâ*. thk. Abdullah et-Turkî. 22 Cilt. Merkez Hicr, 1432/2011.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Hüsrevcirdî el-. *Şu‘abu’l-Îmân*. thk. Abdul‘aliyy Abdulhamîd. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1423/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-İtkî. *el-Bahru’z-Zehhâr*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullâh. 18 Cilt. Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1988/2009.
- Bilgin, Orhan. “Bedüzzaman Fûrûzanfer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/327-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu’l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru’l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü’l-üns*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.
- Can, Şefik. *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*. İstanbul: Ötüken, 8. Basım, 2006.
- Canan, İbrahim. “Enes b. Mâlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ceylan, Ömür. “Şerh (Türk Edebiyatı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/565-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Cirit, Hasan. “Sevbân b. Bücdüd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/583. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çakan, İsmail Lütî. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/129-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Çakan, İsmail Lütü - Eroğlu, Muhammed. “Abdullah b. Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çakır, Furkan. “Hadislerin Kur’an’a Arzının Suistimali”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (30 Haziran 2021), 145-175.
- Çelik, Aysun. “Sayı Sembolizmi Bağlamında ‘Garîb-Nâme’”. *Gazi Türkiyat* 24 (2019), 67-92.
- Demirel, Şener. “Mevlânâ’nın Mesnevî’si ve Şerhleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 469-504.
- Deylemî, Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh b. Fenâhserû Ebû Şucâ ed-Deylemî el-Hemezânî. *el-Firdevs bi’Me’sûri’l-Hitâb*. thk. es-Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1406/1986.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Zâhir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/85-87. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşas es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye, ts.
- Ebû Yalâ, Ebû Yalâ Ahmed b. Alî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya’lâ*. thk. Huseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dımaşk: y.y., 1404/1984.
- Erul, Bünyamin. “Zeyd b. Erkam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/318. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Esir, Hasan Ali - Karaca, Söngül. “Üç Sufî Tabakat Kitabının Mukayesesı: Nefehâtü’l-Üns, Nesâyimü’l-Mahabbe ve Fütûhu’l-Mücâhidîn”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/5 (2017), 81-115.
- Feyyûmî, Hasan b. Ali. *Fethu’l-ğarîb el-mucîb alâ’t-terğîb ve’t-terhîb*. 15 Cilt. Riyad: Dâru’s-Selâm, 1439.
- Firyâbî, Ebû Bekr Ca’fer b. Muhammed b. el-Hasen. *es-Sıyâm*. thk. Abdulvekîl en-Nedvî. Bombay: y.y., 1412.
- Fürüzanfer, Bediüzzaman. *Mevlâna Celâleddin*. çev. Feridun Nafiz Uzluk. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- Gezer, Süleyman. “Kur’an’da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2015), 477-492.

- Gölpınarlı, Abdalbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2006.
- Görücüoğlu Ünsal, Afra. *Hadis Metinlerindeki Sayılar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Güleç, İsmail. "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler". *İlmî Araştırmalar* 22 (2006), 135-154.
- Güngör, Metin. *Ahmet Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhindeki Tasavvuf Düşüncesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010.
- Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbûrî. *el-Mustedrek âle's-Sahihayn*. thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbîhu's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Hattâbî, Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî. *A'lâmü'l-hadis*. thk. Muhammed b. Sa'd Âli Suûd. 4 Cilt. b.y.: y.y., 1409/1988.
- Hemmâm b. Munebbih, Ebû Ukbe Hemmâm b. Munebbih es-San'ânî. *Sahîfetü Hemmâm b. Munebbih*. thk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd. Beyrut; Amman: Dâru Ammâr, 1407/1987.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân. *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. thk. Husâmeddîn el-Kudsî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1414/1994.
- İbn Battâl, Ebû el-Hasan Alî b. Halef b. Abdulmelik. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî. *el-Musannef fi'l-Ehadîs ve'l-Âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409.
- İbn Hacer el-Askalani, Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhibbuddin el-Hatib. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Hidâyetü'r-Ruvât ilâ Tahrîci Ehâdisi'l-Mesâbîh ve'l-Mişkât*. ed. Ali b. Hasan b. Abdülhamîd el-Halebî. Dâr İbnü'l-Kayyim, ts.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *el-Mecruhin mine'l-muhaddisin*. thk. Hamdi Abdulmecid. 2 Cilt. Riyad: Daru's-Semî'î, 1420/2000.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sahih*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. b.y.: Dârur-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. b.y.: Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşki. *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. thk. Mahmud b. Şa'ban b. Abdulkasud ve diğerleri. 8 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Gureba'i'l-Esariyye, 1417/1996.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî. *et-Tabakatü'l-kübrâ – Mutemmimu's-sahabe – et-Tabakatu'l-hamise*. thk. Muhammed b. Sâmî es-Sülemî. 2 Cilt. Taif: Mektebetu's-Sıddîk, 1414/1993.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahihayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997.
- İbnü'l-Mubârek, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübarek b. Vâzih et-Türkî. *el-Müsned*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî. Riyad: y.y., 1987.
- İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-Merûf bi Ebî's-Şeyh. *el-Azame (el-Azametü'l-Kübrâ)*. thk. Rızâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî. 5 Cilt. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1988.
- İshâk b. Râheveyh, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Muhalled b. İbrâhîm el-Mervezî. *Musnedu İshâk b. Râheveyh*. thk. Abdulğafûr b. Abdulhakk el-Belûşî. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İman, 1412/1991.
- Kadı İyaz, Ebû'l-Fazl İyaz b. Mûsâ el-Yahşubî el-. *İkmalü'l-Muallim bi Fevaidi'l-Müslim*. thk. Yahya İsmail. 8 Cilt. b.y.: y.y., 1419/1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Câbir b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/530-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Hüreyre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/160-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/124-129. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Müsned”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/104-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kandemir, M. Yaşar. “es-Sünen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. “es-Sünen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. “Hadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. “Kâ‘b el-Ahbâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/1-3. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. “Münâvî, Muhammed Abdürraûf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/572-575. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Karacabey, Salih. “Hadislerde Geçen Bazı Sayılar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 103-116.
- Karapınar, Fikret. “Hz. Mevlânâ’nın Eserlerinde Hadis Kültürü”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2015), 117-138.
- Karapınar, Fikret. “Rivayetlerde İşârî Yorum”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 89-104.
- Kaya, Murat. “Rivayetlerin Tespitinde Keşf, İlham ve Rüya”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/1 (ts.), 327-339.
- Koç, Mehmet Akif (ed.). *Tefsir El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. 13 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Kutluer, İlhan. “Düşünme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/53-57. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Laşin, Musa Şahin. *Fethu’l-Mu’nim Şerhu Sahih-i Müslim*. 10 Cilt. Kahire: Dârü’ş-Şurûk, 2002.

- Mert, Muhit. “Kelamî Tartışmaları Kur’ân Ayetleriyle Temellendirmenin İçerdiği Sorunlar”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 212-232.
- Mevlâna, Celaleddîn. *Mesnevî*. çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç. 1-6 Cilt. Konya, 2010.
- Mevlânâ, Celâleddîn er-Rûmî. *Rubâiler*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul, 1982.
- Munâvî, Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcu’l-Ârifin el-Haddâdî. *et-Teyisir bi Şerhi’l-Cami’i’s-Sağir*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü’l-İmam eş-Şafî, 1408/1988.
- Munâvî, Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcu’l-Ârifin el-Haddâdî. *Feyzu’l-Kadir fî Şerhi’l-Cami’i’s-Sağir*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü’t-Ticariyyetü’l-Kübra, 1356/1937.
- Muslim, Ebû’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî. *Sahîhu Muslim*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsir. 8 Cilt. Cidde; Beyrut: Dâru’l-Minhâc; Dâru Tavki’n-Necât, 1433.
- Nalçacigil Çopur, Emel. “İktibas Sanatı ve Mazmûn”. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi (Journal Of Academic Literature)* 10 (2019), 165-179.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. çev. Abdullah Parlıyan. nşr. Abdullah Parlıyan. 3 Cilt. İstanbul: Konya Kitapçılık, 2011.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî. *es-Sünenü’l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdulmün’im. 10 Cilt. Beyrut: Muessesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Nîsâbü’rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim. *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990.
- Öngören, Reşat. “Ahmet Avni Konuk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/180-182. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Öngören, Reşat. “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Öngören, Reşat. “Mevlânâ’nın Osmanlı’ya Etkileri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 49-57.
- Öngören, Reşat. “Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2019), 9-81.
- Özkan, Halit. “Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları: Bir Hasıla”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 9-39.

- Özkan, Halit. “Temîm ed-Dârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/419-421. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öztürk, Esmâ. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Tasavvuftaki İrfani Gelenek: Ahmed Avni Konuk Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Sagani, Radiyuddîn Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Kureşî es-. *el-Mevduat*. thk. Necm Abdurrahman Halef. Dimaşk: y.y., 1405.
- Saklan, Bilal. *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.
- Sanânî, Ebû İbrahîm Muhammed b. İsmail el-Kahlânî es-. *et-Tevnir Şerhu’l-Cami’i’s-Sağir*. thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim. 11 Cilt. Riyad: Mektebetü Daru’l-İslam, 1432/2011.
- Süyuti, Ebu’l-Fazl Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Cami’u’l-Ehadis*. 13 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Şafak, Yakup. “Son Mesnevi Şârihlerinden Ahmed Avni Konuk’un Mevlânâ’nın Eserleri ve Fikirlerine Dair Bir Mektubu”. *İlmi Araştırmalar* 16 (2014), 87-96.
- Şâşî, Ebû Saîd Heysem b. Kuleyb el-Binkesî eş-. *el-Müsned*. thk. Mahfûzurrahman Zeynullah. 2 Cilt. Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1410.
- Şeker, Necmeddin. “Hadis Şerhçiliğinde Farklı Bir Gelenek ‘İşârî Yorum’”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2014), 115-149.
- Şeker, Necmeddin. “İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımı”. *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - 16/53 (2012), 111-130.
- Şeker, Necmettin. “Hadislerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2012), 119-147.
- Şemsuddîn es-Sehâvî, Ebû’l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Makâsidu’l-Hasene fî Beyâni Kesîrin min el-Ehâdisi’l-Muştehire ‘alâ’l-Elsine*. thk. Muhammed Osmân el-Haşî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Taberânî, Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu’cemü’l-Kebir*. thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberânî, Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-. *Mekarimu’l-Ahlak*. thk. Ahmed Şemseddin. Beyrut: y.y., 1409/1989.

- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-. *el-Mu'cemü's-Sağir = er-Ravdu'd-Dani*. thk. Muhammed Şekur Mahmud el-Hac Emir. 2 Cilt. Beyrut; Amman: el-Mektebü'l-İslami; Daru Ammar, 1405/1985.
- Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberî Tefsiri*. çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2015.
- Tâcuddîn es-Subkî, Tâcuddîn Abdu'l-Vehhâb b. Takiyyuddîn es-Subkî. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. b.y.: Hicr Li't-Tıbâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 2. Basım, 1413.
- Tahhan, Mahmud. *Teysîru mustalahi'l-hadis*. Mektebetü'l-Maarif, 1987.
- Tayalisi, Ebu Davud Süleyman b. Davud el-Basri et-. *el-Musned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turki. 4 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tebrîzî, Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-. *Mişkâtü'l-Mesâbih*. ed. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1985.
- Tekin, Dilek. "Müslim ve el-Camiu's-Sahih'i Üzerine". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 49-68.
- Tevribeşî, Ebû Abdullah Fazlullah b. Hasan. *el-Muyesser fî Şerhi Mesâbihî's-Sünne*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1429/2008.
- Teymî, Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed Kivâmü's-Sünne et-. *et-Terğîb ve't-Terhîb*. thk. Eymen b. Sâlih b. Şa'bân. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1414/1993.
- Tîbî, Şerefeddin el-Hüseyin b. Abdullah et-. *Şerhu'l-Mişkât li't-Tîbî (el-Kâşif an Hakâiki's-Sunen)*. ed. Abdülhamîd Hendâvî. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Uğur, Mücteba. "el-Câmiu's-Sagîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uğur, Mücteba. "Hasen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Uludağ, Süleyman. “İşârî Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. “Keşf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/315-317. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Uraler, Aynur. “Hadislerle İstidlâl Konusunda Beyhakî’nin Cüveynî’ye Yazdığı Mektup Üzerine Bir Değerlendirme”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/2 (2012), 61-82.
- Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. Konya: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2022.
- Uysal, Muhittin. “Tespit ve Yorum Bakımından Sûfî Bilgisi İle İlgili Haberler”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2000), 337-365.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Telmih (Türk Edebiyatı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/408-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yardım, Ali. *Mesnevî Hadîsleri*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2008.
- Yıldırım, Ahmet. “Hadisleri Anlamada İşârî Yorum”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2004).
- Yıldırım, Ahmet. “Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usulleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti”. *İslâmî Araştırmalar* 10/1-2-3 (1997), 110-123.
- Yıldırım, Ahmet. “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 4/2 (2018).
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2022.
- Yüceer, Mustafa. *Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Yücel, Ahmet. “Müttefekun Aleyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/224-225. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zeynüddin el-İraki, Ebu’l-Fadl Abdurrahim b. el-Hüseyin b. Abdurrahman. *Tahrîcü Ehâdîsi’l-İhyâ = el-Muğnî an Hamli’l-Esfâr*. Beyrut: y.y., 1426/2005.

EK-1 Avni Konuk'un Mesnevî Şerhi'nde Geçen Hadisler: Ciltlere Göre Dağılım Tablosu

	Hadis Metni	Cild / Sayfa	Beyit	Konusal Bağlam
1	Allah'ım kavmime hidayet ver, çünkü onlar bilmiyorlar.	1/81	9	Allah-Kul İlişkisi
2	Ben gizli bir hazine idim; bilinmeyi sevdim ve bilineyim diye halkı yarattım.	1/81	10	Allah-Kul İlişkisi
3	İyi mal ve iyi adam ne güzeldir.	1/89	19	Allah-Kul İlişkisi
4	Eğer Âdemoğlunun altından ve gümüşten iki vadisi olsa, elbette onların üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun içini ancak toprak doldurur.	1/90	21	Ahlak
5	Muhakkak Allah Teâlâ hamd ve medh olunmayı sever.	1/105	57	Allah-Kul İlişkisi
6	Ruhlar tertip olunmuş bir ordudur; aralarında tanışıklık olanlar bu âlem-i zâhirde ittifak ederler, yabancı olanlar ise birbirlerine muhalif olurlar.	1/110	75	Allah-Kul İlişkisi
7	Yağmur yağmadığını gördüğünüz vakit biliniz ki halk zekâtta imtina etmiştir. Buna binaen Allah Teâlâ kendi katındaki rahmeti menetmiştir. Salgın hastalıkların yayıldığını gördüğünüz vakit biliniz ki muhakkak zina yayılmıştır.	1/115	88	Fıkıh-Sosyal Hayat
8	Hikmeti ehil olmayanlara vermeyiniz; o hikmete zulmetmiş olursunuz.	1/116	90	Ahlak-Sosyal Hayat
9	Ölmezden evvel ölünüz.	1/142	171	Ahlak

10	Kim ki sırrını sakladı, onun işi başarıya ulaştı.	1/143	176	Sosyal Hayat
11	Nefis senin binek hayvanındır; ona rıfk ile muamele et.	1/149	198	Ahlak
12	Fâsık öldüğü vakit Rab gazap eder ve bundan dolayı Arş titrer.	1/159	241	Allah-Kul İlişkisi
13	Âhir zamanda birtakım deccaller ve yalancılar ortaya çıkar; size sizin ve babalarınızın işitmediği sözlerden bahsederler. Onlardan sakının ki sizi şaşırtmasınlar ve fitneye düşürmesinler.	1/186	379	Fiten
14	Namaz ancak kalbin huzuruyla tamam olur.	1/187	389	Fıkıh-Ahlak
15	Uyku, ölümün kardeşidir.	1/191	408	Ölüm
16	Her bir kimse ne için yaratılmış ise ona o kolay gelir.	1/205	489	Yaratılış
17	Ben sizin en ziyade Allah'ı bileninizim ve en ziyade Allah'tan korkanınızım.	1/238	636	Allah-Peygamber
18	Ey kalpleri ve basiretleri çeviren Allah! Bizim kalplerimizi dinin üzerine sabit kıl.	1/238	638	Allah-Kul İlişkisi
19	Ben yere ve göğe sığmadım; lakin temiz ve duru olan mümin kulumun kalbine sığıdım.	1/257	732	Allah-Kul İlişkisi
20	Kim bir güzel adet ortaya koyarsa ona onun ecir vardır ve onunla amel edene de ecir vardır. Kim kötü bir adet ortaya koyarsa ona onun cezası vardır ve onunla amel edene de ceza vardır.	1/261	752	Sosyal Hayat

21	Dünya bir leştir; onun talipleri de köpeklerdir.	1/275	811	Dünya-Ahlak
22	Kardeşinin kuyusunu kazan kimse, ona düşer.	1/278	824	Ahlak-Sosyal Hayat
23	Katili katl ile müjdeleyin.	1/278	824	Fıkıh
24	Merhamet ediniz ki merhamet olunasınız.	1/280	835	Ahlak-Sosyal Hayat
25	Akıllı mümin bir delikten iki kere sokulmaz.	1/300	920	Akıl
26	Korkuyu terk et! Zira korku kaderden hiçbir şeyi engellemez.	1/301	921	Kader
27	Deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et.	1/302	926	Tevekkül
28	Kazanan, Allah'ın sevgilisidir.	1/302	927	Allah-Kul İlişkisi
29	Benim ümmetimden hesapsız yetmiş bin kişi cennete girer; onlar hırsızlık yapmazlar, uğursuzluk (teşe'üm) saymazlar ve Rablerine tevekkül ederler.	1/303	929	Tıp-Tevekkül-Ahret
30	Ey Allah'ım! Nefsimi sana teslim ettim, emrimi sana bıraktım, arkamı sana dayadım.	1/303	929	Dua
31	Mahlukat Allah'ın iyalıdır.	1/306	940	Allah-Kul İlişkisi
32	Dünya, âhiretin tarlasıdır.	1/306	960	Dünya-Ahlak
33	Kim ki bütünüyle Allah Teâlâ'ya yönelirse, Allah da ona bütünüyle yönelir. Kim ki Allah'tan yüz çevirirse, Allah da ondan yüz çevirir.	1/315	984	Allah-Kul İlişkisi
34	Seni Mevlâ'dan meşgul eden ve O'ndan gafil bırakan her şey dünyadır.	1/318	997	Dünya-Ahlak

35	Allah Teâlâ, kendi kadrini bilen ve haddini aşmayan Âdem'e rahmet etsin.	1/323	1019	Allah-Kul İlişkisi
36	Muhakkak ki Allah Teâlâ sizin suretlerinize ve amellerinize bakmaz; bilakis kalplerinize ve niyetlerinize bakar.	1/327	1037	Allah-Kul İlişkisi
37	Âdemoğluna muhakkak şeytanın vesvesesi ve meleğin ilhamı vardır.	1/330	1049	Ahlak-Sosyal Hayat
38	Kendisine istişare talep edilen kimse emindir.	1/333	1058	Ahlak
39	Altınını, mezhebini ve inancını sakla.	1/334	1061	Sosyal Hayat
40	Kaplarınızın ağzını örtünüz, su tulumlarınızı bağlayınız ve kapınızı kapatınız.	1/335	1067	Peygamber-Sosyal Hayat
41	Kim kırk sabah Allah'a ihlâs ile kulluk ederse, onun kalbinde hikmet menbaları zuhur eder.	1/338	1081	Allah-Kul İlişkisi
42	Ben Allah'tanım, müminler de benim nurumdandır.	1/340	1084	Peygamber-Ümmet
43	Sizden biriniz, hevası benim getirdiğim şeye tabi olmadıkça mümin olamaz.	1/344	1098	İman-Ahlak
44	Kim Kur'ân'ı kendi görüşüyle tefsir ederse, kendisine ateşte oturacak bir yer hazırlasın.	1/344	1099	Kur'ân-Tefsir
45	Ey Allah'ım! Kalbimde bir nur, kulağımda bir nur, gözümde bir nur, sağımda bir nur, solumda bir nur, üstümde bir nur, altımda bir nur, önümde bir nur, arkamda bir nur ihsan eyle ve bana bir nur bahşet.	1/357	1148	Dua
46	Dünya bir saattir.	1/362	1164	Dünya

47	Kaza geldiği vakit basiret kör olur; kader geldiği vakit tedbir boşa çıkar.	1/372	1218	Dünya
48	Dua belayı geri çevirir.	1/372	1219	Dua
49	Ateş şehvetlerle örtülmüştür, cennet mekruhlarla örtülmüştür.	1/373	1222	Ahlak-Ahiret
50	Ey Allah'ım! Eşyayı bize hakikatiyle göster.	1/373	1222	Dua
51	Ey Allah'ım! Bize hakkı hak olarak göster ve ona tabi olmayı nasip eyle. Bize bâtılı bâtıl olarak göster ve ondan kaçınmayı nasip eyle.	1/374	1225	Dua
52	Allah Teâlâ Âdem'i kendi sıfatı üzere yarattı.	1/382	1259	Allah-Kul İlişkisi
53	Sonbaharın soğuşundan sakınınız; zira ağaçlara yaptığı şeyi bedenlerinize de yapar.	1/386	1274	Tıp
54	Kişi, lisanının altında gizlidir.	1/391	1294	Ahlak
55	Afiyet on cüzdür; bunların dokuzu sükûttadır (zikrullah hariç), biri de sefihlerin meclisinden uzak durmaktır.	1/399	1324	Sosyal Hayat
56	Zulüm, kıyametin karanlıklarıdır.	1/400	1333	Ahlak
57	Ne mutlu o kimseye ki halkın ayıplarını bırakıp kendi ayıbı ile meşgul olur; malının fazlasını infak eder ve fazladan sözlerini tutar.	1/405	1354	Ahlak-Fıkıh
58	Müminin ferasetinden sakınınız; zira o Allah'ın nuruyla bakar.	1/406	1355	Allah-Kul İlişkisi-Ahlak
59	Cihadın efdali, kişinin nefsine ve nefsinin hevasına karşı yaptığı cihaddır.	1/417		Ahlak-Fıkıh-Cihad

60	Cehennem daima “Daha yok mu?” der. Nihayet Allah (Cebbâr) ona ayağını koyar; o da “Yeter, yeter” der.	1/419	1405	Ahiret-Gayb
61	Kim Allah Teâlâ’dan korkarsa, her şey ondan korkar. Kim Allah’tan başkasından korkarsa, Allah onu her şeyden korkutur.	1/429	1450	Allah-Kul İlişkisi
62	Konuşmadan önce selâm vermek vardır.	1/429	1452	Ahlak
63	Selam vermek nâfiledir; selamı almak farzdır.	1/430	1453	Ahlak-Sosyal Hayat
64	Allah Teâlâ’nın zatı ve sıfatlarında tefekkür ediniz.	1/431	1458	Allah-Kul İlişkisi
65	Eğer siz günah işlemezseniz, Allah sizi giderir ve günah işleyen bir kavim getirir; onlar istiğfar ederler, Allah da onları bağışlar.	1/450	1518	Allah-Kul İlişkisi
66	İlim, rütbelerin en üstünüdür.	1/454	1535	İlim
67	Ölülerle oturmaktan sakınınız. “Ölüler kimdir, ya Resûlallah?” diye sorulduğunda “Dünya ehli olanlar” buyurmuştur.	1/463	1564	Dünya-Ahlak
68	Hayır söyle, yoksa sus.	1/480	1622	Sosyal Hayat
69	İnsanlar amelleriyle karşılık görürler. Eğer amel hayırsa hayırdır, şerse şerdir.	1/496	1689	Allah-Kul İlişkisi
70	Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçedir ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur.	1/496	1689	Ahiret
71	Ben bir kulumu sevdiğim vakit onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum.	1/499	1698	Allah-Kul İlişkisi

72	Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz; nasıl ölürseniz öyle haşrolunursunuz.	1/504	1715	Ahlak-Ahiret
73	Eğer kardeşim Musa sağ olsaydı, bana tâbi olmaktan başka çaresi olmazdı.	1/507	1725	Peygamber-Gayb
74	Ben beni seveni öldürürüm; öldürdüğümün diyeti de ancak benimdir.	1/524	1778	Allah-Kul İlişkisi
75	Ne olaydı Muhammed'in Rabbi, Muhammed'i yaratmaya idi.	1/525	1780	Peygamber
76	Muhakkak ki Sa'd gayretlidir; ben Sa'd'dan daha gayretliyim; Allah Teâlâ ise benden daha gayretlidir. Onun gayretindendir ki, fuhşiyatı ve onun zâhir (açık) ve bâtın (gizli) olanını haram kıldı.	1/527		Peygamber-Sahabe
77	Fakirlik benim iftihar vesilemdir; onunla övünürüm.	1/528		Peygamber-Sosyal Hayat
78	Ölen kimsenin kıyameti kopmuştur.	1/538	1815	Ölüm
79	Allah Teâlâ tembelleri sevmez.	1/550	1848	Allah-Kul İlişkisi-Sosyal Hayat
80	Muhakkak göz adamı kabre, deve ise kazanana koyar.	1/555	1865	İman-Kader
81	Dünya, âhiretin tarlasıdır.	1/555	1867	Dünya-Ahlak
82	Üç defa kardeşinin boynunu kestin.	1/561	1894	Peygamber-Sosyal Hayat
83	Allah Teâlâ halkı zulmette yarattı; sonra onların üzerine nurunu saçtı.	1/570	1925	Allah-Kul İlişkisi
84	Zina yayıldığı zaman her tarafa bulaşıcı hastalıklar yayılır.	1/572	1933	Ahlak
85	Kocakarılardan ibaret dininizi üzerinize farz kılın.	2/76	2174	Peygamber-Sosyal Hayat

86	Kim ki hayır bulursa Allah'a hamd etsin; kim de başka bir şey bulursa kendi nefsinı kınasın.	2/87	2231	Allah-Kul İlişkisi
87	Ya Rab! Her infak edene karşılığını ver; her cimrilik edene de telef ver!	2/97		Dua
88	Malın hayırlısı Allah yolunda harcanandır.	2/98	2265	Allah-Kul İlişkisi
89	Cimrinin malını musibet veya varis için müjdeleyin.	2/100	2277	Ahlak-Sosyal Hayat
90	Halk Allah Teala'nın iyalidir ve halkın Allah Teala'ya en sevgilisi, iyaline muhib olanlardır.	2/115	2332	Allah-Kul İlişkisi
91	İnsanlar uykudadır; öldüklerinde uyanırlar.	2/116	2341	Ahlak
92	İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır; bugünü dünden kötü olan ise mel'undur.	2/117	2344	Sosyal Hayat
93	Üç kişi vardır ki Allah Teâlâ kıyamet gününde onlarla konuşmaz, yüzlerine bakmaz ve onları temize çıkarmaz; onlar için elim bir azap vardır: Zina eden ihtiyar, yalancı hükümdar ve kibirli fakir.	2/120	2355	Allah- Kul İlişkisi- Sosyal Hayat
94	Kanaat tükenmez bir hazinedir.	2/121	2358	Ahlak
95	İlim ve mal her kusuru örter; fakirlik ve cehalet ise her kusuru ortaya çıkarır.	2/127	2387	İlim
96	Ben Hakk'ın kudret eliyle cilalanmış bir aynayım; Türk ve Hintli gibi birbirine zıt mezhep ve meşrep sahipleri bana baktıklarında, kendi	2/133	2408	Peygamber-Ahlak

	hallerinin yansımasını görür ve onu bana ait zannederler.			
97	Kaza geldiği zaman göz kör olur.	2/150	2478	Kader
98	Ölümler sizi iştirir ama cevap veremezler.	2/181	2586	Ölüm
99	Cennet meşakkatlerle, cehennem ise şehvetlerle örtülmüştür.	2/191	2624	Ahlak-Ahiret
100	Sirke ne güzel katıktır!	2/195	2642	Tıp
101	Dün gece bir cin ifriti namazımı bozmak için bana saldırdı; Allah Teâlâ bana kudret verdi, onu yakaladım. Hepinizin görmesi için onu mescidin direklerinden birine bağlamak istedim ama hemen kardeşim Süleyman'ın duasını hatırladım; bu yüzden onu zelil şekilde serbest bıraktım.	2/197	2644	Peygamber
102	Müminin ferasetinden sakının; çünkü o Allah'ın nuru ile bakar.	2/206	2674	Allah-Kul İlişkisi
103	Hediyeleşin ki birbirinizi sevin.	2/206	2675	Ahlak-Sosyal Hayat
104	Senin bir şeye muhabbetin, seni kör ve sağır eder.	2/209	2685	Ahlak
105	Ben Rabbimin katında gecelerim; O beni yedirir ve içirir.	2/241	2795	Peygamber-Allah İlişkisi
106	Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız.	2/259	2860	Ahlak
107	Kalp hükümdardır; o düzgün olursa askerleri de düzgün olur, bozuk olursa askerleri de bozuk olur.	2/260	2865	Ahlak
108	Allah Teâlâ'nın nimetleri üzerinde tefekkür ediniz.	2/273	2912	Tefekkür
109	Sabır ferahın anahtarıdır.	2/282	2949	Ahlak
110	Ehl-i cennetin coğu ehl-i belehdır	2/288	2967	Ahiret

111	Kadınlar ile müşavere ediniz ve onlara muhalefet ediniz.	2/296	2997	Kadın-Sosyal Hayat
112	Ey Ali! İnsanlar Rablerine iyilikle yaklaşırken sen akılla yaklaş ki dünyada insanlar katında, ahirette ise Allah katında derece ve yakınlıkta onları geçesin.	2/298	3001	Dünya-Ahiret-Sosyal Hayat
113	Cemaat rahmettir.	2/311	3058	Cemaat
114	Cabir (r.a.) şöyle dedi: Nebi (s.a.v.)'in kapısına geldim, kapıyı çaldım. "Kim o?" buyurdu. "Benim" dedim. "Ben, ben ha!" buyurdu; sanki bu sözü hoş görmedi.	2/320	3097	Sosyal Hayat
115	Kim Allah için olursa, Allah da onun için olur.	2/334	3153	Allah-Kul İlişkisi
116	Benim ümmetim merhametli bir ümmettir.	2/335	3161	Peygamber-Ümmet-Ahlak
117	Mümin müminin aynasıdır.	2/344	3188	Ahlak
118	Allah'ı görüyormuş gibi ibadet et; eğer göremiyorsan, O seni görüyor gibi ibadet et.	2/353	3220	Allah Kul İlişkisi-İbadet
119	Kim bulursa, Kâbe örtüsüne sarılmış bile olsalar onları öldürsün.	2/368	3279	Fıkıh
120	Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır; biri hariç hepsi ateştedir.	2/380	3328	Peygamber-Gayb
121	Yaşlı kadınların dinine sarılınız.	2/380	3328	Kadın-Sosyal Hayat
122	Kim yeryüzünden bir karış gasp ederse Allah yedi kat yeri boynuna dolayacaktır.	2/386	3346	Allah Kul İlişkisi
123	Kalp Rahman'ın iki parmağı arasındadır.	2/393	3370	Allah Kul İlişkisi

124	Rüzgara sövmeyiniz; çünkü o Rahman'ın nefesindendir.	2/394	3377	Ahlak
125	Kalk, namaz kıl! Çünkü sen henüz namaz kılmadın.	2/406	3431	Fıkıh
126	Namaz, ancak kalp huzuruyla olandır.	2/406	3431	Fıkıh
127	Ben beni zikredenin yanındayım.	2/425	3494	Zikir-Allah Kul İlişkisi
128	Ey Harise, nasıl sabahladın? O dedi ki: Gerçekten mümin olarak sabahladım.	2/436	3541	Peygamber-Sahabe
129	Allah Teâlâ Âdem'i yarattı, sağ eliyle onun sağ yanına vurdu; gümüş gibi beyaz bir nesil çıktı. Sol eliyle sol yanına vurdu; kömür gibi bir nesil çıktı. Buyurdu: Bunlar cennetliktir, pervam yok; bunlar da cehennemliktir, pervam yok.	2/441	3563	Peygamber-Gayb-Ahiret
130	Sus! Bu kadar yeter.	2/442	3569	Ahlak
131	Yedi helak edici şeyden sakının: Allah'a ortak koşmak, sihir yapmak, haksız yere cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaşta kaçmak ve iffetli kadınlara zina iftirası atmak.	2/444	3575	Ahlak-Sosyal Hayat
132	Allah doğruyu söylemekten utanmaz.	2/446	3586	Allah-Kul İlişkisi
133	Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki hiçbir iman, gayba iman kadar faziletli değildir.	2/467	3675	İman-Gayb
134	Bâtın ilmî Allah'ın sırlarından bir sırdır; hükmünden bir hükümdür ki, dilediği kullarının kalbine yerleştirir.	2/469	3684	Allah-Kul İlişkisi
135	Benim ashabım yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız hidayete erersiniz.	2/474	3698	Peygamber-Sahabe

136	Benim sıfatımla halkın arasına çık; seni kasteden beni kastetmiş olur.	2/476	3705	Allah-Peygamber İlişkisi
137	Kıyamet günü cehennem şöyle der: Ey mümin, geç! Çünkü senin nurun benim ateşimi söndürdü.	2/487	3741	Ahiret
138	Hastaydım, beni sormadın.	2/496	3784	Allah-Kul İlişkisi
139	Ben ilmin şehriyim; Ali ise onun kapısıdır.	2/501	3805	Peygamber-Sahabe
140	Ey Rabbim! Sende olan hayretimi artır!	2/502	3809	Dua
141	Kalk ya Ebâ't-Turâb, kalk ya Ebâ't-Turâb!	2/511	3843	Peygamber-Sahabe
142	Allah için seven, Allah için buğz eden, Allah için veren ve Allah için men eden kimse imanı kemale erdirir.	2/511	3845	İman-Ahlak-Sosyal Hayat
143	İnsanlara akılları miktarınca konuşunuz.	2/513	3853	Sosyal Hayat
144	Rahmetim gazabımı geçti.	2/517	3868	Allah-Kul İlişkisi
145	Başına ne gelecekse ezelde kader kalemi onu yazdı ve kalem kurudu; gözün kadere bakmalıdır.	2/525	3893	Kader
146	Şairin sözü doğrudur: Allah'tan başka her şey batıldır.	2/543	3965	Allah
147	Zamana sövmeyiniz; çünkü zaman Allah'tır.	2/548	3979	Ahlak
148	Ben hiçbir işte, mümin kulunun ruhunu almak gibi tereddüt etmedim; çünkü o ölümü sevmez ama benimle buluşması kaçınılmazdır.	2/550	3986	Allah-Kul İlişkisi
149	Benim Allah ile bir vaktim vardır ki o vakitte bana ne mukarreb melek ne de resul sığar.	2/552	3994	Allah-Peygamber İlişkisi

150	Muhakkak senin üzerinde nefsinin bir hakkı, ailenin bir hakkı ve misafirin bir hakkı vardır. Öyleyse hem oruç tut hem iftar et, hem namaz kıl hem de uyu.	3/15	11	Fıkıh-Sosyal Hayat
151	Benim Allah ile bir vaktim vardır.	3/35	60	Allah-Peygamber İlişkisi
152	Sen bizim ihvanımıza inkâr nazarıyla bakıyorsun; bu ise bütün günahlardan daha büyüktür.	3/63	162	Günah
153	Eğer sen olmasaydın, yerleri ve gökleri yaratmazdım.	3/70	181	Allah-Peygamber İlişkisi
154	Allah Teâlâ insanları karanlıkta yarattı; sonra onların üzerine nurunu saçtı. Bu nurdan kime isabet ettiyse hidayet buldu, kime isabet etmediyse sapıklığa düştü.	3/72	187	Allah-Kul İlişkisi
155	el-Kâria Suresi'ni okuyan kimse Deccal'in fitnesinden ve kıyamet gününün şiddetinden emin olur.	3/81	222	Kur'ân-Gayb
156	Âdem daha su ile çamur arasındayken ben nebiydim.	3/118	359	Peygamber-Gayb
157	Hiçbir gün yoktur ki iki melek inip şöyle demesin: “Ey Rabbimiz! Veren kişiye karşılığını ver; tutan kişiyi ise helak et.”	3/124	378	Dua
158	Ey Allah'ım! Bizi kötü huylardan koru ve eşyayı bize hakikatiyle göster.	3/141	463	Dua
159	Tama (açgözlülük)dan Allah'a sığın; çünkü o insanın tabiatına rehberlik eder.	3/163	566	Ahlak-Sosyal Hayat

160	Sabırlı olmayan kimsenin imanı yoktur.	3/171	597	Ahlak
161	Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.	3/176	624	Dünya-Ahlak
162	Şeytan, Âdemoğlunun damarlarında dolaşır; onun yolunu açlık ve susuzlukla daraltınız.	3/180	634	Tıp
163	Allah Teâlâ her hastalık için bir şifa yaratmıştır.	3/190	680	Tıp
164	Ruh kabzedildiğinde göz onu takip eder.	3/190	682	Ölüm
165	Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey benim aklımdır.	3/199	707	Peygamber-Gayb
166	Kalbinden hikmet pınarları fışkırır.	3/203	719	Hikmet
167	“Eğer” kelimesinden sakının; çünkü bu, münafıkların sözlerindendir.	3/208	732	İman-Ahlak
168	Başına bir musibet gelirse “Eğer şöyle yapsaydım, böyle olurdu” deme; aksine “Bu Allah’ın takdiridir” de.	3/208	732	Kader
169	Gül açmaya başladığında ezan okumaya başlayınız.	3/211	743	Fıkıh
170	Kaderi, ancak başka bir kader geri çevirir.	3/216	760	Kader
171	Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.	3/226	805	Ahlak
172	Beni gören hakkı görmüştür.	3/227	809	Peygamber
173	Allah’ın nurdan ve karanlıktan yetmiş bin perdesi vardır.	3/230	817	Allah-Kul İlişkisi
174	Müminin ferasetinden sakının; çünkü o Allah’ın nuruyla bakar.	3/249	887	Allah-Kul İlişkisi

175	Kim ki Allah için kırk gün ihlaslı olursa, kalbinden hikmet pınarları fışkırır.	3/263	936	Allah-Kul İlişkisi-Ahlak
176	Cennetin ağaçlarını çoğaltınız. “Cennetin ağaçları nedir ya Rasûlallah?” dediler. Buyurdu: “Tesbih ve tehlildir.”	3/271	959	Ahiret-Ahlak-Zikir
177	Cennet bahçelerinde dolaşınız. “Cennet bahçeleri nedir ya Rasûlallah?” dediler. Buyurdu: “İlim meclisleridir.”	3/271	959	İlim
178	Pis yerlerde biten yeşillikten uzak durunuz.	3/285	1012	Tıp
179	Ya Rabbi, suretimi güzel yarattığın gibi ahlakımı da güzelleştir.	3/285	1013	Dua
180	Toprak yiyen kimse, kendi nefsinin katline yardım etmiş olur.	3/303	1077	Ahlak
181	Sen olmasaydın, kâinatı yaratmazdım.	3/324	1152	Peygamber-Allah İlişkisi
182	Kim benim bir velime düşmanlık ederse, bana savaş açmış olur.	3/330	1173	Allah-Kul İlişkisi
183	Allah Teâlâ ruhları bedenlerden önce yaratmıştır.	3/333	1178	Gayb
184	Kul “Ya Rabbi” dediğinde Allah Teâlâ “Buyur kulum!” der.	3/335	1185	Allah-Kul İlişkisi
185	Ben Yemen tarafından Rahman’ın nefesini hissediyorum.	3/337	1197	Peygamber-Gayb
186	İki şey vardır ki Âdemoğlu bunlarla ihtiyarlayıp saç ve sakalı ağarır: Hırs ve uzun emel.	3/345	1230	Ahlak-Sosyal Hayat

187	İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir.	3/349	1246	Allah-Kul İlişkisi-İbadet
188	Ne mutlu o kimseye ki, kendi ayıbı, insanların ayıbını araştırmaktan onu alıkoyar; gereksiz sözden uzak durur ve malının fazlasını infak eder.	3/353	1264	Ahlak-Sosyal Hayat
189	Cömertlik cennette bir ağaçtır; dalları dünyaya sarkmıştır. Kim o dallardan birine tutunursa, cömertlik onu cennete çeker.	3/353	1266	Ahlak-Ahiret
190	Cimrilik cehennemde bir ağaçtır; dalları dünyaya sarkmıştır. Kim o dallardan birine tutunursa, cehenneme kadar o dal onu bırakmaz.	3/354	1267	Ahlak-Ahiret
191	Muhlisler büyük bir tehlike üzerindedir.	3/364	1306	Gayb
192	İnsanlara benim ahlakımla muamele et; seni kasteden beni kastetmiş olur, seni seven beni sevmiş olur.	3/368	1312	Allah-Kul İlişkisi-Peygamber
193	Haya ve iman kardeşidir; biri giderse diğeri de gider.	3/382	1357	Ahlak
194	Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle haşrolursunuz.	3/395	1401	Ahlak
195	Cennet, nefsin hoşlanmadığı şeylerle örtülüdür; cehennem ise nefsin arzuladığı şeylerle kaplanmıştır.	3/403	1433	Ahiret-Ahlak
196	Hikmet, müminin kaybolmuş malıdır; onu nerede bulursa alır.	3/461	1656	Ahlak
197	Kim gerçekten ister, çalışırsa bulur; kapıyı çalıp ısrar eden içeri alınır.	3/467	1684	Sosyal Hayat

198	Siz dünyanın işlerini daha iyi bilirsiniz.	3/469	1691	Dünya
199	Allah Teâlâ kıyamet günü şöyle buyurur: “Ey Âdemoğlu! Ben hastalandım, beni ziyaret etmedin.” Kul der ki: “Ey Rabbim! Seni nasıl ziyaret edeyim, sen âlemlerin Rabbisin!” Allah Teâlâ buyurur ki: “Falan kulum hastalandı, onu ziyaret etmedin. Eğer onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulurdun.”	3/477	1724	Din-Sosyal Hayat
200	Allah, köle ve cariye azad etmekten daha sevgili bir helal yaratmadı; kadını boşamaktan ise daha nefret ettiği bir helal yaratmadı.	3/481	1738	Fıkıh-Sosyal Hayat
201	Allah bir kulu sevdiği vakit, onun günahı ona zarar vermez.	3/485	1753	Allah-Kul İlişkisi
202	Zâkir olan kimse, gâfiller arasında ölümler arasında diri gibidir.	4/9	1802	Zikir
203	İnsan benim sırrımdır.	4/12	1809	Allah-Kul İlişkisi
204	Sizin ecriniz (sevabınız), meşakkatiniz (çabanız) kadardır.	4/15	1819	Ahlak
205	Kadınları geri bırakın; çünkü Allah Teâlâ onları geri bıraktı.	4/21	1842	Kadın-Sosyal Hayat
206	Kör, zâhir gözü kör olan değildir; asıl kör, kalbi kör olandır.	4/26	1855	Ahlak
207	Akıllının düşmanlığı, câhilin sadakatinden (sözde bağlılığından) hayırlıdır.	4/27	1863	Ahlak-Sosyal Hayat
208	Kardeşlerime kavuşmayı ne kadar özleyorum.	4/33	1888	Peygamber-Ümmet

209	Eğer siz benim bildiğimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız.	4/34	1898	Peygamber-Sahabe
210	Eğer siz benim bildiğim şeyi bilseydiniz, elbette çok ağlar, az gülerdiniz;ve şehvetli bir istekle bir yudum su içmezsiniz,gölgelik bir eve sığınmazdınız, göğüslerinizi döver, nefsiniz için ağlar, dağlara ve sahralara çekilirdiniz.	4/34	1898	Peygamber-Sahabe-Sosyal Hayat
211	Dön, dön! Çünkü sen Muhammed'in ailesinin (ehl-i beytinin) arasındasın.	4/75	2052	Ehl-i Beyt
212	İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibidir.	4/77	2062	İnsan
213	Benim ismim, önceki kitaplarda ayrılmış şekilde yazılıdır.	4/80	2074	Peygamber
214	Allah'ın eli, cemaatin üzerindedir.	4/95	2141	Cemaat
215	Allah ile beraber olmak isteyen, zikir ehliyle birlikte otursun.	4/97	2149	Zikir
216	Kim cemaatten bir karış ayrılırsa, şüphesiz İslâm ipini boynundan çıkarmış olur.	4/98	2152	Cemaat
217	Bir umre, diğer umreye kadar arada işlenen günahlara kefarettir.	4/116	2230	Fıkıh
218	Mümin, Allah Teâlâ'ya kalpten yönelmekle şeref bulur.	4/117	2231	Allah-Kul İlişkisi
219	İnsan-ı kâmil benim sırrımdır, ben de onun sırrıyım.	4/117	2232	Allah-Kul İlişkisi
220	Bir mümine, bir diken batsa veya daha aşağı derecedeki bir şey ona eziyet verse, Allah Teâlâ bu sebeple onun bir	4/122	2248	Allah-Kul İlişkisi

	günahını affeder ve ona bir derece verir.			
221	Kullarım arasından bir kulumun bedenine, malına ya da çocuğuna bir musibet yöneltsem ve o kulum bu musibeti güzel bir sabırla karşılasa, ben onun için mizan kurmaya ve amel defterini açmaya haya ederim.	4/122	2248	Allah-Kul İlişkisi-Ahlak
222	Allah Teâlâ büyük bir beyaz inci yarattı, ona celâl ve heybetle baktı. O inci hayâdan eridi; yarısı su, yarısı ateş oldu. Ondan bir duman meydana geldi, Allah semavatı o dumandan, yeri ise onun köpüğünden yarattı. Böylece O'nun Arş'ı su üzerinde durdu.	4/137	2308	Allah-Kul İlişkisi-Ahlak
223	Meddahlara (aşırı övgüde bulunanlara) yüzlerine toprak saçın.	4/141	2319	Ahlak
224	İnsanlara karşı yumuşak davranmak sadakadır.	4/148	2347	Ahlak
225	Farzları eda etmekle emrolunduğum gibi insanlara karşı yumuşak davranmakla da emrolundum.	4/149	2347	Peygamber-Ahlak
226	Küçük savaşımlardan büyük savaşa döndük.	4/154	2368	Allah-Kul İlişkisi
227	Müslümanların işlerinden birine tayin edilen bir kimse, onların arasında bu göreve daha layık olan ve Allah'ın kitabını ve Peygamber'in sünnetini ondan daha iyi bilen biri olduğunu bildiği hâlde, başka birini görevlendirirse Allah'a,Rasûlü'ne ve	4/163	2412	Sosyal Hayat

	müminlerin cemaatine ihanet etmiş olur.			
228	Beni seveni öldürdüm; öldürdüğüm kimsenin diyeti banadır.	4/167	2428	Allah-Kul İlişkisi
229	Çamur yiyen kimse, sanki nefsini öldürmeye yardım eder.	4/168	2430	Ahlak
230	Ben, insanların öfkelendiği gibi öfkelenirim.	4/180	2480	Peygamber
231	Ya Rab, bize bu dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi azaptan koru.	4/197	2543	Dua
232	Cennette bir pazar vardır ki orada suretler satılır.	4/209	2587	Ahret
233	Ey benim Allah'ım, Muaviye'ye kitap ve hesap öğret ve onu azaptan koru.	4/211	2596	Dua
234	Bulutlu günde sabah namazına acele edin.	4/213	2605	Fıkıh
235	Ölmeden önce namaza acele edin.	4/213	2605	Fıkıh
236	Ben halkı ancak benden faydalansınlar diye yarattım; ben onlardan faydalanmak için yaratmadım.	4/221	2629	Allah-Kul İlişkisi
237	Allah Teâlâ aksırmayı sever. Şu hâlde sizden biriniz aksırır ve Allah'a hamd ederse, onu işiten her bir Müslümanın ona "Allah sana rahmet etsin" demesi vaciptir.	4/223	2636	Allah-Kul İlişkisi-Dua
238	Ben, davet edici ve tebliğ edici olarak gönderildim. Benim için vesvese verici olarak şeytan yaratıldı; onun için sapıklıktan başka bir şey yoktur.	4/236	2679	Peygamber-Tebliğ

239	Hamd olsun Allah Teâlâ'ya ki, şeytanın emrini vesvese olarak reddetti.	4/244	2613	Gayb
240	Şüphe veren şeyi, şüphe vermeyene bırak. Çünkü doğruluk, sükûnet getirir; yalan ise şüphe doğurur.	4/248	2727	Ahlak
241	Kadı, iki âlimin arasında bir cahildir.	4/251	2739	Alim
242	Allah Teâlâ, rüşvet verene, alana ve aracılı olana lanet etti.	4/252	2746	Ahlak-Sosyal Hayat
243	Tamah, âlimlerin kalplerinden hikmeti giderir.	4/252	2746	Alim
244	Ben, müminlere kendi nefislerinden daha yakınım. Bu sebeple müminlerden biri vefat edip borç bırakırsa, onu ödemek bana aittir. Eğer mal bırakırsa, o da varislerine aittir.	4/275	2845	Allah-Kul İlişkisi
245	Benim durumum, ateş yakmış bir adam gibidir. Ateş parladığında pervaneler etrafında dönmeye başlar, o adam onları engellemeye çalışır ama onlar onun sözüne kulak asmaz, ateşe hücum ederler. İşte ben de sizi ateşten alıkoymaya çalışıyorum ve "Ateşten sakının!" diyorum, fakat siz yine de ateşe koşuyorsunuz.	4/276	2847	Peygamber-Tebliğ
246	Mümin, anlayış ve sezgi sahibidir.	4/297	2928	Ahlak
247	Salih bir kimse için mal ne güzeldir.	4/298	2934	Sosyal Hayat
248	İnsanlar dört kısma ayrılır: Bir kimse vardır ki bilir ve bildiğini bilir; o âlimdir, ona tabi olun. Bir kimse vardır ki bilmez ve bilmediğini bilmez; o cahildir, ondan uzak durun. Bir kimse	4/322	3027	Alim-İlim

	vardır ki bilir ama bildiğini bilmez; o uykudadır, onu uyandırın. Bir kimse vardır ki bilmez ama bilmediğini bilir; o zayıftır, ona merhamet edin.			
249	Kim din kardeşini bir günahı sebebiyle ayıplarsa, o günahı işlemekten ölmez.	4/323	3028	Günah-Sosyal Hayat
250	Din kardeşinin başına gelen bir musibete sevinme; Allah Teâlâ ona merhamet eder, seni o musibetle sınar.	4/323	3028	Ahlak-Sosyal Hayat
251	Namaz, müminin miracıdır.	4/368	3224	Fıkıh
252	“Sübhâne Rabbiye’l-A’lâ” tesbihini secdelerinizde söyleyin.	4/371	3232	Fıkıh
253	Kalpler, demirin paslandığı gibi paslanır. Dediler ki: "Ey Allah'ın Resûlü, onun cilasası nedir?" Buyurdu: "Allah'ın zikridir."	4/413	3373	Zikir
254	Kul, ne zaman bir günah işlerse kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer tövbe ederse o nokta silinir. Fakat tekrar günah işlemeye devam ederse, o siyah nokta artar ve sonunda kalbi tamamen karartır.	4/413	3377	Günah-Tövbe
255	Senin varlığın, diğer günahlarla kıyaslanamayacak kadar büyük bir günahtır.	4/414	3379	Günah
256	Eğer dünya taze kan olsa, müminin gıdası helâlden başkası olamaz.	4/423	3415	Dünya-Ahlak
257	Allah Teâlâ'ya hamdolsun ki, yeryüzünü benim için mescid ve temiz kıldı.	4/424	3419	Peygamber

258	Benim ümmetimden hata ve unutmaya kaldırılmıştır.	4/424	3419	Peygamber-Ümmet
259	Ey Cafer, haberdar ol! Sana haber vereyim ki, Allah Teâlâ cennette onlarla uçman için sana nurdan iki kanat verdi.	4/455	3556	Sahabe-Ahiret
260	Cennet ağaçlarından birine rastladığınızda onun gölgesinde oturun ve meyvelerinden yiyin. Ashâb-ı kirâm dediler ki: “Ey Allah’ın Rasûlü! Dünya hayatında bu nasıl olur?” Aleyhisselâm buyurdu ki: Bir âlime rastladığınızda, sanki cennet ağaçlarından birine rastlamışınız gibi olur.	4/479	3660	Alim
261	Müslümanlar bir tek nefis gibidir.	4/489	3700	Ümmet
262	Dünyada kardeşinin etini yiyen kimseye ahirette onun eti gösterilir ve ona “Onu diri olarak yediğin gibi şimdi de ölü olarak ye!” denilir; o da bağırarak ve iğrenerek yer.	5/47	109	Ahlak-Ahiret
263	Allah Teâlâ bir kulunu sevdiği zaman onun duasını işitmek için onu belalarla imtihan eder.	5/70	207	Dua
264	İyilik ettiğin kimsenin kötülüğünden sakın.	5/84	266	Ahlak-Sosyal Hayat
265	Suizan (kötü zan) hazımsızlıktandır.	5/86	271	Ahlak
266	İstiğfar günahlardan kurtuluştur, zikir ise kalplerin cilasıdır.	5/109	364	Zikir
267	Kim istiğfara devam ederse Allah Teâlâ onun için her gamdan bir çıkış kapısı açar.	5/109	364	Zikir

268	Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, hepsi çıksa idi Allah onların üzerine vadileri ateş olarak tutuştururdu.	5/126	425	Allah-Kul İlişkisi
269	Eğlenceden ibaret olan dünya hayatı, ticaret ve davul sesi sizi Hakk'a ve hakikate çağıran Peygamber'den niçin ayırdı?	5/127	428	Dünya-Peygamber-Sosyal Hayat
270	Allah Teâlâ tevazu eden kimseyi yükseltir, kibirlenen kimseyi ise alçaltır.	5/133	460	Allah-Kul İlişkisi-Ahlak
271	Bir kulun kalbinde iki korkuyu ve iki güveni cem etmem; dünyada korkarsa ahirette korkmaz, dünyada emin olursa ahirette emin olmaz.	5/146	498	Allah-Kul İlişkisi-Ahiret
272	Köylerin sakinleri mezarlıkların sakinleri gibidir.	5/151	520	Sosyal Hayat
273	Bir gün köyde kalan kimse bir ay, bir ay kalan ise uzun müddet ahmaklaşır.	5/152	523	Sosyal Hayat
274	Yolculuk yapın, sağlık bulun ve rızkınızı artırın.	5/155	535	Sosyal Hayat
275	"Ya Ali, bu kapıyı koparan sen değil miydin?" Allah'a yemin ederim ki Hayber kapısını ben kendi gücümle koparmadım.	5/266	582	Peygamber-Sahabe
276	Ya Rab, Senin hakkındaki hayretimi artır!	5/187	671	Dua
277	Ölmeden önce ölünüz.	5/192	690	Ahlak
278	Kişi sevdiğiyle beraberdir.	5/194	700	Sosyal Hayat-Ahiret
279	Kendinde olmayan bir şeyi iddia eden bizden değildir.	5/209	753	Ahlak

280	Allah Teâlâ ısrarla dua edenleri sever.	5/210	759	Dua
281	Mal kabirde yılandır; cahil kişi ise ondan daha zararlıdır.	5/217	784	İlim
282	Zâhir, bâtının göstergesidir.	5/221	797	Zâhir-Bâtın
283	Eğer kalbi huşu içinde olsaydı, azaları da huşu içinde olurdu.	5/221	797	Ahlak
284	Ey Âdemoğlu! Eşyayı senin için yarattım, seni ise kendim için yarattım.	5/226	821	Allah-Kul İlişkisi
285	Biz önceki ümmetlerin sonuncusuyuz.	5/301	1125	Ümmet
286	Âlimin uykusu, cahilin ibadetinden hayırlıdır.	5/327	1219	Alim
287	Benim gözlerim uyur ama kalbim Rabbinden uyumaz.	5/328	1222	Allah-Peygamber İlişkisi
288	Kalbe nur girdiğinde o genişler; bunun alameti dünya sevgisinden uzaklaşmak, ahirete yönelmek ve ölümden önce ölüme hazırlanmaktır.	5/346	1290	Ahlak-Ahiret
289	Efendimiz vahiy indiğinde değişir ve sıkıntı yaşardı; aşırı harareten mübarek alnı ve bedeni terlerdi.	5/374	1385	Peygamber-Vahiy
290	Gereksiz yere hasta rolü yapmayın; yaparsanız gerçekten hastalanırsınız.	5/422	1574	Tıp
291	Herkes ne için yaratılmışsa o iş ona kolaylaştırılır.	5/432	1612	Fıtrat-Yaratılış
292	Kalbin örneği, çölde kuş tüyü gibidir; rüzgâr onu döndürür, içi dışına çıkar.	5/438	1636	Allah-Kul İlişkisi
293	Kalbin dönüşü, kaynayan kazandan daha şiddetlidir.	5/438	1638	Allah-Kul İlişkisi
294	Nezir adamayın; çünkü nezir kaderi değiştirmez.	5/439	1640	Kader

295	Dünya, uyuyan bir kimsenin gördüğü rüyadır.	5/459	1727	Dünya
296	Benim şefaetim ümmetimden büyük günah sahiplerinedir.	5/471	1777	Peygamber-Ümmet-Şefa
297	Benim şefaetim, zina ve hırsızlık yapsa bile ümmetimden büyük günah sahiplerinedir; onları cehennemden çıkarır, cennete koyarım. Ancak Kur'ân'ın hapsettiği kimse cehennemde kalır.	5/471	1777	Peygamber-Ümmet
298	Ümmetimden salih bir adamın şefaatiyle birçok kişi cennete girer.	5/472	1781	Ümmet-Şefa
299	Ümmetimden kabilelere, topluluklara hatta tek kişiye şefaet edenler vardır; onlar da cennete girerler.	5/472	1781	Peygamber-Ümmet-Şefa
300	Ümmetimin salihleri şefaatime muhtaç değildir; şefaetim günahkârlar içindir.	5/472	1781	Peygamber-Ümmet
301	Baba oğlunu mal yüzünden sıkıntıya sokar.	5/489	1847	Sosyal Hayat
302	Benim kazama razı olmayan başka Rab arasın!	5/495	1874	Kader
303	Kur'ân'ın zâhiri ve bâtını, hatta yedi katmana kadar derin manaları vardır.	5/499	1890	Kur'ân-Tefsir
304	Mümin, ülfet eder ve kendisiyle ülfet edilir; ülfet etmeyen kimsede hayır yoktur.	5/507	1924	Ahlak
305	Namazda gözümün nuru kılındı.	5/550	2078	Fıkıh
306	Akıllı ve tedbirli kişi nefesine hâkim olur ve ölümden sonrası için hazırlık yapar; aciz kişi ise nefesine uyar ve Allah'tan temennilerde bulunur.	5/581	2189	Allah-Kul İlişkisi

307	İbn Âdem'in dünyada hakkı şu üç şeydir: Oturacağı bir ev, avret yerini örtecek bir elbise ve bir parça ekmek ile su.	5/598	2252	Dünya-Sosyal Hayat
308	Ümmetimin âlimleri, İsrailoğulları peygamberleri gibidir.	5/599	2253	Alim
309	Dünyanızdan bana üç şey sevdirdi: Kadın, güzel koku ve namazda gözümün nuru kılındı.	5/633	2392	Allah-Peygamber
310	Biz peygamberler, insanların seviyesine inerek ve onların akılları miktarınca konuşmakla emrolunduk.	5/635	2401	Peygamber-Tebliğ
311	Açlık, yeryüzünde Allah Teâlâ'nın yemeğidir; onunla doğru ve samimi kişilerin bedenleri hayat bulur.	6/34	2502	Tıp-Ahlak
312	Kibirli kişiye karşı kibirli davranmak sadakadır.	6/47	2542	Ahlak
313	Akıl benim dostumdur, ahmak ise düşmanımdır.	6/53	2566	İlim
314	Ahmağı düzeltmekte aciz kaldım ama ölüyü diriltmekte aciz olmadım.	6/56	2579	Ahlak
315	Dünya ehline ahiret haramdır.	6/66	2623	Dünya-Ahiret
316	Giyinmişlerdir ama çıplaktırlar.	6/70	2637	Sosyal Hayat
317	İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a şükretmiş olmaz.	6/77	2661	Sosyal Hayat
318	Allah Teâlâ insanları karanlıkta yarattı, sonra onların üzerine nurundan saçtı.	6/116	2802	Allah-Kul İlişkisi
319	Kim zenginliği için bir zengine ikram ederse, onun dininin üçte biri gitmiştir.	6/164	2992	Sosyal Hayat-Ahlak

320	İnsanlara hayır öğreten ama nefsini unutan âlim, başkalarına ışık veren ama kendini yakan kandile benzer.	6/174	3027	Alim-İlim
321	Allah Teâlâ'nın gizli velileri vardır; saçları dağınık, yüzleri tozludur. Emirlerin yanına girmek için izin istediklerinde izin verilmez, kaybolduklarında aranmazlar, hazır olsalar davet edilmezler, hasta olsalar ziyaret edilmezler, ölseler cenazelerine kimse katılmaz. Yeryüzünde bilinmezler ama gökte meşhurdurlar.	6/189		Allah-Kul İlişkisi
322	Benim velilerim vardır; onlar kubbelerimin altındadır, onları benden başkası bilmez.	6/190	3094	Allah-Kul İlişkisi
323	Rahmân'ın cezbelerinden bir cezbe, insanların ve cinlerin tüm ameline denktir.	6/205	3158	Allah-Kul İlişkisi
324	Allah Teâlâ, vaizlerin kalbine hikmeti, dinleyenlerin gayreti kadar telkin eder.	6/216	3197	Allah-Kul İlişkisi
325	Horoza kötölemeyiniz; çünkü o sizi namaza uyandırır.	6/246	3321	Fıkıh-Sosyal Hayat
326	Sadaka, yetmiş çeşit belayı def eder.	6/248	3332	Sosyal Hayat
327	Ben salih kullarım için, gözün görmediği, kulağın işitmediği ve insan kalbine gelmeyen şeyler hazırladım.	6/264	3395	Ahlak
328	İnsanoğluna şeytanın ve meleğin dokunuşu vardır. Şeytanın dokunuşu, kötülüğü vaat edip hakkı yalanlamaktır; meleğin dokunuşu ise hayrı vaat edip hakkı tasdik etmektir.	6/285	3477	Ahlak

	Bunu bulan kimse Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamd etsin; diğerini bulan kimse ise şeytandan Allah'a sığınsın.			
329	Aldatmak yoktur ve benim için üç gün düşünme hakkı vardır.	6/286	3480	Fıkıh
330	Bir alışverişte aldanmaktan korkarsan, 'Aldatmak yoktur ve benim için üç gün düşünme hakkı vardır' de; bu alışverişin kabulü veya reddi konusunda üç gün süre şart et.	6/287	3483	Fıkıh
331	Acelecilik şeytandandır, yavaş ve temkinli olmak Rahmân'dandır.	6/287	3484	Ahlak
332	Benim evliyalarım kubbelerimin altındadır; onları benden başkası bilmez.	6/331	3651	Allah-Kul İlişkisi
333	Onlar, insan olmanın gereği olan hallerle kubbelerimin altında saklıdırlar; tecrübe ve imtihanla bilinmezler, iç yüzlerini sadece Yaratan bilir.	6/331	3652	Allah-Kul İlişkisi
334	Evliyaı bilmezler.	6/333	3653	Alim
335	Allah Teâlâ, mahzun kalbi sever.	6/356	3737	Allah-Kul İlişkisi
336	Vatan sevgisi imandandır.	6/371	3792	Sosyal Hayat
337	Sizden hiçbir kimse yoktur ki, yanında bir cin ve bir melek bulunmasın.	6/375	3808	Yaratılış
338	Üç sebepten dolayı Arapları seviniz: Çünkü ben Arap'ım, Kur'ân Arapçadır ve cennet ehlinin dili Arapçadır.	6/380	3827	Peygamber-Sosyal Hayat
339	Allah'ı bilen kişinin dili yorulur.	6/381	3828	Allah-Kul İlişkisi

340	Din nasihattir. Kim için? Allah için, O'nun Resûlü için, O'nun kitabı için, Müslümanların liderleri ve tüm müminler için.	6/407	3929	Din-Sosyal Hayat
341	Benim kaderime razı olmayan, benden başka Rab bulsun.	6/419	3978	Kader
342	Şeytan, insanın kalbi üzerine sürekli bulunur; Allah'ı zikrettiğinde geri çekilir ve saklanır; Allah'ı unuttuğunda ise kalbini ele geçirir.	6/436	4042	Zikir
343	Senin en büyük düşmanın, iki yanının arasındaki nefsidir.	6/438	4052	Ahlak
344	Bazı sözler sihir gibidir.	6/443	4065	Söz
345	Allah Teâlâ bir kulunu sevdiğinde, onu sınavlara tabi tutar.	6/448	4084	Allah-Kul İlişkisi
346	Hazinenin yakınında olan kimse, kayıptan korkmaz.	6/449	4089	Sosyal Hayat
347	Kim tüm varlığıyla Allah'a yönelirse, Allah da ona tüm varlığıyla yönelir; kim Allah'tan yüz çevirirse, Allah da ondan yüz çevirir.	6/521	4354	Allah-Kul İlişkisi
348	Ben kusurları affetmek için bahane ararım.	6/525	4366	Allah-Kul İlişkisi-Günah-Tövbe
349	Benim miracımın, Yunus (a.s.)'in miracına üstünlüğü yoktur.	6/560	4498	Peygamber
350	Ben onun işitmesiyim.	6/564	4514	Allah-Kul İlişkisi
351	Benim ve sizin misaliniz, ateş yakan bir adam gibidir; pervaneler o ateşe düşmeye başlarlar, ben sizi ondan alıkoyarım ama siz yine ona yönelirsiniz.	6/572	4543	Peygamber-Tebliğ

352	Mümin, koyunun kurttan korktuğu gibi, düşmanlığı şiddetli olan kimseden korkar.	6/576	4557	Ahlak
353	Allah dostları ölmezler; sadece bir evden başka bir eve nakledilirler.	6/585	4598	Allah-Kul İlişkisi
354	Kim Allah için olursa, Allah da onun için olur.	6/586	4600	Allah-Kul İlişkisi
355	Allah Teâlâ'nın evliyalrı için hazırladığı bir şarap vardır ki, içtiklerinde mest olurlar; mest olduklarında temizlenirler ve temizlendiklerinde susarlar.	6/622	4727	Fıkıh-Ahiret
356	Allah'ın dilediği şey var olur, dilemediği şey ise var olmaz.	7/16		Kader
357	Rahmet ancak bedbaht (şaki) olan kimseden uzaklaştırılır.	7/49	111	Ahlak
358	Cennete, akrabalık bağlarını gözeten kimsenin dışında kimse giremez.	7/49	111	Sosyal Hayat-Ahiret
359	Bir kimse, İsa aleyhisselâma sordu: "Ey İsa! Eşyaların en şiddetlisi nedir?" İsa dedi ki: "Rabbin gazabıdır." O kimse tekrar sordu: "Ondan kurtuluş nedir?" Dedi ki: "Öfkelenildiğin zaman öfkenden vazgeçmendir."	7/50	113	Ahlak
360	Ey Âdemoğlu! Öfkelenildiğinde beni zikret ki, ben de gazaplandığımda seni zikredeyim.	7/51	115	Ahlak-Zikir
361	Benim rahmetim gazabımı geçmiştir.	7/66	171	Allah-Kul İlişkisi
362	Bu yüz (benim yüzüm) yalancı bir yüz değildir.	7/112	353	Alim
363	Âlimler bir tek nefis gibidir.	7/130	410	Alim

364	Sizin için adaletle iş yapan bir imam, çok konuşan bir imamdan daha hayırlı ve daha güzeldir.	7/156	498	Sosyal Hayat
365	“Ya Rasûlallah! İbn Sînâ hakkında ne buyurursunuz?” Efendimiz buyurdu ki: “O, benim vesilem olmaksızın Allah’a ulaşmak isteyen bir adamdır. Onu iki elimle ittim ve ateşe düştü.”	7/159	508	Sosyal Hayat
366	Âdem ve ondan sonra gelen bütün peygamberler kıyamet gününde benim sancağım altında olacaklar; fakat bu durumla övünmem.	7/165	527	Peygamber-Kıyamet
367	Gözler de zina eder.	7/198	647	Fıkıh-Ahlak
368	Nazar, şeytanın zehirli oklarından biridir.	7/198	648	İman-Kader
369	Allah Teâlâ, kulunun diliyle “Semiallâhu limen hamideh” (Allah, kendisine hamd edeni işitir) der.	7/229	762	Fıkıh-Dua
370	Allah Teâlâ, velîleri için bir şarap hazırlamıştır ki içtiklerinde sarhoş olurlar; sarhoş olduklarında hoş ve ferahlık verici olurlar; hoş olduklarında ise suskun ve sakin hale gelirler.	7/254	852	Fıkıh-Ahiret
371	Muhakkak ki ben öyle bir Allah’ım ki benden başka ilâh yoktur. Tevhid sözünü söyleyen kimse benim korumama girer; benim korumama giren kimse de azabımdan emin olur.	7/259	871	Allah-Kul İlişkisi
372	Allah için tevazu gösteren kimseyi Allah Teâlâ yüceltir.	7/294	1005	Ahlak

373	Allah Teâlâ beni Âdem'in sulbünde yeryüzüne indirdi, sonra beni Nuh'un soyunda kıldı; İbrahim'in sulbüne yerleştirdi. Beni daima temiz soylar ve pak rahimlerden naklederek getirdi; nihayet hiçbir zaman zina ile birleşmeyen anne babadan beni çıkardı.	7/303	1039	Allah-Peygamber İlişkisi
374	Dünyanın şehveti, külhân gibidir; ondan ancak takva hamamı aydınlanır.	7/305	1047	Dünya-Ahlak
375	Muhakkak ki Rûhü'l-Kudüs, Hassân ile beraberdir.	7/350	1201	Gayb
376	Mutluluk o kimseyedir ki ömrü uzun, ameli de güzel olur.	7/351	1205	Ahlak
377	Peygamberlerden biri bir çizgi çizdi; o çizgiden gelecekteki ve geçmişteki hükümler bilinir oldu. Artık yıldızlarla hüküm çıkaranlardan, remil ve cifirle uğraşanlardan biri bir çizgi çizerse ve bu çizgi peygamberin çizgisine denk düşerse, çıkardığı hüküm doğru olur. Eğer çizgisi peygamberin çizgisine denk düşmezse, hükmü yanlış olur.	7/373	1294	Fıkıh-Gayb
378	Hesaba çekilmeden önce nefsinizi hesaba çekin.	7/378	1314	Ahlak
379	Her şey kader ile takdir edilmiştir; hatta acizlik ve zeka seviyesi bile.	7/388	1346	Kader
380	Cennet ehlinin çoğu saf kimselerdir.	7/409	1419	Ahret
381	Ben, zamanın tufanında bir gemi gibiyim.	7/421	1457	Peygamber-Tebliğ

382	Benim ümmetimin misali, Nuh'un gemisinin misali gibidir; ona tutunan kurtulur, ondan geri kalan ise boğulur.	7/421	1457	Peygamber-Ümmet
383	Kim bir gözünün görmediği kişiyi kırk adım taşır, geçmiş günahları bağışlanır.	7/424	1467	Ahlak
384	Şehveti aklına galip gelen kimse, hayvandan daha aşağı ve düşüktür.	7/439	1511	Ahlak
385	Rahmân'ın cezbe hallerinden bir cezbe, insan ve cinlerin bütün amellerine denk gelir.	7/456	1558	Allah
386	Ahmak benim düşmanımdır.	8/28	1940	İlim
387	Ben öğretici (muallim) olarak gönderildim.	8/45	1999	Peygamber-Tebliğ
388	Belânın en şiddetlisi peygamberlerin üzerine gelir; sonra velîlerin, sonra da onlara benzeyenlerin üzerine.	8/46	2002	Peygamber
389	Bizi aldatan bizden değildir.	8/54	2021	Ahlak
390	Suskun olan kurtulmuştur.	8/66	2057	Ahlak
391	Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, ya Allah'ın adını ansın ya da sussun.	8/66	2057	İman-Ahlak
392	Kimin şeyhi (manevî rehberi) yoksa, onun şeyhi şeytandır.	8/103	2162	Din
393	Ya Ali, elbiseni kirden arındır ki her nefeste Allah'ın yardımıyla haz alasın. Hak Teâlâ sana beş elbise ve hil'at giydirmiştir: muhabbet hil'ati, tevhid hil'ati, marifet hil'ati, iman hil'ati ve İslâm hil'ati.	8/172	2378	Peygamber-Sahabe

394	Her doğan çocuk İslâm fitratı üzere doğar; sonra annesi ve babası onu Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi yapar.	8/197	2471	Din-Fıtrat
395	Allah Teâlâ, bir kuluna hayır murat ettiğinde, ona rüyasında uyarıda bulunur.	8/198	2477	Rüya
396	Kim güneş batıdan doğmadan önce tövbe ederse, Allah Teâlâ onun tövbesini kabul eder.	8/203	2495	Tövbe
397	Ukkaşe dedi ki: “Ya Rasûlallah! Safer ayı geçti gitti.” Efendimiz buyurdu: “Ey koca aslan! Muhakkak cennet-i âcili ve âcilîyi kazandın.”	8/231	2581	Peygamber-Sahabe
398	Kim Allah için olursa, Allah da onun için olur.	8/238	2603	Allah-Kul İlişkisi
399	Ya Rabbi! Beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve miskinler zümresi içinde haşret.	8/279	2745	Dua
400	Toprak, çocukların baharıdır.	8/382		Tıp
401	Zenginlik, eşyanın çokluğuyla değildir. Gerçek zenginlik, nefsi ve özü zengin olan kimsedir.	8/397	3118	Sosyal Hayat
402	Kim tüm dertlerini tek bir dert, yani âhiret derdi yaparsa, Allah Teâlâ onun diğer tüm dertlerine kâfi gelir.	8/399	3124	Ahiret
403	Kadın, malı, güzelliği ve dini için nikâhlanır. O hâlde dini olanı tercih eden kurtuluşa erer.	8/399	3128	Kadın-Sosyal Hayat
404	Kıyamet gününde dünya, ak saçlı, mavi gözlü, dişlek bir kocakarı suretinde getirilir; gören herkes ondan iğrenir.	8/415	3183	Gayb

	Halkın üzerine doğru koşar. Onlara denir ki: “Bunu tanıyor musunuz?” Onlar der ki: “Ondan Allah’a sığınırız!” Denilir ki: “İşte bu, dünyada sizin övündüğünüz ve uğruna birbirinizi öldürdüğünüz dünyadır.”			
405	Dünya ve âhiret iki ortaktır. Bunlardan birini memnun edersen, öbürü senden hoşnut olmaz.	8/419	3195	Dünya-Ahiret
406	Allah Teâlâ, bir kulunu sevdiğinde onu belalarla imtihan eder. Malı elinden gitmeyen ve bedeni hastalanmayan kulda hayır yoktur.	8/420	3196	Allah-Kul İlişkisi
407	Sizden biriniz, kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş olmaz.	8/433	3233	Ahlak
408	Allah Teâlâ’nın ilk yarattığı şey akıl ve nefistir.	8/436	3245	Allah-Kul İlişkisi
409	Allah’ın ilk yarattığı şey kalem ve benim ruhumdur.	8/436	3245	Yaratılış
410	Sizden biri ölmedikçe Rabbini müşahade edemez.	8/440	3256	Allah- Kul İlişkisi
411	Zamana sövmeyin, çünkü zaman ancak Allah’tır.	8/453	3287	Ahlak
412	Başına gelen şey hakkında kalem artık kurumuştur.	8/454	3289	Kader
413	Gizli şehvet ve insanlara gösteriş yapmak şirktir.	8/459	3303	Ahlak
414	Ne mutlu o kimseye ki nefsinin zelil kıldı.	8/467	3330	Ahlak

415	Halk benim hakikatimi ya görmüyorlar ya da görüyorlar. Eğer görmüyorlarsa, bu beni hayrete düşürür.	8/507	3462	Allah-Kul İlişkisi
416	Bize beyaz yüzlü ve üzerinde beyaz elbise olan bir adam geldiği vakit, Allah Resûlü'nün yanında bulunuyordum.	8/557	3639	Peygamber-Sahabe İlişkisi
417	Sizin bu ateşiniz, cehennem ateşinin yetmiş cüzünden sadece bir cüzüdür.	8/561	3652	Gayb
418	Allah'ın yüceliğini, yani isim ve sıfatlarını düşününüz; ama zatı hakkında tefekkür etmeyiniz.	8/570	3685	Allah-Kul İlişkisi
419	Allah Teâlâ'nın nurdan ve karanlıktan yetmiş bin perdesi vardır. Eğer bu perdeler kaldırılmış olsaydı, zatının veçhinin nuru gözün ulaşabileceği her şeyi yakardı.	8/570	3687	Allah-Kul İlişkisi
420	Ey perdesiz, ey ilâhî vahyin emini! Bana refakat et, zira ben henüz kendi yüce mertebem olan Hakikati Muhammediyye makamına ulaşmadım ve miracım henüz tamamlanmadı.	8/603	3788	Dua
421	Allah'ın çok gizli velî kulları vardır ki gök ehli arasında tanınır, yer ehli arasında ise gizlidirler.	8/612	3812	Allah-Kul İlişkisi
422	Kıyamet gününde insanların en şerlisini iki yüzlü bulursunuz; bir yüzüyle böyle, öbür yüzüyle öyle gelir.	8/619	3831	Ahlak-Ahiret
423	Kim kendisini bir topluluğa benzetirse, o onlardandır.	9/77	197	Ahlak-Sosyal Hayat

424	Ey Bilâl, bizi dinlendir.	9/88	225	Peygamber-Sahabe İlişkisi
425	Allah Teâlâ onun aleyhine bana yardım etti. Şeytanım benim ellerimde teslim oldu, Müslüman oldu.	9/108	289	Peygamber
426	Ebu Bekir'in imanı, yeryüzündekilerin imanıyla tartılsa, onun imanı ağır basardı.	9/110	292	Peygamber-Sahabe İlişkisi
427	Kibriya benim ridâm (üst elbisem), azamet ise şiarımdır. Kim ki bunları benden almak isterse, onu hiç çekinmeden ateşe sokarım.	9/186	519	Ahlak
428	Dinde aşırılıktan sakının; çünkü Allah Teâlâ bu dini kolay kılmıştır. O hâlde dinin size güç gelmeyen yönünü alın.	9/198	554	Ahlak-Sosyal Hayat
429	Nefsini bilen, Rabbini bilir.	9/202	564	Allah-Kul İlişkisi
430	Sihirbazın cezası, kılıçla bir darbedir.	9/224	624	Fıkıh
431	Mide, hastalıkların evidir; perhiz ise tedavinin başıdır.	9/227	638	Tıp
432	Ey Allah'ım! Beni göz açıp kapayıncaya kadar, hatta ondan daha kısa bir an bile nefsime bırakma.	9/235	663	Dua
433	Yeryüzündeki âlimler, gökteki yıldızlar gibidir.	9/271	784	Alim
434	Âlimler, yeryüzünün yıldızlarıdır.	9/271	784	Alim
435	Ya Rabbi, Senin hakkında olan hayretimi artır.	9/275	793	Dua
436	Bu zikredilen üç gruba (yoksullar, hastalar ve mazlumlar) eğer kalpleriniz taş gibi katı ve dağ gibi duygusuz değilse, merhamet edin ve bu	9/285	823	Ahlak-Sosyal Hayat

	merhametle gücünüz yettiğinde yardımcı olun.			
437	Muhakkak ki İslâm garip olarak ortaya çıktı ve yakında başladığı gibi tekrar garip olarak dönecektir. Ne mutlu o gariplere, ne mutlu o gariplere, ne mutlu o gariplere.	9/288	830	Din
438	Cennet, annelerin ayakları altındadır.	9/300	882	Ahret
439	Yeryüzünde “Allah Allah” denildikçe kıyamet kopmaz.	9/303	891	Zikir
440	Muhakkak ki İslâm garip olarak ortaya çıktı ve garip olarak dönecektir. Öyleyse ne mutlu gariplere.	9/313	923	Din
441	Dünyadan sakının, kadınlardan da sakının; zira İblis çok gözetleyen bir avcıdır. Onun insanları avlamak için kullandığı tuzaklardan daha kuvvetli bir tuzağı yoktur.	9/325	955	Dünya-Ahlak
442	Kadınlar, şeytanın ipleridir.	9/325	955	Kadın-Sosyal Hayat
443	Benden sonra, sizin üzerinize olan en büyük korkum kadınların fitnesidir. Bu sebeple kadınlardan sakının.	9/325	955	Kadın-Sosyal Hayat
444	Benden sonra erkekler üzerine, kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım.	9/325	955	Kadın-Sosyal Hayat
445	İnsanın dünya hayatında yaptığı amellerden daha vefalı bir dost ve yol arkadaşı olmaz.	9/354	1049	Dünya-Ahlak
446	Ey cahiller! Ey haddini bilmeyip boş sözler söyleyen topluluk! Ey inkârcı kavim! Evet, siz de bizim gibi gayb	9/379	1124	Din-Sosyal Hayat

	âleminde bu dünyaya garip olarak geldiniz. Fakat bilmediniz ki istidat azlığınızdan dolayı ilâhî kazaya binaen o âlemden bu âleme gelene kadar geçtiğiniz yolları ve menzilleri kör ve gözleri kapalı olarak geçtiniz ve bu âleme de kör olarak geldiniz.			
447	Yeryüzü benim için dürüldü, bana doğusu ve batısı gösterildi.	9/426	1271	Dünya-Peygamber
448	Eğer utanmıyorsan dilediğini yap.	9/513	1575	Ahlak
449	Kanaat eden izzet bulur, tamah eden ise zillete düşer.	9/617	1943	Ahlak
450	Allah Teâlâ, Âdem'i kendi sûreti yani sıfatları üzere yarattı.	10/37	2132	Yaratılış
451	Allah Teâlâ, kazasını ve kaderini yerine getirmek istediğinde, akıl sahiplerinden akıllarını geçici olarak alır. Kudretini icra ettikten sonra akıllarını iade eder ve pişmanlık hâsıl olur.	10/48	2167	Allah-Kul İlişkisi
452	Günahtan tövbe eden, günah işlememiş gibidir.	10/61	2223	Günah-Tövbe
453	Helâl kazanç peşinde olmak, farz ibadetlerden sonra gelen bir farzdır.	10/101	2382	Fıkıh
454	İbadet on parçadır, bunların dokuzu helâl kazanç aramak, biri ise diğer amellerdir.	10/101	2382	İbadet
455	Rızık yeryüzünün gizli köşelerinde arayınız.	10/102	2385	Sosyal Hayat
456	Rızıkların kapıları kilitlidir; onların anahtarı ise harekettir.	10/102	2385	Sosyal Hayat

457	Eğer Âdemoğlu, rızıktan ölümden kaçtığı gibi kaçsaydı, rızık yine de ona ölüm gibi ulaşır.	10/104	2392	Sosyal Hayat
458	Aldanış yurdu olan dünyadan uzak durmak, sevinç yurdu olan âhirete yönelmek ve ölüm gelmeden önce ona hazırlanmak gerekir.	10/119	2448	Dünya-Ahiret
459	Sabreden zafere ulaşır.	10/125	2469	Ahlak
460	Çin’de bile olsa ilmî arayınız.	10/127	2479	İlim
461	Lût kavminin fiilini işleyene Allah Teâlâ lanet etmiştir.	10/135	2497	Ahlak
462	Ey Âdemoğlu! Eşyayı senin için yarattım, seni ise Kendim için.	10/146	2533	Allah-Kul İlişkisi
463	Acele etmek şeytandandır, teenni (ağır ve düşünerek hareket etmek) Rahmân’dandır.	10/157	2569	Ahlak
464	Ölümden önce tövbeye acele ediniz.	10/166	2598	Tövbe
465	Yahudiler yetmiş bir fırkaya, Hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar; benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır.	10/182	2655	Peygamber-Ümmet
466	Muhakkak ki sizler ölmedikçe Rabbiniz Azze ve Celle’yi göremezsiniz.	10/187	2674	Allah-Kul İlişkisi
467	Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanınız.	10/214	2762	Allah-Kul İlişkisi- Ahlak
468	Açlık, ölüm dışında her hastalık için şifadır.	10/235	2381	Tıp
469	Perhiz, ilaçtan daha faziletlidir.	10/235	2831	Tıp

470	Açlık, Allah'ın yeryüzündeki yemeğidir; onunla sıddıkların bedenleri hayat bulur.	10/237	2835	Tıp
471	Kalem, yazılması gerekeni yazdı ve mürekkebi kurudu.	10/319		Kader
472	Her bir kişi ne için yaratılmışsa, o ona kolaylaştırılır.	30/319		Fıtrat-Yaratılış
473	Başına gelen şeylerde bil ki kalem çoktan kurumuştur.	10/336	3178	Kader
474	Her bir insanın ameline, onun misliyle yedi yüz katına kadar karşılık verilir.	10/353	3232	Allah-Kul İlişkisi
475	Mümin, ülfet eden ve kendisiyle ülfet edilen kimsedir. Münafık ise ne bir kimseyle ülfet eder, ne de onunla ülfet edilir.	10/405	3431	İman-Ahlak
476	Merhamet edenlere Rahmân merhamet eder. Yeryüzündekilere merhamet ediniz ki göktekiler de size merhamet etsin.	10/435	3547	Ahlak-Sosyal Hayat
477	Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız.	10/454	3609	Ahlak
478	Ey Âişe, ben çokça şükreden bir kul olmayayım mı?	10/476	3688	Allah-Peygamber İlişkisi-İbadet
479	Kim ki yeryüzünde yürüyen bir ölünün yüzüne bakmak isterse, Ebû Kuhâfe'ye baksın.	10/511	3820	Peygamber-Sahabe İlişkisi
480	Şüphesiz dünyadaki iyilik ehli, âhirette de iyilik ehli olacaktır. Yine şüphesiz dünyadaki kötülük ehli, âhirette de kötülük ehli olacaktır.	10/554	3966	Dünya-Ahiret-Ahlak
481	Nefisleriniz hesaba çekilmeden önce siz nefislerinizi hesaba çekiniz.	10/556	3971	Ahlak

482	Yıldızlara iman eden kimse kâfir olur.	11/46	98	Fıkıh
483	Şeytanım ellerim üzerinde bağlı kaldı.	11/65	158	Peygamber
484	Siz Rabbinizi kıyamet gününde, dolunaylı bir gecede ayı gördüğünüz gibi açıkça göreceksiniz.	11/69	169	Allah-Kul İlişkisi
485	Amelleriniz (sizi tanımlar,) amellerinizdir.	11/71	175	Fıkıh
486	Kadınlar akıl ve din yönünden eksiktirler.	11/71	175	Kadın
487	Selman, bizim ehl-i beytimizdendir.	11/72	176	Peygamber-Ehl-i Beyt
488	Nerede namaz kılarsa, etrafı yeşillenir.	11/78	188	Fıkıh-Ahlak
489	Kim benim kaderime razı olmazsa, kendisine benden başka bir Rab arasın.	11/84	206	Kader
490	Kim bana bir şeyin garantisini verirse, ben de ona cenneti garanti ederim, dedi. Sevban: “Ya Resûlallah, ben garanti ederim” dedi. Aleyhisselam buyurdu: “İnsanlardan bir şey isteme ki sana cenneti garanti edeyim.”	11/120	334	Sosyal Hayat-Ahiret
491	Müftüler sana fetva verseler bile, sen kalbine danış.	11/137	384	Fıkıh
492	Fakirlik, küfre yakındır.	11/154		Sosyal Hayat
493	İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır.	11/166	486	Ahlak-Sosyal Hayat
494	Benim ümmetim rahmete mazhar bir ümmettir. Onlara ahirette azap yoktur. Onların azabı, dünyada fitneler, depremler, öldürülmeler ve belalar şeklindedir.	11/166	487	Peygamber-Ümmet

495	Takat getirilemeyen şeyden kaçmak peygamberlerin sünnetidir.	11/173	507	Peygamber-Sünnet
496	Şüphesiz şeytan, yakından veya uzaktan koyunu kapalı kurt gibi insanın düşmanıdır. Dağılmaktan sakının; cemaate, halka ve mescide bağlı kalmanız gerekir.	11/174	510	Cemaat-Sosyal Hayat
497	Mümin, mümine karşı birbirini destekleyen bir bina gibidir.	11/183	536	Sosyal Hayat
498	Sabır, kurtuluşun anahtarıdır.	11/206	611	Ahlak
499	Gecenin yarısı veya üçte ikisi geçtiği vakit Allah Teâlâ dünya semasına iner ve şöyle buyurur: “Dua eden var mı, duasını kabul edeyim? İstiğfar eden var mı, onu bağışlayayım? İsteyen var mı, istediğini vereyim?”	11/208	620	Dua
500	Şüphesiz siz Rabbinizi ölmeden göremezsiniz.	11/258	754	Allah-Kul İlişkisi
501	Yeryüzünde yürüten bir ölünün yüzüne bakmak isteyen varsa, Ebû Bekir’e baksın.	11/259	760	Peygamber-Sahabe
502	Gerçek olan ve şüphesiz doğru olan ancak Allah Teâlâ’dır.	11/289	845	Allah
503	Ben, salih kullarım için ne göz görmüş, ne kulak işitmiş, ne de kalbe doğmuş nimetler hazırladım.	11/303	897	Allah-Kul İlişkisi
504	Bir adam Resûl-i Ekrem’e: “Günahları yok eden şey nedir?” diye sordu. Resûlullah şöyle buyurdu: “Gözyaşı, huşû ve hastalıklar.”	11/304	900	Günah-Tövbe

505	Kalp, çölde bir kuş tüyü gibidir; rüzgâr onu istediği gibi sağa sola çevirir.	11/311	919	Allah-Kul İlişkisi
506	Allah'ın meleklerinden bir melek vardır ki, buluta vekil kılınmıştır. Onunla birlikte ateşten kıvılcımlar vardır. Allah, onları dilediği yöne sevk eder.	11/320	948	Allah-Dünya
507	Ey Bilâl, sen benim için övgüye layıksın ve ümmetimin iyi, hayırlı kişilerindensin.	11/327	967	Peygamber-Sahabe
508	İki kulak, başın ana uzuvlarından.	11/348	1040	Yaratılış
509	Ben, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.	11/366	1105	Peygamber-Allah İlişkisi
510	Eğer Allah tarafından bir bela (imtihan) olmasaydı, kul için Allah'a giden bir yol olmazdı.	11/372	1124	Allah-Kul İlişkisi
511	İhsan; Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyor olsan da, O seni görmektedir.	11/386	1168	Allah-Kul İlişkisi
512	Yavaşlık ve temkinlilik Rahmân'dandır.	11/405	1232	Sosyal Hayat
513	İffetsizliğin kulu helâk olsun.	11/411	1249	Ahlak
514	Gerçek mutluluk, ömrü uzun olup ameli güzel olan kimseyedir.	11/412	1251	Ahlak
515	Doymak bilmeyen iki hırslı vardır: Biri dünyayı, diğeri ilmî isteyen. Bunlar eşit değildir; ilim talibi Allah'ın rızasını artırır, dünya talibi ise azgınlığı artırır.	11/439	1337	İlim
516	Ölüm, müminin hediyesidir.	11/455	1390	Ölüm

517	Kadın, erkeğin sol kaburga kemiğinden yaratılmıştır.	11/470	1443	Kadın-Yaratılış
518	Çok gülmek kalbi öldürür.	11/516	1599	Sosyal Hayat
519	Evlat, babasının sırrıdır.	11/525	1629	Sosyal Hayat
520	Ey Rabbim! Seni bilinmekten tenzih ederim. Biz seni hakkıyla tanıyamadık.	11/530	1644	Allah-Kul İlişkisi
521	Benim kardeşlerimle buluşmaya özlemim vardır.	11/530	1646	Peygamber-Sahabe İlişkisi
522	Efendimiz, Müslümanların fakirlerinden fetih talep ederdi.	11/532	1650	Peygamber-Sosyal Hayat
523	Eğer Allah katında dünya, bir sivrisineğin kanadı kadar değerli olsaydı, kâfire bir yudum su vermezdi.	11/535	1659	Dünya
524	İnsanlar, öldükleri hâl üzere diriltilir.	11/601	1885	Ölüm
525	Nasıl yaşarsanız, öyle ölürsünüz; nasıl ölürseniz, öyle haşrolunursunuz.	11/602	1886	Ölüm
526	Ne mutlu o kimseye ki yaşayışı köpeğin yaşayışı gibidir.	12/21	1995	Ahlak-Sosyal Hayat
527	Muhakkak Allah Teâlâ, vaizlerin lisanı üzere hikmeti, dinleyicilerin himmeti miktarınca telkin eder.	12/32	2030	Sosyal Hayat
528	Benim Allah ile bir vaktim vardır ki oraya ne mukarreb melek ne de mürsel peygamber sığmaz.	12/35	2039	Allah-Peygamber İlişkisi
529	Beni zayıflarınızın içinde arayınız. Zira siz ancak zayıflarınız sebebiyle rızıklanır ve yardım olunursunuz.	12/68	2126	Allah-Kul İlişkisi-Sosyal Hayat
530	Benden işittiğiniz sözü insanlara ulaştırınız. Bu hususta size bir zahmet ya da günah yoktur. Nice fıkıh taşıyıcısı vardır ki fakih değildir ve nice	12/113	2269	Fıkıh-Sosyal Hayat

	fıkıh taşıyıcısı vardır ki kendisinden daha fakih olana taşır.			
531	Ey o Zât-ı Celîl ki âsi, isyanıyla O'na itaat etti.	12/125	2299	Allah-Kul İlişkisi
532	Hz. Cebrâîl Peygamberimize gelip dedi ki: “Eğer bir ümmet içinde bir mahzun ağlasa Allah Teâlâ o ümmete rahmet eder.” Nebî buyurdu ki: “O mahzun benim, ümmetim de o ümmettir.” Ey benim halkım! Gözyaşı kan ve dişler ateş parçası gibi olmadan önce bana şiddetle yaş akıtan iki göz verin.	12/143	2355	Peygamber-Ümmet
533	Dua ibadetin iliğidir.	12/145	2361	Dua
534	Ehl-i cennetin çoğu ebleh kimselerdir.	12/154	2387	Ahret
535	Ziyafet ehli, veber (yani göçebe) üzerindedir, ehli meder (yani yerleşik) üzerinde değildir.	12/163	2415	Sosyal Hayat
536	Bana dağların meleği ve denizlerin meleği geldi.	12/176	2466	Peygamber-Melek
537	Bizim büyüğümüze tazim ve hürmet etmeyen, küçüğümüze merhamet etmeyen kimse bizden değildir.	12/180	2478	Ahlak-Sosyal Hayat
538	Haya gömleğini çıkarıp atan kimse hakkında gıybet yoktur.	12/211	2588	Ahlak
539	Muhakkak sıdk (doğruluk) kalbe sükûnet verir, yalan ise şüphe ve tereddüt doğurur.	12/212	2596	Ahlak
540	Sadaka belâyı def eder ve ömrü uzatır.	12/216	2610	Ahlak
541	İlim talebi her Müslüman erkek ve kadın üzerine farzdır.	12/219	2618	İlim

542	Muhakkak peygamberler altın, gümüş ve para miras bırakmadılar; ancak ilim miras bıraktılar. Binâenaleyh kim o ilmî alırsa, büyük bir pay almış olur.	12/224	2637	İlim
543	Beni ara sıra ziyaret et ki muhabbet artsın.	12/241	2690	Ahlak-Sosyal Hayat
544	Benim ümmetimden nefislerinin fısıldadığı (gönüllerinden geçen) şeyler affedilmiştir.	12/276	2805	Peygamber-Ümmet
545	İnsanlar altın ve gümüş madenleri gibidir. Onların câhiliyedeki hayırlıları, fakih olduklarında İslâm'ın da hayırlılarıdır.	12/289	2846	Ahlak-Sosyal Hayat
546	Güneşi görür gibi olduğunda şehâdet et, yoksa şehâdeti terk et.	12/301	2886	Fıkıh
547	Muhakkak Allah Teâlâ Mûsâ'ya kelâmı verdi, bana ise rû'yeti (görmeyi) verdi. Beni Makâm-ı Mahmûd ve Havz-ı Mevrûd ile üstün kıldı.	12/310	2910	Allah-Sahabe İlişkisi
548	Sözün en doğrusu, şair Lebîd'in sözüdür: "Ağâh ol! Allah'tan başka her şey bâtıldır."	12/312	2917	Peygamber-Sahabe
549	Ne mutlu o kimseye ki, yaşayışı köpeğin yaşayışı gibidir. Onun on güzel ahlâkı vardır ki, hepsi mü'minin nazarında övülmeye değerdir. Birincisi: Malı yoktur. İkincisi: Halk arasında itibarı yoktur. Üçüncüsü: Yeryüzünün tamamı onun için döşektir. Dördüncüsü: Çoğu vakit	12/319	2938	Ahlak

	aç kalır. Beşincisi: Sahibi dövse dahi kapısını terk etmez. Altıncısı: Düşmana hücum eder, dostuna dokunmaz. Yedincisi: Sahip olduğu kapıyı gece gündüz korur, uyumaz. Sekizincisi: En çok yaptığı amel sükûttur. Dokuzuncusu: Az da olsa sahibinin verdiği razıdır. Onuncusu: Öldüğünde miras bırakmaz. Bunun gibi, halkın dış görünüşte uzak durduğu bazı velîler vardır ki, onların iç âlemi Allah katında makbul ve yücedir. Bunlara Melâmiyye taifesi denir. Bu sebeple, halk nazarında kötü olarak tanınmış kimselerden mutlak surette yüz çevirme. Onların sırlarını araştırma kastıyla değil, ibretle bak.			
550	Gübre yığnında biten yeşillikten sakınınız.	12/335	2987	Tıp
551	Cömertlik ve güzel huy, cennet ağacından iki daldır.	12/340	3001	Ahlak-Ahiret
552	Vefatımdan sonra kabrimi ziyaret eden kimse, beni hayatımda ziyaret etmiş gibidir.	12/350	3032	Peygamber-Ümmet İlişkisi
553	İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya gelir ve birbirleriyle savaşırsa, hem katil hem de maktul cehennemdedir. Çünkü maktul de kardeşini öldürmek istemiştir.	12/393	3179	Fıkıh
554	İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a da şükretmemiş olur.	12/425	3274	Sosyal Hayat

555	Kıyamet gününde mahlûkat toplandığında, Allah'ın kullarından birinin kendisine ihsanda bulunduğu bir kul getirilir. O kimseye şöyle denir: "O kula teşekkür ettin mi?" O da der ki: "Yâ Rab! Ben bilirim ki o ihsan sendendir, bu sebeple sana şükrettim." Allah Teâlâ buyurur ki: "Hayır! O kişiye teşekkür etmediğin sürece bana da şükretmiş olmazsın."	12/427	3279	Allah-Kul İlişkisi- Sosyal Hayat
556	Rasûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdu: "Allah Teâlâ koyun gütmeyen hiçbir peygamber göndermemiştir." "Yâ Rasûlallah, sen de güttün mü?" dediler. Buyurdu ki: "Evet, ben de Mekke ehli için her gün bir kırat ücretle koyun güttüm."	12/435	3308	Peygamber-Sosyal Hayat
557	Mekke ehli, Rasûl-i Ekrem'den kendilerine bir mucize göstermesini istediler. O da ayın iki parça olmasını gösterdi. Hatta Hira Dağı'nı ayın iki parçası arasında gördüler.	12/477	3465	Peygamber-Mucize
558	Ey Allah'ım, bize hakkı hak olarak göster ve ona uymayı bize nasip et. Ey Allah'ım, bize bâtılı bâtıl olarak göster ve ondan sakınmayı bize rızık et. Ey Allah'ım, bize eşyayı olduğu gibi, yani hakikati üzere göster.	12/497	3533	Dua
559	Dünya, âhiretin tarlasıdır.	12/503	3551	Dünya
560	Ey Habbân, bir şeyi alıp sattığın vakit şöyle de: Aldatma yoktur, benim için	12/509	3563	Fıkıh

	üç gün muhayyerlik (geri alma hakkı) vardır.			
561	Bağışladığı şeyi geri alan, kusmuğuna dönen köpek gibidir.	12/511	3569	Fıkıh
562	Cömertlik kârdır.	12/518	3592	Ahlak
563	Mallarınızı zekât ile koruyunuz.	12/519	3595	Fıkıh
564	Kardeşi için kim kuyu kazarsa, o kuyuya kendisi düşer.	12/556	3710	Ahlak
565	Benim ümmetime benim sıfatımla çık; seni kast eden beni kast etmiş, seni seven beni sevmiş olur.	12/579	3770	Allah-Peygamber-Ümmet
566	Sizden susan kimse kurtuluşa ermiştir.	12/600	3835	Ahlak
567	Nefsinize sert davranınız, onu büyümekten uzak tutunuz; kurumuş bir odun gibi bırakınız.	12/606	3861	Ahlak
568	Şeytanın yer ile gök arasında bir tahtı vardır. Bir kula fitne vermek istediği zaman onu gözetler.	12/615	3894	Ahlak
569	İlim üzerine olan bir uyku, cehalet üzere olan bir namazdan hayırlıdır.	12/618	3902	İlim
570	Âlimin uykusu, câhilin ibadetinden üstündür.	12/618	3902	Alim
571	Allah Teâlâ, sırf zevk için eşlerini boşayanlara lanet etmiştir.	13/24	3976	Allah-Kul İlişkisi-Sosyal Hayat
572	Kardeşleriniz, Allah Teâlâ'nın sizin idareniz altına verdiği kimselerdir. O hâlde Allah bir kimsenin kardeşini onun idaresine verirse, ona kendi yediğinden yedirsin, kendi giydiğinden giydirsin; ona güç gelen işi teklif	13/29	3997	Sosyal Hayat

	etmesin. Eğer teklif ederse, yardım etsin.			
573	İmrü'l-Kays, şairlerin cehennemdeki sancaktarıdır.	13/35	4008	Peygamber-Sahabe İlişkisi
574	Kılıç, günahları silip yok edicidir.	13/59	4081	Fıkıh
575	Mü'min düdük gibidir; sesi ancak karnının boşluğu sebebiyle güzel çıkar.	13/105	4232	Tıp
576	Allah Teâlâ bir kulunu sevdiği zaman, onun yalvarışını dinlemek için onu sıkıntılara uğratar.	13/112	4257	Allah-Kul İlişkisi
577	Sana şüphe veren şeyi, şüphe vermeyen şeye bırak. Çünkü doğruluk huzur verir, yalan ise şüphe doğurur.	13/123	4294	Ahlak
578	Siz hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden mesulsünüz.	13/163	4415	Sosyal Hayat
579	Kim Allah için olursa, Allah da onun için olur.	13/168	4431	Allah-Kul İlişkisi
580	Gece uzundur; onu uykunla kısaltma. Gündüz aydınlıktır; onu günahlarıyla karartma.	13/186	4487	Peygamber-Sahabe İlişkisi
581	Bir kimse, bir kardeşini bir kusuru sebebiyle ayıplarsa, o kimse aynı kusuru işlemekçe ölmez.	13/202	4546	Ahlak-Sosyal Hayat
582	Ben kimin efendisiysem, Ali de onun efendisidir.	13/207	4558	Peygamber-Sahabe
583	Eğer kazâ-yı ilâhîden geçmiş bir şey olsaydı, mutlaka kötü göz (nazar) geçerli olurdu.	13/283	4790	İman-Kader
584	Yalan söz şüphe doğurur, doğru söz ise gönlü huzura kavuşturur.	13/319	4911	Ahlak

Not: Bu tablo, Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerif Şerhi*'nin 13 cildi taranarak oluşturulmuştur. Tekrar eden hadisler ayıklanarak yalnızca her bir hadisin bir örneği tabloya dâhil edilmiştir.

